

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ BİLİM DALI**

FİLDİŞİ SAHİLİ'NDE MÂLİKÎ MEZHEBİNİN YAYILMASI

HAZIRLAYAN:

ABDULLAYE BİNATE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdoulaye BINATE
	Numarası	16810601019
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Sıddık KORKMAZ
	Tezin Adı	FİLDİŞİ SAHİLİ'NDE MÂLİKÎ MEZHEBİNİN YAYILMASI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Fildişi Sahili'nde Mâlikî Mezhebinin Yayılması** başlıklı bu çalışma 20/02/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Sıddık KORKMAZ	
2	Prof. Dr.	Doğan KAPLAN	
3	Doç. Dr.	Mithat ESER	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ABDULLAYE BİNATE		
	Numarası	16810601019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ / SLAM MEZHEPLERİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	FİLDİŞİ SAHİLİ'NDE MÂLİKÎ MEZHEBİNİN YAYILMASI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ABDULLAYE BİNATE

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdoulaye Binatè		
	Numarası	16810601019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /İslam Mezhepler tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Sıddık KORKMAZ		
Tezin Adı	FİLDİŞİ SAHİLİNDE MALİKİ MEZHEBİNİN YAYILMASI			

Maliki Mezhebi kuruluş tarihi Tabi unler döneminde denk gelmektedir. Dolayısıyla , **Maliki** Mezhebi diğer mezhepler gibi 5 dönem içerisinde tamamen mezhep oldu.Bununla birlikte, **Maliki** Mezhebi ilk ya da erken dönemlerde **Teşekkül dönemi** katkı sağlayabiliriz, bu dönem, **Maliki** Mezhebinin usullerinin kurucusu olan ve kendisinden sonra gelen öğrencilerine ilmi bir miras bırakan mezhebin kurucusu **Malik b. Enes** tarafından konulma dönemini ifade etmektedir.**Gelişme dönemi** ise, bu dönem, furu meselelerinin usullerine dayandırdığı ve meseleler hakkında hükümlerin mezhebin metotların çerçevesinde istinbat edildiği süreci ifade etmektedir. **Uygulama dönemi** ise de , bu dönem, bir önceki dönemde oluşmuş olan meselelerin gözden geçirildiği ve yeni meselelerde makasıda uygun icthatlarda bulunduğu bir dönemdir. **Gözden geçirme ve eleştiri dönemi** , bu dönem, mezhep için görüşlerin değerlendirildiği rivayet ve diyaret açısından güçlü olan dellilerin itibar edildiği bir dönemdir. **Toplam ve kısaltma dönemi** ise de , bu dönem, **Maliki** mezhebi yukarıda zikredilen dönemler bitip istikrar bulduktan sonra oluşmuştur. İslamiyet'in **Afrika**'ya yayıldığı zaman, Hz peygamberimiz dönemine denk gelmektedir. Ancak **Hebeşistan**'a gelen **Kureyşler Mekken**den kaçarak **Afrika**'ya geldikleri, islam girdiği tarihi denilebilir.Buna ilavet , **Sahabeler döneminde** özellikle **Ukbe b. Nafi** fethettiği **Mısır**, **Emevilerin** tarafından **Sudan** fethedildi.1. yüzyılın ikinci

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

yarısından itibaren islam **Afrika**'ya girdiği tarihtir. **Fildişi Sahilinde**, islamiyet'in hicri V. Ve miladi XI. Yüzyılda **Murabılar** dönemine hatta tüm **Batı Afrika** ülkeleri denk gelmektedir. **Afrika**'nın Kuzey Bölgesinde ise, islam, hicri VII. Ve miladi XII yüzyılda denk gelmektedir. Dolayısıyla, **Maliki** mezhebinin **Fildişi Sahiline** girdiği sebeplerden biri bunlar söyleyebiliriz:**1- Murabıtlar** : miladi 1076 yılında Batı **Afrika**'yı açarak savaş yolunda olsun davet olsun ama bu hakkatan Batı **Afrika**'da çoğu insanlar bunların sayesinde müslüman oldular. **2- Hacıların rölü**: bu haciler, medinede çok kaldıklarından dolayı, **Maliki** mezhebine itaat etmişler.**3- Siyasi** alanda ise, **Samori Toure'nin** , **Alfa bah** , **Kanku Musa** , **Şeh Ahmadu Lobbo**, **Hacı Ömer et-tekruri**, **Şeh Usman Fode'nin** faaliyetleri vardır. Bu büyük adamların çoğunu islam ve **Maliki** mezhebi için kurtardılar.**4- Tasvvufun tüm dalları** olamk üzere, **Ticaniler**, **Kadiriler**, **İdrisiler** ve **Sanusiler**. **Fildişi Sahili'nin müslümanların sayısı %54** , **diğerler hristiyanlr**. **Maliki mezhebi %90** , **Hanbeli ise %8** , **Şiiler ise de %2** nüfusu vardır.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdoulaye Binate		
	Student Number	16810601019		
	Department	Basic İslamic Sciences /İslamic sects history		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof.Dr. Sıddık KORKMAZ		
Title of the Thesis/Dissertation	SPREAD OF MALİKİ SECT ON İVORY COAST			

The date of establishment of Maliki Sect corresponds to the period of Tabiuns. Therefore, Maliki Sect was entirely a sect in 5 semesters like other sects. However, we can contribute to the Establishment period of Maliki Sect in the first or early periods, this period is the founder of the methods of the Maliki Sect. Malik the founder of the sect, who left his students a scientific heritage. It refers to the period of imposition by Enes. The period of development refers to the process in which this period was based on the procedures of the Furu issues and the provisions on the issues were based on the methods of the sect. The implementation period, however, is a period in which the issues that occurred in the previous period were reviewed and in new cases, in appropriate jurisprudence. Review and criticism period, this period is a period in which the disciples who are strong in terms of rumor and visit, where opinions are evaluated for the sect, are respected. Although the total and abbreviation period, this period was formed after the Maliki sect ended the periods mentioned above and found stability. When Islam spread to Africa, it coincided with the time of our Prophet. However, it can be said that the Quraysh who came to Hebesia escaped from Mecca and came to Africa and entered Islam. In addition, Ukbe b. Egypt conquered by Nafi was conquered by the Umayyads from Sudan.

1. It is the date when Islam entered Africa from the second half of the century. On the Ivory Coast, the hijri of Islam V. And Gregorian XI. In the 21st century, the period of

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Murabiler even all West African countries. In the Northern Region of Africa, Islam, hijri VII. And the Gregorian coincides in the XII century. Therefore, one of the reasons that the Maliki sect entered the Ivory Coast is that we can say: 1- The Murabit: The invitation was to be on the war road by opening West Africa in 1076, but in this right West Africa, most people became Muslims. 2- The pilgrims 'role: these pilgrims obeyed the Maliki sect because they stayed in the medina.3- In the political field, Samori Toure's, Alfa bah, Kanku Musa,, Ahmad Ahmad Lobbo, Hacı Ömer et-tekruri, Şeh Usman Fode' has activities. They saved most of these great men for the sect of Islam and Maliki. 4- Tics, Kadiris, Idriss and Sanusis, all branches of Sufism. The number of Muslims in Ivory Coast is 54%, the others are Christians. Maliki sect has 90%, Hanbeli has 8%, and Shiites 2%.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MÂLİKÎ MEZHEBİNİN DOĞUŞ TARİHİ VE NEDENLERİ	3
1. İmâm Mâlik Döneminin Siyâsî, İlmî ve Kültürel Yönü	7
1.1. Siyâsî Hayatı.....	7
1.2. İlmî Hayatı.....	8
1.3. Doğumu, Nesebi ve Vefatı	10
1.4. Mâlikî Mezhebinin Esasları.....	13
1.5. Eski ve Yeni Dönemlerde Mâlikî Mezhebinin Yayıldığı Ülkeler.....	24
1.6. İmâm Mâlik'in Eserleri	25
İKİNCİ BÖLÜM	26
FİLDİŞİ SAHİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	26
1.1. Nüfusun Etnik Yapısı (Madiga, Akan, Kru ve Volta Grupları)	26
1.2. Sosyal, Kültürel ve Fikrî Hayatı.....	29
1.3. Fildişi Sahili'nde Dinî Hayat	32
1.4. Fildişi Sahili'nin Siyâsî Hayatı	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42
AFRİKA'DA İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI	42
1.1. Kureyş'ten Afrika'ya İslâmiyet'in Yolculuğu	42
1.2. İslâmiyet'in Batı Afrika'ya Giriş Yaptığı Coğrafi Noktalar	44
1.3. İslâmiyet'in Batı Afrika'da Yayılma Yöntem ve Üslupları	44
2.1. İslâmiyet'in Batı Afrika'da Yayılma Başarısının Nedenleri ve Bu	

Yayılmının Kıtaya Sunduğu Katkılar	53
2.2. İslâmiyet Afrika'ya Ne Sunmuştur?.....	55
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	57
MÂLİKÎ MEZHEBİ'NİN FİLDİŞİ SAHİLİ'NDE YAYILMASI	57
1.1. Mâlikî Mezhebi'nin Afrika'ya Giriş Tarihi.....	57
1.2. Mâlikî Mezhebi'nin Afrika'da Yayılma Nedenleri.....	60
1.3. Hacı Kafileleri ve Dinî, Kültürel ve Sosyal Etkileri	64
2.1. İslâmiyet'in ve Mâlikî Mezhebi'nin Fildişi Sahili'nde Yayılması.....	68
2.2. Şeyh Osmân b. Fûdî Hareketi.....	72
a-Doğumu ve Yetiştirilmesi	72
b-İslaha Davet Etmesi.....	73
c-Göç Etmesi	75
Ç- Müslüman Devleti İnşa Aşaması.....	75
Cihad ve Coğrafi Genişleme Aşaması.....	76
d- Şeyh Osman b. Fûdî'nin Yönetiminde Yenilik ve İslah Olguları	78
e- Vefatı	80
f-Kişiliği ve Tasavvufla İlişkisi	80
g-Şeyh Osman'ın Yöntemi	81
ğ-Şeyh Osmân b. Fudî Hakkında Görüş ve Tutumlar	83
3.2. Hacı Ömer el-Fûtî et-Tekrûrî Hareketi.....	84
4.2. İmam Sâmûrî Toure Hareketi.....	88
a-Sâmûrî Toure'nin Yetiştirilmesi.....	88
b-Sâmûrî Toure'nin Destansı Savaşı	89
c-İmam Sâmûrî Toure'nin İmparatorluğunda Ordu Düzeni.....	94
Ç-İmam Sâmûrî Toure'nin Kişiliği	95
5.2. Karamok Alpha Bah ve İbrâhîm Soure Bare Mücahitleri Hareketleri	95
6.2. Şeyh Ahmed Lobbo Hareketi	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	101

ÖN SÖZ

Maliki okulu en eski İslami hukuk okullarından biridir, Afrika'da, özellikle Doğu ve Batı Afrika'da harika bir yer ve yüksek bir rütbe kazanmıştır. İlgilenceğimiz konu, Fildişi Sahili'ndeki Maliki düşünce okulunun yayılmasıdır. Buna göre sunumumuzda bazı önemli noktalara değindik:

İslam'ın Afrika kıtasında, özellikle Fildişi Sahili'nde yayılması . Maliki Doktrinin ülkeye (Fildişi Sahili) girişi çeşitli şekillerde girmiştir:

İmam Samuri Touri, Alpha Bah ve Al-Fulani Ahmad Lobo ve diğerleri gibi politik bir bakış açısından dayandı. Ayrıca dini açıdan, özellikle hacılar, Hac mevsiminden, fikir ve davranışları Maliki okulundaki bazı geleneklerle dönerlerdi. Son olarak, İslam'ın Maliki okuluyla ülkeye (Fildişi Sahili) girdiği konusunda uyarmalıyız ve aşağıdaki araştırmalarda size ayrıntılar getireceğiz.

Böyle bir araştırmayı yapmam konusunda beni teşvik eden karşılaştığım problemlerin çözümü konusunda fikirleriyle katkıda bulunan ve hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen danışmam Hocam Prof. Dr. Siddık KORKMAZ'a teşekkür etmeyi bir borç bilerim. Ayrıca, çalışmalarım esnasında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm diğer hocalarım'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	aleyhisselâm
a.g.e.	adı geçen eser
b.	ibn
bkz.	bakınız
bnt.	binti
bs.	baskı
bsy.	basım yeri yok
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
h.	hicrî
km.	kilometre
m.	milâdî
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v.	sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	tahkik eden
tsz.	Tarihsiz
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
yey.	Yayınevi yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu Maliki mezhebinin Fildişi Sahili'nde yayılması veya buraya girmesi hakkındadır. Konunun Maliki mezhebiyle alakalı olması araştırmada aşamalı bir metod takip edilmesini zorunlu kılmıştır. Şöyle ki önce Mezhebin tarihi gelişim süreci, usulü, bazı konular hakkındaki görüşleri, mezhebe ait kitaplar ve daha başka konulara değinilmiştir. Daha sonra İslam ve maliki mezhebinin genelde Afrika kıtasına, özeldde Fildişi Sahiline girişi ele alınmıştır. Çünkü İslam'ın Afrikaya girişi Mekke'li müşriklerin eziyetlerinin artması üzerine, Kureyşlilerin Habeşistana hicretiyle başlamıştır.

Daha sonra Mısır'ın Ukbe' b.Nafi tarafından fethedilmesi konusuna değinilmiştir. Şunu söylemek gerekir ki Maliki mezhebi Fildişi sahili'ne birkaç yolla girmiştir, bu konu araştırmanın son bölümünde ele alınmıştır. Şöyle ki İslam'ın girişi bu kıtaya yerleşen tacirler, mücahidlerin, mezhebin yayılması için yapmış olduğu çabalar ve bu kıtadan hacca giden ilk dönem hacıların eliyle çünkü bu hacılar geri döndükleri vakit Maliki mezhebinin fıkhıyla geri dönüyorlardı. Araştırmanın konusunun Fildişi sahili ile alakalı olması konuya daha başka bir güzellik katmıştır. Bu nedenle bölgeyi tarihi, siyasi, , dini, coğrafi, demokrafik vs. bütün yönleriyle ele alındı. Ayrıca sömürü öncesi ve sonrası durumunada değinilmiştir. Çünkü ele alınacak konuların açık ve net olması bizim için çok önemliydi. Şöyle ki bir şey hakkında hüküm vermek, ancak onu tasavvurundan sonra yapılabilir.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Fildişi sahili ahalisinin fikhi mezhebinin ortaya çıkarılmasıdır. Çünkü konu hakkında farklı görüşler ileri sürülmekte ve bölgede farklı mezheplerin olduğu kimi çevrelerce dile getirilmektedir. Şu da bir gerçekki bölgede farklı mezheplerin olması halk arasında tefrikanın olduğunu göstermemektedir. Ayrıca bazı kişiler, İslam'ın mücahidler tarafından bu bölgeye geldiğini zannetmektedir, halbuki gerçekte İslam bu bölgeye gerek tacirler ve gerekse de diğer bölgelerden gelen davetçilerin eliyle ulaşmıştır. Bu konu ikinci

bölümde geniş bir şekilde ele alınacaktır. Genel olarak dile getirmek istediğim şey bu bölge halkının fıkhıta Maliki, kelimada Eş'ari olduğudur. Konunun diğer bir amacı ise Maliki mezhebinin bu bölgede yayılmasının akademide değerli bir yerinin olmasıdır. Şöyle ki bu konu özellikle İslami mezheplerin bölgedeki geçirmiş olduğu tarihi süreç açısından, bölge hakkında genel bilgilerin ortaya çıkması ve tamamlanması için önemlidir.

Konumuz açıklamak gereken Maliki Mezhebi hakkında ve İmam Malik b. Enes hakkında bazı bilgiler ele alınacaktır. Dolayısıyla, İmam malik döneminin siyasi,ilmi ve kültürel yönü bahsedeceğiz.Bununla birlikte, Maliki Mezhebinin esasları, eski ve yeni dönemlerde Maliki Mezhebinin yayıldığı Ülkelerde ve Maliki mezhebinin esasları ele alacağız. Konumuz dört bölüme ayrıldı : Birinci bölümde Maliki Mezhebi ve İmam malik b.Enes hakkında ele alındı, ikinci bölümde ise Fildişi Sahili hakkında genel bilgileri açıkladık, üçüncü bölüm ise de Afrika'da islamiyet'in yayılışı buna ilavet, Kureyş'ten Afrika'ya islamiyet'in yolculuğu, islamiye'in Batı Afrika'ya giriş yaptığı coğrafi noktalar, islamiyet'in Batı Afrika'da yayılma yöntemi ve üslupları, islamiyet'in Batı Afrika'da yayılma başarısının nedenleri ve bu yayılmanın kıtaya sunduğu katkılar ve islamiyet Afrika'ya ne sunmuştur diye ele alınacaktır.Dördüncü bölümünde ise Maliki Mezhebi'nin Fildişi sahilinde yayılması açıklamak gereken, Hacıların rölü, Tüccarlar, Tasavvufun tüm dalları (Ticaniler, Sanusiler, Kadiriler vs), İmam Samori'nin , Şeh Usman Fudi, İmam Hac ömer et-tekruri'nin mücadelelerin sayesinde Maliki mezhebi'nin giediği sebeplerden bunlar biri olmuştur. Buna göre, Murabıtlar, İdrisiler faaliyetleri ele alındı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂLİKÎ MEZHEBİNİN DOĞUŞ TARİHİ VE NEDENLERİ

Maliki mezhebinin kuruluş dönemi Tabiunlar dönemine denk gelmektedir. Sahabe, birçok talebe yetiştirmiş ve onlara Kur'an'ın, İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. ayetine uyararak Tabiîn adı verilmiştir. Bu isim, onlara Allah tarafından verilmiş ne büyük şereftir. Bu şerefin üstünde bir şeref'de yoktur. Bu kişiler, sahabe'nin yanında bulunan bilgileri toplamışlar ve yeni ortaya çıkan meselelerde ictihad yapmışlardır. Böylelikle kendi dönemlerinde iki önemli metot ortaya çıkarmıştır. Bunlar; Hicaz'da saîd b. Müseyyeb'in önderlik ettiği eser metodu ile Irak'ta İbrahim en-Nehayî'nin önderlik ettiği re'y metoduydu.¹

Medine vahyin beşiği olduğu için ilim buradan diğer İslam beldelerine yayılmıştır. Ayrıca bu şehir sahabenin birçoğunun ve onların ilimlerini diğer nesillere aktaran öğrencilerinininde yaşadığı beldedir. Bunlara örnek olarak Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Ömer'in azatlı kölesi Nafi' ve Medine'li yedi fakih bunlar:

1 — Saîd b. el-Müseyyib Ö. 93 H., Kureyş kabilesinden olup Ömer (R.A.)'in hilâfeti zamanında doğmuştur. İmam Mâlik buna yetişemedi, fakat talebesi İbni Şihab'tan ders gördü.

2 — Urve b. ez-Zübeyr Ö 94 H., Aişe R.A.'in kız kardeşinin oğlu olup kendinden sonrakilere O'nun ilmini nakletmiştir.

3 — Ebu Bekr b. Ubeyd b. el-Hâris (Öl. 94 H.) olup Hz. Aişe'den birçok mesele öğrenmiştir.

4 — El-Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr Sıddik Ö 108 H olup Hz. Aişe'nin kardeşinin oğludur. Hz. Aişe'nin ilmini O nakletmiştir. Çünkü babası Muhammed ölünce O'nu Aişe (R.A.) kendi evine almış ve yetiştirmiştir. Kasım hem fakihtir, hem de hadis râvîsidir. Hadiste O'nun zekâ ve himmeti büyüktür.

5 — Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ud Ö 99 H olup HZ. Aişe, İbni Abbas ve diğerleri en rivayetler yapmıştır. O, Ömer b. Abdilaziz'in hocası idi.

¹ Muhammed b. Meram b. Muhammed es-Şehriye, *el-Fıkr et-Terbeviyye inda İmam Malik b. Enes* (Yüksek Lisans Tezi, h. 1432-1433),s. 6-13.

Dolayısıyla Ömer b. Abdilaziz'in düşünce ve yönelişlerinde O'nun etkisi çok büyük olmuştur.

6 — Süleyman b. Yesar (ö. 100 H.) olup Peygamberimizin hanımı Meymune bint'il-Hâris'in kölesi idi. Meymune (R.A.), sonra O'nu mukâtebe akdiyle azat etmiştir. Bu zat, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Ebu Hüreyre ve Peygamberimizin hanımları olan Meymune, Aişe ve Ümmü Seleme'den rivayetler yapmıştır.

7 — Hârice b. Zeyd b. Sabit (ö. 99 h.) olup babası sahabîler arasında feraiz âlimi idi. Bu zat da, babasından ilim tahsil etmiş ve babası gibi re'y ile şöhret yapmıştır. Aynı zamanda babası gibi feraizi de çok mükemmel bilirdi ve halkın miraslarını Kitab ve Sünnete göre taksim ederdi.

Ayrıca bu alimlerin arasında İbn Şihâb ez-Zührî, Bükeyr b. Abdullah ve Ebî Zâyîd el-E'rac gibi bilginlerde vardır. Bu alimlerin bilgi ve birikimlerinin tamamı İmam Mallik'e intikal etmiştir.

Irak'ta ise Abdullah b. Mesud ve Ali b. Ebu Talib gibi bazı sahabe hicret etmiş ve ilimlerini oraya götürmüşlerdi. Şu var ki bu bölgedeki ilim Medine derecesine ulaşmamıştı. Daha sonra insanlar arasında fitne çıkıp Allah Resulüne yalan hadis isnad edilmeye başlanınca, alimler re'ye yönelmiş ve bu hususta derinleşmeye başlamışlardır. Bu dönem, müctehid imamların asrı olup, Irak'ta Ebu Hanife re'y ekolünü temsil ederken, Medine'de İmam Malik eser ekolünü temsil etmekteydi. Muhammed Ebu Zehra, iki ekol arasındaki farkları dört başlıkta özetlemektedir:²

1 — Medîneliler Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın hüküm ve fetvalarına, ayrıca Zeyd b. Sabit ve Aişe R.A.'nin fetvaları ile Ebu Hüreyre ve Ebu Saîd el-Hudrî gibi sahabilerin rivayetlerine sahipti. Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ud'un hadis ve fetvalarına, Ali b. Ebî Talib ve Ebu Mûsâ e'l-Eş'arî'nin fetva ve hükümlerine, Kadî Şureyh gibi Irak'ta bulunan sahabe ve tabîlerin hüküm ve fetvalarına malik idi.

2 — Medîneliler daha çok hadis kaynaklarına sahip olup, daha fazla hadîs'e itimad ediyorlardı. Hadîs'e dayanan fikhın sahip olduğu malzeme, sahabîlerin hükümlerinden meydana geliyor ve hadislere dayanan görüşler daha büyük bir

² Abdü'l-Ganiye ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 3. Baskı (Dimeşk: Darü'l-Kalam, 1998), 60-63.

kuvvet kazanıyordu.

3 — Tabiunlerin fetvaları Medine'deki müctehidlerin yanında büyük bir mevki işgal ediyordu. Çoğu zaman bu fetvalara, doğrudan doğruya uyuluyordu. Gerçi bu fetvalara uymak mecburî olmayıp istihsan yoluyla tercih ediliyordu. Irak fikhında tabîlerin re'yleri böyle bir mevki işgal etmiyordu; ama Irak'ta da tabîlerin re'yelerine çoğu zaman uyuluyordu. Ne var ki bu, sırf onların re'yeri olduğu için değil, fıkıh ekollerince varılan fikir birliği olmasından dolayı idi.

4 — Yukarıda işaret edildiği gibi, Irak'ta re'y, kıyasa dayanıyordu. Hicaz'da ise re'y. devlet işlerinde yaptığı ictihadlarda Hz. Ömer'e uyularak, maslahata dayanıyordu.

Maliki mezhebi kuruluşundan bugüne kadar beş ayrı süreç geçirmiştir. Bunlar: Teşekkül Dönemi, Gelişme Dönemi, Uygulama Dönemi, Gözden geçirme ve Eleştiri Dönemi ve son olarak Toplama ve Kısaltma Dönemidir.

Teşekkül Dönemi: Bu dönem, Maliki mezhebinin usullerinin kurucusu olan ve kendisinden sonra gelen öğrencilerine ilmi bir miras bırakan mezhebin kurucusu Malik b. Enes tarafından konulma dönemini ifade etmektedir. Şöyleki İmam, fıkıh ve usulun kaynaklarına işaret etmiş ve usul ehlerinden olan öğrencileride gösterdiği bu metodu takip etmişler ve bu metodla mezhebin kaidelerini oluşturmuşlardır. Öğrencilerin imamdan görmüş oldukları ictihad metodu mezhebin usulünün araştırmaya dayalı olduğunu göstermektedir. Özellikle Muvatta kitabında zikredilen fetvalar ve hükümler ve kendisinden rivayet edilen sorulara verdiği cevaplar çerçevesinde mezhebin genel hatlarını oluşturmuşlardır. Sonuç olarak Maliki usulcülerinin zikretmiş olduğu genel kaideler İmam Malik'in kendisinin belirlediği kaideler değil öğrencilerinin sözlerinden istinbatlarından ibarettir.³

Gelişme Dönemi: Bu dönem, furu meselelerinin usullerine dayandırıldığı ve meseleler hakkında hükümlerin mezhebin metotları çerçevesinde istinbat edildiği süreci ifade etmektedir. Bu dönem İmam Malik'in metodunu takip eden ve bu metodla ortaya çıkan nevâzil meselelere, fetvalar veren öğrencilerinin dönemine

³ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 60-63.

denk gelmektedir. Bu dönem hicri ikinci asrın sonlarından başlayıp üçüncü asrın ortalarına kadar devam eden süredir. Bu dönemde Mezhep güçlenmiş ve Maliki mezhebinin oluşturan öğrencilerinin eliyle Irak, Mısır, Afrika ve Endülüse kadar yayılmıştır. Bu dönemde tedvin yaygınlaşmış ve Sahnûn'un Abdurrahman b. Kasım'dan rivayet etmiş olduğu el-Müdevvenetu'l-Kübrâ ilk örnek olarak yerini almıştır. Bu tedvin faaliyetleri neticesinde "ümmehât" olarak adlandırılacak eserler ortaya çıkmıştır. Bunlar: İbn Habîb'in el-Vâziha'sı, Utbî'nin el-'Utbiyye'si (el-Müstahrace) ve İbn Abdil Hakem'in muhtasarıdır. Ayrıca bu dönem mezhep içi meselelerin genişlediği fer'î konuların çoğaldığı ve görüş ve metodların farklılaştığı, nevâziller ve icmâlî delillerle bunların ilişkilendirilmesinde değişik görüşlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönem doğal olarak üçüncü dönemin başlamasına nedeni olmuştur.

Uygulama Dönemi: Bu dönem, bir önceki dönemde oluşmuş olan meselelerin gözden geçirildiği ve yeni meselelerde makâsıda uygun icthatlarda bulunulduğu bir dönemdir. Bu dönemin diğer bir özelliği ise eski dönemlerde yazılan konuların araştırılmasına önem verilmiştir. Bu dönemde fakihler zikredilen farklı meseleleri ele almış ve furu ile usulu bir biriyle alakalandırmışlar ve benzer meseleleri birleştirmiş önceki dönem fakihlerinden rivayet edilen fetvaların ittifak ve ihtilaf yerlerini belirlemişlerdir. Kendisi hakkında hüküm bulunmayan meselelerde kıyas yoluyla icthad etmiş ve bu meseleleri mezhebin külli kaidelerinin altında inceleyerek hüküm verilen mesele ile yeni ortaya çıkan mesele arasında orta yolu bulmuşlardır. Bu durum önceki dönem fakihleri ile bu fakihlerin arasında ihtilafı ortaya çıkarmıştır. Fâdıl b. Aşûr bu durumu şu şekilde tasvir etmektedir: Bu dönemde eski kitapların gözden geçirildiği yeni, bunların özetlendiği muhtasar ve açıklandığı şerh eserler yazılmıştır. Bu eserler meseleleri, aralarındaki ittifak ve ihtilaf yönlerinin bulunması için tedkik ediyor ve yeni ortaya çıkan meselelerin benzeri eski fetvaları belirliyordu. Ayrıca önceki dönem fakihlerden kaynaklarda rivayet edilen söz ve hükümlerin, yeni meselelere uygulanabileceğini veya uygulanamayacağını açıklıyorlardı. Bu görüşe benzer bir görüşü İbn Haldun Mukaddimesinde zikretmiştir.⁴

⁴ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 60-63

Gözden geçirme ve Eleştiri Dönemi: Bu dönem, mezhep içi görüşlerin değerlendirildiği ve rivayet ve dirayet açısından güçlü olan delillerin itibar edildiği bir dönemdir. Bu dönemde göze çarpan en büyük gelişme, önceki dönem fakihlerin sözlerine eleştirisel bir hareketliliğin olmasıdır. Bu nedeni ise geçmişte geçerli olan uygulamalardan farklı bir şekilde bu sözlerin eleştirmelerini ve incelemelerini teşvik etmekte. Böylelikle yeni bir metod ortaya çıkmıştı. Bu metodun öncü alimlerinden birisi el-Lahmî idi bu alim kendisinden sonra gelen Mâzirî, İbn Beşîr, İbn Rüşd ve İyâd gibi alimlerin üzerindeki etkisi çok açıktı. Bu kişiler ve bu metodu takip eden diğer alimler meseleleri gözden geçirmiş, bazı rivayetleri tevil etmiş ve bazılarını sahih olarak kabul etmişken diğer bir kısmının zayıf olduğuna hükmetmişlerdir.

Toplama ve Kısaltma Dönemi: Bu dönem mezhep yukarıda zikredilen dönemler bitip istikrar bulduktan sonra oluşmuştur. Bu dönemde yazılan İbn şâs'ın yazmış olduğu ve câmiu'l-Ümmühât adlı muhtasarı ile Muhtasaru Şeyh Halil öne çıkan iki eserdir. Böylelikle son dönem alimleri, ilk dönem alimlerini takip etmiş ve onların söylediği sözlerle yetinmişler ve ihtisar ve şerh çalışmalarından başka bir çalışma yapmamışlardır.⁵

1. İmâm Mâlik Döneminin Siyâsî, İlmî ve Kültürel Yönü

1.1. Siyâsî Hayatı

İmam Malik yaklaşık 87 yıl yaşamıştır. Bunun 40 yıl kadarı Emevî döneminde, geri kalan 47 yıl ise Abbasî dönemindedir. Emevi döneminde 9 halife görmüştür. Bunlar: I. Velid (705-715), İmam Malik bu kişinin hilafetinde doğmuştur. Süleyman bin Abdülmelik (715-717), Ömer bin Abdülaziz (717-720), bu zat vefat edince İmam Malik 9 yaşlarında idi. II. Yezid (720-723), Hişam b.Abdülmelik (724-743), bu kişiye kadar Emevi devleti güçlü ve idareyi ellerinde tutuyorlardı. Bu kişiden sonra zayıflamaya başlamıştır. II. Velid (743-744), insanlar bu kişinin eğlenceye düşkünlüğünü ile şarkıya olan sevgisini kınamıştır. Hükümü 1 yıl üç ay geçmemiş ve Yezid b. Velid'in taraftarlarınca öldürülmüştür. III. Yezid (744), hilafete getirilmiş ancak 5 ay sonra tâun hastalığından vefat etmiştir. bu kişi salâhı

⁵ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 60-63.

ve verası ile bilinirdi öyle ki Emevi hanedanında o ve Ömer b. Abdulaziz gibisi gelmemiştir. denilmiştir. lakabı en-Nakıs'tır. Bu ismi alma sebebinin, Velid'in arttırmış olduğu askerlere verilen ücretleri düşürmesidir. Ayrıca bu kişi zamanında fitneler artmış ve birçok şehirdeki valiler halk tarafından kovulmuştur. Daha sonra hilafete İbrahim bin Velid (744) gelmiştir.⁶

Bu kişi zayıf karakterli biri olduğu için sadece 70 gün kalabilmiştir. II. Mervan (744-750) isyan etmiş ve kendisini tahtan indirmiştir. Bu kişi cesaretli birisi olup ilk dönem Emevi halifeleri gibi birçok fetih yapmıştır. Şu var ki Emevi yönetiminin gerileyişini engellemeye güç yetirememiştir. Çünkü Abbasiler bu kalenin zayıflaması 30 Yıldan beri büyük bir gizlilikle beklemiş ve fırsatın kendilerine doğduğunu görünce güçlü bir hamle yapmışlar ve ellerine geçirdikleri bütün Emevi hanedanına mensup kişileri kılıçtan geçirmişlerdir. Bunların başında II. Mervan gelmekteydi. Böylelikle Endülüs dışında bütün bölgelerde Emevi hilafeti sona ermiş ve Abbasi hilafeti başlamıştır. Bu hilafetten İmam Malik beş halifeyi görmüştür. Bunlar: Ebü'l-Abbas es-Seffâh (750), Ebû Ca'fer el-Mansûr (754), Muhammed el-Mehdî (775), Mûsâ el-Hâdî (785) ve Hârûnürreşîd (786)'tir. İmam Malik, Hârûnürreşîd'in hilafeti esnasında vefat etmiştir.

1.2. İlmî Hayatı

İmam Malik'in yaşadığı dönemde insanlar Hadis, Fıkıh ve Tefsir alanlarında ayrıca sahabe sözlerinin rivayeti hususunda zirveye ulaşmışlardır. Şöyle ki insanlar bazı kur'an ayetlerinin tefsiri hususunda olan hadis ve sahabe sözlerini rivayet ediyorlardı. Bu konu ile özel ilgilenen alimlerde bulunuyordu. Bu dönemde sahabe ve Said b. Müseyyeb gibi büyük tabînden ders almış Zührî, İbn Cüreyh ve Rabîâ gibi alimler bulunuyordu. Rivayetle birlikte re'y ve ictihatta yaygındı. En çok itimat edilen şey Kur'an ve Sünnet idi. Şayet mesele hakkında bunlarda bir şey bulunmazsa *"hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek"* şeklinde olmak üzere kıyasa başvuruyorlardı. Rivayet hususunda bilgisi az olan bazı alimler ise ictihada yöneliyorlardı. İşte bu dönem Evzâî, Süfyan'ı Sevrî,

⁶ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 49-54.

Ebu Hanife ve Malik gibi müctehid imamlardan bazılarının başlangıcını ifade ediyordu. Her bir İmamın taklitçileri ve onların ilmini alıp yayan öğrencileri vardı. Ayrıca herbirinin kendine ait bir usul ve metodu vardı.⁷

Bu dönemde bidatlar baş göstermiş ve Kader hakkında ilk söz m'abed el-Cüheni söylemiştir. Bu kişi Basra'da bu fikrini dile getirmiş daha sonra Medineye göç etmiş ve mezhebini burada yaymıştır. Bu fikri Ğaylan ed-Dimeşkî ondanda Ca'd b. Dirhem almıştır. Daha sonra mürcie fırkasının başı olan Cehm b. Safvan gelmiş ancak siyasi meselelerden dolayı öldürülmüştür. Bunların dışında Rafizi, Harici ve Mutezili fırkalarda bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde islamî ilimler gelişmiştir.

Tefsir alanında, alimler hadisler, sahabe sözleri ve dil ilimleri ile ayetleri yorumlamaya başlamışlardır.

Hadis alanında, sahih hadisler zayıf ve uydurma hadislerden ayırt edilmeye başlanmış ve *Mustalahu'l- Hadis* denilen ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Fıkıh alanında, fakihler, Kitab ve Sünnetten istinbatta bulunuyor ve icihat ediyorlardı. Ayrıca sahabe ve tabiîn döneminde bulunmayan usulleri vaz etmeye başlamışlardı.

Dil ilimleri alanında, Ebu Amr b. Alâ, Halil b. Ahmed ve Sibeveyh ve zirvedeydiler. Daha sonra Mâzinî ve Müberred yetişmiştir.

Felsefe alanında, astronomi, matematik ve felsefe ilimlerinin Yunancadan tercüme edilmesi yaygınlaşmıştır. insanların o dönemde arap edebiyatına ilgi duymalarından dolayı, Yunan edebiyatı tercüme edilmemiştir.

Ayrıca bu dönemde tasavvuf ilmi ortaya çıkmıştır. O dönemde bu ilim bu isimle anılmamakta ve zühd ile bilinmekteydi. Zühd kavramı kalbin dünya işleri ile meşgul edilmemesini ifade etmekteydi. Her ne kadar zâhid zengin, güzel elbiseler giyinir olsada, kalbi helaller, Allah ve Resulüne itaat ve açık ve gizlide murakabe ile meşgul olan kişiydi. O dönemlerde zühd zoraki, felsefi ve kendisinde kaidelerin olduğu bir ilim dalı değildi.

⁷ Mustafa Bakrı Tayyıp es-Şeyhü'l-Hadi el-Maliki, *İntişarü'l-İslam ve Lüğatü'l-Arabiyye*, 1. Baskı (Nigeria: Darü'l-Kuttabu'l-İlmiyye, 2007), 80-90.

1.3. Doğumu, Nesebi ve Vefatı

Hicri 93 senesinde⁸, Süleyman bin Abdülmelik'in hilafeti esnasında ve Enes b. Mâlik'in ölüm yılında Ebu Abdullah Mâlik b. Ebî Âmir zi'l-Merve⁹ denilen yerde doğmuştur. İsmi nâfi' Amr b. Hâris b. Ğaymân b. Huteyl¹⁰ b. Ömer b. Haris b. Avf b. Mâlik b. Zeyd şeddâd b. Zür'a bu kişi Ya'rub b. Kahtân'ın soyundandır. İbn Kelbî, İmam Malik'in soyunu Nuh peygambere kadar ulaştırmıştır. Şu var ki İmam Malik'e bir kişinin nesebini Adem peygambere kadar ulaştırması sorulunca, bundan hoşnut olmamış ve *"bunu nereden bilecektir?"* demiştir. Daha sonra İsmail peygambere ulaştırdığı sorulunca, bunuda kabul etmemiş ve *bu kişiye bunu kim söylemiştir?* diye cevap vermiştir.

Bazı nesep alimleri onun el-Esbahî kabilesinden olduğu söylemişlerdir. Bu kabile Himyer kabilesinin büyük kollarından biri olup es-Sıyât el-Asbahıyye bu kabiledendir. Buna göre İmam Malik asıl araplardan olup Himyer'idir. Birçok nesep alimi bu görüşü benimsemiştir.¹¹ Ayrıca Hz. Ebubekir'in mensup olduğu ve Kureyş kabilesinden olan, Taim b. Mürre ile akrabalık bağı vardı. Sehl bu kişinin Malik'in amcası olduğunu söylemiş ve şu rivayeti zikretmiştir: *"Biz zî Esbah kabilesindeniz. Dedemiz Medineye hicret etmiş ve yemenlilerle evlenmiştir. Bu nedenle onlara nisbet ediliyoruz."* Bu ifadeler İmam Malik'in amcasının akrabalık bağı olduğunu göstermektedir. Abdullah b. Mesud, İmam Malik'in dedesinin Yemen yöneticilerinden zulüm gördüğü için Medine'ye hicret ettiğini zikretmiştir. Benî Tim b. Mürre kabilesine yakın durdu, onlardan evlendi ve onlardan sayıldı. Rebî' b. Mâlik, babasından şöyle rivayet etmektedir: *"Abdurrahman b. Osman'ın Mekke yolundayken Malik'e (İmam Malik'in dedesi) bizim seni çağırduğumuz şeye icabet edermisin kanımız senin kanın ölümüz ölün olsun o'da buna icabet etti."* İbn Abdî'l-Berr şöyle söylemektedir: İmam Malik'in dedesinin Benî Tim b. Mürre kabilesi ile dostluk kurduğunu kabul etmeyen kimse yoktur. Konu hakkında sadece İbn İshak'tan rivayet edilen ve Malik'in dedesinin bu kabilenin azatlı kölesi olduğu farklı bir rivayet bulunmaktadır. Malik, İbn İshak'ın bu rivayetini yalanlamış ve bu sebeple

⁸ En sahih görüş budur. Bazı kaynaklarda, h. 94, 95, 96, 97 olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

⁹ Zü'l-Merve: Vadi'l-Kurâ'da bir köydür. Vâdi'l-Kurâ ise, Teymâ ve Hayber arasında yer almakta olup, bu bölgede pek çok köy bulunmaktadır.

¹⁰ Cemheretu İbni Hazm'da bu şekildedir. Dârukutnî bu iki ismi, Osmân b. Huteyl şeklinde yazmıştır.

¹¹ Buhârî, İbn Sa'd, İbnu 'Abdî'l-Ber, İbn Hazm, Ebû Mus'ab ez-Zubeyrî de bunlardandır.

aralarında husumet oluşmuştur. Bu nedenle İbn İshak, Malik aleyhinde kötü sözler sarfetmiştir. Abdullah b. İdris şöyle rivayet etmektedir: “*Muhammed b. İshak yanımıza geldi bizde ona Malik’in bazı görüşlerini söyledik, bunun üzerine o Malik’in ilmini söyleyin bakayım ben onun baytaryım dedi. Medine’ye gelince olanları İmam Malik’e aktardım bunun üzerine o deccallerden biridir, bizi onu Medine’den kovduk.*” dedi. Bu görüşünde İbn İshak’ı destekleyen bir grup alimde vardır. Buhari’nin rivayeti olan “*İbnu Şihâb şöyle dedi: Bana Temîmîler’in azâdhı olan İbnu Ebî Enes haber verdi ki...*” bunun örneğidir. Öyle ki bu rivayet İmam Malik’in hoşuna gitmemiş ve “*keşke İbn Şihab amcamdan bir şey rivayet etmeseydi*” demiştir.¹²

Özet olarak İmam Malik Arap asıllıdır ve dedeleri Benî Taim b. Mürre ile yakınlık kurmuştur.¹³ Doğru görüşün bu olduğu kanaatindeyiz.

İmam Malik’in dört çocuğu vardı. Bunlar: Yahya, Muahammed, Hammâd ve Fatıma Ümmi Ebîhê.

Yahya, b. Hazm tarafından zayıf ravilerden sayılmıştır. Ukayli, Yahya’nın babasından münker hadisler rivayet ettiğini dile getirmiştir. Ta’dil hususunda mütesahil olan, İbn Hibban onu güvenilir ravilerden saymıştır. Babasından Muvatta nüshasını rivayet etmiştir.

Fervî şöyle söylemiştir: biz Malik’in meclisinde oturuyorduk, oğlu Yahya içeri girip çıkıyor oturmuyordu. Bize yönelip şöyle söyle bu ilim, kişiye babasından miras kalmıyor, Abdurrahman b. Kasım’dan başkasıda babasının ilmine ve meclisine mirasçı olmamıştır. Yayha’nın, Muhammed adında bir oğlu vardı. Bu çocuk Mısır’a geldi ve babasından rivayette bulundu.

Muhammed ise b. Hazm tarafından kardeşi gibi zayıf ravilerden sayılmıştır. Bu çocuk İmam Malik’in meclisine, yanında başak kuşu, kisanî ayakkabı ve elbisesinin paçaları uzun giyimli bir şekilde gelirdi. İmam Malik yanındakilere yönelerek “*Edep, kulun Allah’a karşı edebidir. Bu benim oğlum şuda benim kızımdır.*” dedi. bu çocuğun Ahmed isminde bir oğlu vardı. Dedesinden hadis rivayet ettiğini,

¹² *Tehzîbu’t-Tehzîb.*

¹³ *Dîbâcu’l-Mezheb, Tertîbu’l-Medârik, Cemheretu İbn Hazm, Muârik, Cemheretu İbn Hazm, Mumu’l-Kabâil, Zerkânî ‘ala’l-Muvattâ 1.cilt dar’ul hikme , 33.*

Ebu Abdillâh b. Müferric zikretmiştir.

Zübeyri şöyle söylemektedir: “*İmam Malik’in ilmini ezberleyen bir kızı vardı. Bu kız kapının ardında durur Muvatta’yı okuyan kişi yanlış okursa kapıyı tıkladırdı. Okuyucu yanlışını anlar Malik’e bakar ve düzeltirdi. Ancak bu kız Fatıma’mıdır yoksa başka bir kızı daha varmıştı bilemiyorum. Şayet başka bir kızı daha varsa İmamın çocuklarının sayısı beş olmalıdır.*”

Hammad hakkında Malik’in oğlu olması dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şu varki İmam vefat ederken bu oğlunu ve kardeşi Muhammed’i İbrahim b. Habib¹⁴ adlı bir kişiye emanet etmiştir.

Annesi de, yine Yemen’in Arab kabilelerinden el-Ezd kabilesine mensup olup adı Âliye Binti Şureyk el-Ezdiyye’dir. İmam Malik’in annesi ve babasının ortak yönü herbirinin Yemen asıllı Arap olmalarıdır.

İmam Malik 22 Gün boyunca hastalandı. Ancak kimseye hastalığının ne olduğunu söylemedi. 22. günün sonunda vefat etti. Bekr b. Selim şöyle söylemektedir: “*öldüğü gece İmam Malik’in yanına gittik. Ona nasılsın diye sorduk. Cevaben size ne söyleyeceğimi bilemiyorum, sizler yarın eğer hesabınız yoksa Allah’ın affını göreceksiniz. O gece geçmediki bu zatı toprağa verdik.* İmam, hicri 179 yılının Rebi’ül-Evvel ayının 10’u Pazar günü vefat etmiştir. en meşhur görüşte budur. İbn sa’d 14. Gece vefat ettiğini, Musab b. Abdillâh sefer ayında vefat ettiğini söylemiştir. Cenaze namazını, Medine valisi Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim kıldırmıştır. Cenazeye yürüyerek gelmiş ve cenazeyi taşımıştır. Vefat ettiği zaman yaşı 87 idi. Vâkidî 90 olduğunu söylemiştir. İmam Malik Medine’de 60 yıl fetva vermiştir. Vasiyeti beyaz bir kefene sarılması ve cenaze namazı kılınan yerde namazının kılınması idi. Vasiyeti yerine getirilmiş ve bak’ı mezarlığına defnedilmiştir. Öleceği vakit şehadet getirmiş ve şu ayeti okumuştur:

“*Önce de, sonra da emir Allah’ındır.*”¹⁵

Ölürken mal varlığı, 2029 dinar ile 1000 dirhemdi. Elbise olarak 100 yakın sarık ve daha başka elbisesi vardı. İbn Kasım, Malik öldüğü vakit evindeki

¹⁴ Zerkânî ‘ala’l-Muvattâ, Zerkânî’nin el-Menâkib, Tertîbu2l-Medârik, Mukaddimetu Şerhi’s-Suyûtî. 1.baskı dar’ul kalem 56.

¹⁵ Rûm 30/4.

eşyalarının değeri 500 dirhem değerindeydi. demiştir.

Ölümüne zamanında yaşayan bütün alimler ve insanlar üzülmüştür. İlim, salah, eğitim hususlarında zirvede olan bir insandı. Edeb ve ahlakta büyük bir örnekti. Özellikle Hz peygambere ve onun sözlerine olan sevgisinde. Ölümünden sonra birçok büyük alim onu övmüş ve mersiyeler yazmıştır.

İmam Şafii şöyle söylemektedir: *Halam bana Mekke’de oğlum dün farklı bir rüya gördüm dedi. Bende ne gördün dedim. Cevaben bana bir kişinin bana bu gece yeryüzündeki en alim kişi vefat etmiştir. dedi. Bizde o günü hesapladık birde baktık ki o gece İmam Malik’in vefat ettiği gecedir.*

Ubeydullah b. Ömer el-Kavarîri şöyle söylemektedir: *biz Hammad b. Zeyd’in yanında iken İmam Malik’in ölüm haberi ulaştı. Bu zatın gözünden yaşlar akmaya başladı ve Allah ona rahmet eylesin dinî ilimlerde yüksek bir makamdaydı.*

İbn Uyeyne’ye, İmam Malik’in ölüm haberi gelince “ *yeryüzünde onun gibisi kalmamıştır.*” demiştir.

İmam Malik’in hayatı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra şimdi mezhebi hakkında bilgiler verilecektir. Çünkü mezhebin iyi anlaşılması verilecek bilgilere bağlıdır ve kaidede şöyledir: *Vacibi tamamlayan şeylerde vaciptir.*

1.4. Mâlikî Mezhebinin Esasları

İslam’ın başlangıç yıllarında “*Usul’u Fıkıh*” diye isimlendirebileceğimiz bir şey söz konusu değildir. çünkü o dönemde karşılaşılan olaylar hakkında direk Kur’an ayetleri geliyor ve bu ayetler konu için ebedi hüküm veya altında birçok meseleye dahil gelen sahabenin anladığı genel bir kaide oluyordu.¹⁶

Örnek olarak: (أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى)

*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*¹⁷ ayeti verilebilir. Veya Hz. Peygamberin sünnetinden bir hadis, bir ikrar meseleyi çözüyordu. Bu hadislerden bazıları illeti açık bir kıyasa işaret ediyordu.

Örnek olarak: (كُلُّ مُسْكِرٍ حَمْرٌ)

Her sarhoş eden şey haramdır. hadisi verilebilir.

¹⁶ Vatara el-Hasan, “el-Müslimün fi-Sahili Hac”, *Risalatü'l-ehdas* (Ağustos 2009): 24-29.

¹⁷ Necm 35/39.

Bunun yanı sıra bir sahabe soru soruyor ve bu soruya verilen cevap hüküm oluyordu. Daha sonra sahabe dönemi geldi. Fetihler çoğaldı. Farklı ırklardan İslam'a giren insanlar oldu. Bu insanların dili, düşüncesi medeniyetli birbirinden farklıydı. Bu nedenle yeni meseleler çoğaldı. Büyük sahabeler bu meselelere cevapları Kur'an ayetlerinin genel kaidelerinden cevaplar bulmaya çalışıyorlar ve konu hakkında Peygamberden bir şey ezberleyen varmı diye soruyorlardı. Şayet naslarda bir şey bulamazlarsa kıyas ve ictihada başvuruyorlardı. İşte bu davranış usulu fikhın doğuşunun temelini ifade ediyordu.

Şehristani şöyle söylemektedir: *“Şunu kati ve kesin olarak bilmekteyiz ki, İbadet ve tasarruflarımızla ilgili tüm şeyler sayılamayacak kadar çoktur. Yine kat'i olarak biliriz ki, olabilecek her şey hakkında müstakil bir nas varit olmamıştır. Böyle bir şeyi düşünmek dahi mümkün değildir. Naslar sayılı, olaylar ve yeni zuhur eden hadiseler sayılamaz çoklukta olunca, sayısız olanı sayılı olanla kuşatmak mümkün olmayacaktır. Bu durumda kıyâs ve ictehad vacip olmaktadır. Böylelikle her yeni olayda içtihadı başvurulacaktır.”*¹⁸

Her müctehid imamın her ne kadar yazmamış olsada kendisine ait bir metodu vardır. bu metot ve usullerle fikhının sınırlarını belirlemiştir. Müctehy iamamlardan bu alanda ilk eser yazan kişi İmam Şafii'dir.

İmam Malik'in şimdilerde kullanılan şekilde bir usulü bulunmasada, öğrencileri fikhını bina ettiği kaideleri ondan almasada, öğrencileri ve daha sonra gelen mezhep mensubu alimler söylemiş olduğu sözlerden fikhını bina ettiği usulü tesbit etmişlerdir. Bu usullerin bazıları İmamın hocalarına aitken, diğer bazıları hac mevsiminde hicaza gelen diğer bölge alimlerindedir. İmam Malik'in kullanmış olduğu usuller diğer İmamların kullandığına göre daha fazladır. İmam Subkî bu usulleri Tabakatu's-Şafiiyye eserinde beşyüz kadar olarak belirlemiştir. Bu çokluk mezhebin canlılığına delalet etmektedir. Maslahat malik'e göre fikhın bir çok konusunda kullanılmaktadır. Bir çok konuda kıyas ve maslahatı âhâd rivayetlere tercih etmiştir. Karâfi, Maliki mezhebinin usullerini; Kur'an, Sünnet, İcma, İcma Ehl Medine, Kıyas, Sahabe Sözü, Maslahatu'l-Mürsele, Örf, Adetler, Seddü'z-Zera'i, İstishab ve İstihsan olarak zikretmiştir. Şâtibî ise bu usulleri dört olarak özetlemiştir.

¹⁸ Ahmad Edikar, Enes b.Malik İmam dar'ul hicre ,1.cilt ,dar'ul kalem ,78, M 1995 .

Bunlar: Kur'an, Sünnet, İcma ve Rey'dir. Şu var ki Sünnet İmam Malik'e göre Medine ehlinin amellerini kapsayıcı bir mana taşımaktadır. Rey ise Maslahatu'l-Mürsele, Örf, Adetler, Seddü'z-Zera'i, İstishab ve İstihsan'ı kapsamaktadır. Bu araştırmada bu usullere genişçe değinilmeyecektir. Zikredilen maddeler genel hatlarıyla Maliki mezhebinin usullerini ifade etmektedir. Şimdi ise İmam Malik'in akidesine değinilecektir.¹⁹

A-İmam Malik'in Akidesi:

İmam Malik'in akidesi ehli sünnetin akidesidir. Bu akideyi Kur'an, sünnet ve selefi salihinden almıştır. Şöyle söylemekteydi: *“Kim dini ilimleri Kelam ilminde ararsa zındık olur. Kim malı kimyada arasa müflis olur. Kimde garib hadislerin peşine düşerse yalan söyler.”* Sapkın kişilerin dile getirdiği görüşleri bilirdi. Ancak onların sözlerinin hiçbirini kabul etmez ve onlara en fazla şiddetli şekilde eleştiri yapardı. İnsanların arasına, Allah ve resulunün söylemediği şeyleri sokmak isteyenlere karşı mücadele veren ve dini koruyan alimlerin öncülerindendi. İnsanların arasında doğru yolu yaymaya çalışır ve batıl yollara gidilmemesi için uyarılarda bulunurdu. İnsanlara Allah'ın dosdoğru yolunu gösterirdi. Bu yol hakkında Allah Kur'an-ı Kerim'inde,

*«Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdûr. O halde ona uyun, başka yollara tâbi olup gitmeyin.»*²⁰

İmam Malik'in akide konularının bir çoğu hakkında sözleri bulunmaktadır. Bu sözlerin tamamı selefi salihinin akidesini desteklemekte ve bidatçıların görüşlerini çürütmektedir.

İmam Malik'in bazı görüşleri ve döneminde yaygınlaşan bazı bidatlere karşı söylemiş olduğu sözler.²¹

¹⁹ el-Hasan, “el-Müslimün fi-Sahili Hac”, 24-29.

²⁰ En'âm 6/154.

²¹ Behrem b. Abdüllah b. Abdü'l-Aziz, *es-Şamil fi'l-Fıkhı el-Malik b. Enes*, 1. Cilt (Dimeşk: Merkez Necibu veihi lil-Mahfuzat ve Kidmetü't-Turas, 2008), 108-112.

B-İman Artar Ve Azalır

İmam Mâlik, îmanın söz, inanç ve amel olduğunu söyler. Ayrıca inancın arttığını ve eksildiğini kabul ederdi. Bu görüş İmam Ebu Hanife hariç Şafii ve Ahmed’inde benimsediği görüştür. Abdullah b. Nâfi‘, İmam Malik’in “*İman söz ve Ameldir. Artar ve eksilir. Bazısı bazısından daha faziletlidir.*” dediğini rivayet etmiştir. Bu sözü birçok alim İmam Malik’ten rivayet etmiştir.²²

Karâvî, İbn Ebu Hanife’yi Malik’e şöyle söylediğini işittim: “*bizim bazı görüşlerimizi sana söyleyeceğim şayet kabul edersen devam edeceğim, reddedersen vazgeçeceğim, bunlar: kimseyi işlediği günahtan dolayı kafir saymayız. Günahkarların tamamı müslümandır. İmam Malik bu görüşte bir sakınca yoktur diye cevap verdi. Bunun üzerine İbrahim b. Habib ey Ebu Abdullah bu söz şunu gerektiriyor benim dinim meleklerin dini Cebrail ve Mikail’in dinidir, görüşüne götürür dedi. İmam Malik hayır! Vallahi iman aratar ve eksilir dedi ve şu ayetleri okudu:*

*O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.*²³

Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster"²⁴ demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti.²⁵

Ve daha sonra bu ayette, kalbin tatmin olması imanın ziyadesi olarak gösterilmiştir. Dedi

C-Kaderiyye:

Bunlar mutezile, Cehmiyye ve daha başka fırkalardan oluşan bir gruptur. Bu ismi alam nedenleri herşeyi kader olarak söylemeleri değildir. onlara göre kul bir fiili yapmadan önce kendisinde güç olmasıdır. Şöyleki Allah mahlukatı yaratırken onlara güçte vermiştir. Herkes kendi kaderi üzerinedir. Yani insan çalışır, amel eder,

²² El-Habib b.tahrır, *el-Fikhu el-Maliki ve Adiletühü*, 1. Cilt (Beyrut: Darü ibn Hazmı, 1998), 10-13.

²³ Fetih 48/5.

²⁴ Bakara 2/260.

²⁵ Bakara 2/260.

inanır veya kafir olur bunların hepsi kendisinde olan güçtedir. Ehl'i sünnetin ekserisi ise Allah meydana getirmek istediği zaman gücü yaratır, görüşündü benimsemektedir. Şöyle ki Allah kesmeyi bıçak keseceği şeye deyince yaratır.²⁶

Özet olarak Eşari mezhebinden Adud'un dediği gibi kulların ihtiyari fiilleri sadece Allah'ın yaratmasıylaadır. Bazı mutezile alimleri sadece kulun yaratmasıylaadır derken diğer bir grup alim ise her iki yaratmaylaadır demiştir. Adud konu hakkında söylenen bütün görüşlere cevap vermiştir. İmam Mâlik, hayır ve şerri ile kadere inanır, insanın hürriyet ve ihtiyar sahibi olduğunu, hayır veya şer olsun, yaptığı her şeyden sorguya çekileceğini kabul ederdi. İmam Mâlik bu görüşüne, Ömer b. Abdulaziz'in şu sözünü delil olarak gösterirdi: «Allah isyan edilmesini istemeseydi. İblis'i yaratmazdı. Çünkü o, bütün fenalıkların başıdır.» İmam Mâlik, buna ilâveten, “Kaderiyecilerin hallerini şu âyetti kerime ne güzel açıklıyor, derdi: «Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat benden (sâdır olan): Cehennemi mutlaka cinler ve insanlarla dolduracağım,²⁷ sözü gerçekleşecektir. İmam Malik kaderiyye fırkası hakkında sert sözler söylemiş ve insanların onlardan uzak durmasını tavsiye etmiştir. Onlar hakkında şöyle söylemiştir: “*Kaderiyecilerden kimi gördümse o bayağı, şaşkın ve düşük kimsedir.*” *Kaderiyeciler kötü insanlardır. Onlarla oturmayın, arkalarında namaz kılmayın ve sizinle yolculuğa çıkarlarsa onlardan ayrılır.* İbn Abdulcebbar, Malik'in şöyle söylediğini “ *kaderiyye hakkında görüşüm, tevbe ettirilmeliler, şayet tevbe ederlerse kabul edilir etmezlerse öldürülürler.* dediğini işittim demiştir. Malik'e onlarla evlenmenin hükmü sorulunca şu ayeti okumuştur:

*Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır.*²⁸

Malik'in bidat ehline özellikle kaderiyecilere yöneltmiş olduğu bu gibi sözlerin bazılarında abartı olduğu kesindir. Herhalükarda bu insanlar müşrik değil müslümandırlar. Allah'a şirk koşmamak en yüce inançtır. Peygamberler müstesna her insanın yanlışa düşer.

²⁶ Salih Abdü'r-Rahman el-Ğannevi, *Müdevenetü Fıkhü'l-Maliki ve Adiletühü*, 1. Cilt (Beirut: Darü'l-Muessetü Reyyan, 2002), 77-82.

²⁷ Secde 32/13.

²⁸ Bakara 2/221.

Ç-Kelamullah Meselesi:

Ehli Sünnetin tamamı, Allah'ın kelamının sıfatlarından bir sıfat olduğu için kadim olduğunu söylemişlerdir. Mutezile ise Allah'ın zatının sıfatları olamayacağı görüşünü benimsemiş oldukları için Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemişlerdir. Burada zikretmenin olmayacağı uzunlukta kendilerine göre bazı delillerde öne sürmüşlerdir. Ayrıca Sahabe ve Tabiin bu konulara girmezlerdi. Çünkü Kitab ve Sünnette konu ile alakalı açık bir söylem bulunmamaktadır.²⁹

Şu varki mutezile Kur'an hakkında böyle şeyleri dile getirmeye başlayınca Selef alimleri onlara cevap vermişleridir. Bu alimlerden biriside İmam Malik'tir. Şöyle söylüyordu: *Kur'an Allah'ın kelamıdır ve Allah'tandır. Allah'tan olan hiçbirşey mahluk değildir.* Ayrıca şu sözüde rivayet edilmiştir: *kim ki Kur'an mahluktur derse, bu kişi kırbaçlanır ve ölünceye kadar hapsedilir.* Abdurrahman b. Mehdî şöyle nakletmektedir: Malik'in yanına gittim ve bir adamın ona Kur'an hakkında sorular soruyordu. Malik ona galiba sen Amr b. Ubeyd'in ashabındansın? Dedi ve devam etti. Allah bu kişiye lanet etsin! Bu bidati çıkardı. Şayet bu söz ilim olsaydı sahabe ve tabiîn diğer hükümlerde konuştukları gibi bunlarıda konuşurdu.”

Kanaatimizce Malik şayet bu kişiye lanet etmişse bu doğru değildir. Çünkü İslam laneti caiz görmemektedir. Özellikle zikri geçen Amr zahid ve temiz bir kişidir. Tevil etmiş ve hataya düşmüştür.

D-Müteşâbih Ayetler Meselesi:

Müteşâbih manası anlaşılamayan, bu nedenle kastedilen mananın ne olduğunun araştırılmasının sakıt olduğu ayetlerdir. Hükmü dünyada tevakkuf ve hakikatine iman etmektir. Şöyle ki Allah ne söylemişse haktır. Genel usulcülerin konu hakkındaki görüşüde bu yöndedir. Sahabe ve tabiinden konu hakkındaki rivayetlerde bu şekildedir. Şu var ki müteehhirun alimlerden birçoğu ilimde râsih olan alimlerin bu ayetlerin tevilini bilebileceği görüşünü benimsemiştir. Selef alimlerinin görüşü ise bu ayetlerin ilminin gizli olduğunu ve alimlerin bunu

²⁹ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed ed-Derdir, *Akrabü'l-Masalık li Mezhebi Maliki b. Enes* (Nigerya: Darü'l-Mektebetü'l-Eyyüp, 2000), 34-36.

bilemeyeceği şeklindedir.³⁰

O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.³¹

Selef (إلا الله) kelimesinde vakfederken halef (والرأسخون في العلم) kelimesinde vakfetmektedir. Şu var ki burada vakıf güzel görülmemektedir. Çünkü burada vakıf Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" gibi bir manaya neden olmaktadır buda doğru değildir. İmam Malik bu konuda Selef gibi düşünmüş ve böyle ayetleri tevil etmemiştir. Sahnûn İmam malik'in bazı talebelerinden şöyle rivayet etmiştir: *Bir adam geldi ve Rahmân, Arş'a istiva etmiştir.³² Ayetindeki istivayı sordu. Bunun üzerine imam uzun bir süre başını önüne eğdi daha sonra başını kaldırdı ve bu kişiye bilinen ama anlaşılmayan bir şeyi sordun senin kötü bir insan olduğumu görüyorum ve yanındakilere bu kişiyi dışarı çıkartın dedi.* Başka bir rivayette: İmam Malik'in, istivanın ne olduğunu soran birine; *"istivanın keyfiyeti akıl ile bilinmez. İstiva'nın dildeki anlamı ise meçhul değildir. Ayrıca buna iman etmek vacip, hakkında soru sormak ise bidattir"* şeklinde cevap vermiştir.³³

E-Kıyamet Günü Allah'ın Görülüp Görülmemesi Meselesi:

Mutezile Allah'ın ahirette görülmeyeceğini ileri sürmüş ve delil olarak şu ayeti getirmişlerdir:

"Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder." ³⁴

Zemahşerî (لن تراني) "Beni (dünyada) katiyen göremezsin."³⁵ Ayetindeki

³⁰ El-Kadı Ebu Muhammed Abdü'l-Vehhab el-Bağdadî el-Maliki, *et-Telkin fi'l-Fıkhı Maliki*, 1. Cilt (Riyad: Mektebetü'l-Nazarı Mustafa el-Baz, 2007), 128-135.

³¹ Âl-iİmrân 3/7.

³² Tâhâ 20/5.

³³ *Abdu gina eddikar, imam malik b.Enes imam dar'ul hicre 3.baskı ,dar'ul kalem dimeşk m.1998*

³⁴ En'âm 6/103.

³⁵ Kıyâme 75/22-23.

“nefi” edatının “tebidi” ifade ettiğini ve dünya ve ahirette Musa peygamberin Allah’ı göremeyeceğini öne sürmüştür. Sahabe, Tabiin ve onlardan sonra gelen Ehli Sünnet alimleri ise Allah’ın cennete giren Müslümanlar tarafında ahirette göz ile görüleceğini dile getirmişlerdir. İbn Nafi‘ İmam Malik’e ey Ebu Abdullah “O gün bir takım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar.”³⁶ Ayetini okuyup onlar Allah’a bakacaklar mı? diye sordum. O’da evet bu iki gözleriyle bakacaklar dedi. Bunun üzerine bazı kimseler ayette geçen (ناظرة) kelimesinin bekleyecekler şeklinde olduğunu söylüyorlar dedim. Bana yalan söylemişler manası Allah’a bakarlardır. dedi. Bundan dolayı Mûsa, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım"³⁷ dedi. Musa mümkün olmayan bir şeyi Rabbinden ister mi? Allah ona "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. diye cevap vermiştir. Çünkü burası fena yurdudur. Ancak baki aleme geçince Bakî olana bakacaklardır. Dedi ve şu ayeti okudu:³⁸

“Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”³⁹

Allah’ın Semada Olma Meselesi:

Bu görüş kelim alimlerinin kabul etmediği bir görüştür. Onlara göre Allah her yerdedir. Şayet semada olduğunu söylersek bir yer tutacaktır. Allah’ta bundan münezzehtir. Şayet bir mekandadır dersek bu da mekana kıdem vermektir. Şu var ki İmam Malik ve Ahmed gibi birçok selef alimi Allah’ın semada olduğunu ilminin ise her yerde olduğunu söylemişlerdir. Buna delil olarak ta Hz. Peygamberin dilsiz bir cariye Allah nerededir sorusu üzerine bu cariyenin semayı işaret etmesidir.⁴⁰

Mürcie Hakkında Görüşü:

Mürcie fırkasının şiarı, İmanla beraber günah zarar vermez, küfürle beraber ibadet fayda vermezdir. Onlara göre iman, amelden ayrı bir şeydir. İmam Malik onların bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: *Sahabe Kudüs tarafına 13 Ay kadar*

³⁶ A‘râf 7/143.

³⁷ Mutaffifûn 83/15.

³⁸ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü’l-Hicre*, 64.

³⁹ Bakara 2/143.

⁴⁰ ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü’l-Hicre*, 64-66.

namaz kıldı. Daha sonra Beyt-i Hareme doğru namaz kılmaları emredildi. Allah şu ayeti indirdi: *وما كان الله ليضيع إيمانكم* Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir.⁴¹ Burada imandan kastedilen namazdır. Ben bu ayet ile Mürcie'nin, "namaz imandan değildir." sözüne cevap veriyorum.

İbn Vehb Malik'in şöyle söylediğini işittim: *Mürcie, Kabe'yi yıkan, istediği her şeyi yapan Müslümandır. Sözü çok büyük ve yanlış bir sözdür.*

Malik'e mürcie hakkında ne dersin? Diye soruldu cevaben şu ayeti okudu:

فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة فإخوانكم في الدين Fakat tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir.⁴²

Malik mescitte otururken yanına Mürcie olduğu söylenen Ebu'l-Cüveyriyye denilen kişi geldi ve ona ey Ebu Abdullah sana bir şey söyleyeceğim ve söylediğim şey hakkında görüşümü bildireceğim dedi. İmam Malik ona dikkat et bu sözden dolayı aleyhine şahitlik yapmayayım! Dedi. Bunun üzerine bu kişi ben sadece doğru olanı öğrenmek istiyorum doğruysa bu sözün doğru olduğunu söyle yanlışsa doğrusunu söyle. Şayet sana galip gelirim bana tabi ol dedi. Bunun üzerine Malik ben galip olursam ne olacak? dedi. Adam ben sana tabi olurum dedi. Malik başka biri gelip ikimize galip gelirse ne yaparsın dedi. Adam ikimizde ona tabi oluruz dedi. Bunun üzerine Malik ey Abdullah, Hz. Muhammed bir din ile gönderildi. Sen ise ordan oraya geçiyorsun. Ömer b. Abdulaziz kim dinini tartışmaya açarsa, ordan oraya savrulur demiştir. dedi.⁴³

Bazı Sahabenin Diğer Bazısından Faziletli Olma Meselesi

Ehl-i sünnet âlimlerine göre en faziletli sahâbî Hz. Ebû Bekir, daha sonra Hz. Ömer, daha sonra Hz. Osman ve Daha sonra Hz. Ali'dir. Ehl-i sünnet âlimlerinin öncülerinden olan İmam Malik ise Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hususunda aynı görüşü paylaşırken, Hz. Osman ve Hz. Ali hususunda kendisinden farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde Hz. Osman'ı tafdil ederken, diğer bazılarında sukutu tercih etmiştir. Abdulaziz b. Ebî Hâzım özel bir mecliste Malik'e en faziletli sahabe kimdir dedim,

⁴¹ Tevbe 9/11.

⁴² ed-Dıkar, *İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre*, 67-70.

⁴³ *Behrem b. Abdullah b. Abdulaziz, eş-şamil fil fiqhil Malik, 1.cilt, merkezül nacibuwahi, 1998.*

oda, Hz. Ebû Bekir, daha sonra Hz. Ömer dedi ve sustu demiştir. Abdurrahman b. Kâsım, Malik'ten şöyle rivayet etmiştir: karşılaştığım bütün alimler, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında sukutu tercih ediyorlardı. Ebû Muasb'ın rivayetinde ise: Malik'e Sahabenin en faziletlisi soruldu o'da, Hz. Ebû Bekir, daha sonra Hz. Ömer, daha sonra Hz. Osman ondan sonrasını Allah daha iyi bilir, Hz Ebu Bekir, namaz kıldırmakla emrolundu, o, Hz. ömer'i kendisinden sonra seçti. Hz. Ömer hilafeti şuraya bıraktı insanlar Hz. Osman'ı tercih etti. hilefeti istemeyenle isteyen bir olmaz. Dedi. Harun Reşîd, İmam Malik'e kitabında Hz. Ali ve İbn abbas'ı fazla zikretmediğini görüyorum? diye sordu.⁴⁴

Bunun üzerine Malik, onlar burda yaşamıyorlardı, öğrencilerini de görmedim. Dedi. Şu bir gerçek ki İmam Malik Hz. Ali'nin cihad, ilim, yaşadığı sıkıntı ve Hz. peygambere yakınlığını ve diğer sahabenin taşımış olduğu faziletlerini unutmuyordu. Şu var ki Malik Hz. Ali'ye hilafet cihetiyle bakıyor ve onun hilafeti istediğini dile getiriyordu. Öyle ise ona göre diğer üç sahabenin fazileti hilafetlerinin kendi istekleri dışında gerçekleşmiş olmasındaydı. Her halükarda Hz. Ali, hem sahabe hem de Müslümanların nezdinde yüce makama sahip bir sahabedir. Malik sahabe hakkında kötü sözler söyleyen kişilere karşı en şiddetli olanlardan biriydi. Yanında sahabe aleyhinde konuşan birisinden bahsedilince şu ayeti okudu:

*Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar.*⁴⁵ Kim ki sahabeden birine öfke duyarsa bu ayet o kişiyi kastetmektedir.dedi. başka bir sefer ise kim ki sahebden birinin aleyhine konuşur veya ona öfke duyarsa, müslümanların fey'inden nasibi yoktur dedi ve şu ayetten başlayıp: *Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat*

⁴⁴ ed-Dıkar, İmam Malik b. Enes, İmam Darü'l-Hicre, 71-76.

⁴⁵ Fetih 48/29.

*Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter... şu ayete kadar okudu Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."*⁴⁶ Daha sonra kim ki sahebden birinin aleyhine konuşur veya ona öfke duyarsa, müslümanların fey'inden nasibi yoktur dedi.⁴⁷

Başka bir yerde şöyle söylemiştir: *Haksızlığın hüküm sürdüğü ve selefe kötü söylenen yerde kalmak doğru değildir.* ayrıca kendisinden Hz Ebu Bekir'e kötü söylenen kırbaçlanır. Hz. Aişe'ye kötü söyleyen öldürülür dediği rivayet edilmiştir.

Bidat Ehli Hakkındaki Görüşü

İbn Vehb, Malik'in şayet sana bidat ehlinden biri gelip ben doğru yoldayım sen ise şüphedesin derse ona git kendi benzerinle tartış dediğini ve daha sonra "*De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız. Allah'ın şanı yücedir. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim."*⁴⁸ Ayetini okuduğunu rivayet etmiştir. imam Malik, Ömer b. Abdulaziz'den şu sözü nakletmiştir: *şüphesiz Allah'ın kitabında apaçık bir ilim vardır. Alaimler bunu bilirken cahiller gafil kalmıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: (Ey müşrikler!) Ne siz ve ne de taptıklarınız cehenneme gireceklerden başkasını kandırıp Allah'ın yolundan saptırabilirsiniz.*⁴⁹

Başka bir yerde Malik: *Bidat ehli kişiler ne kötüdür ve onlara selam verilmez. Onlardan uzak kalmak bana daha sevimlidir.* Demiştir.

Eşheb, malik'ten şöyle rivayet etmiştir: Bidat ehlinden uzak durun! Ona bidat ehli kimdir? Diye soruldu o'da sahabe ve tabiînin sessiz kaldığı konularda Allah'ın isimleri, sıfatları, ilmi ve kudreti hakkında konuşan kişilerdir. Diye cevap verdi.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: bir kimsenin İmam Malik'i evmediğini görürsen bil ki bu kişi bidat ehlindedir.

⁴⁶ Haşr 59/10.

⁴⁷ El habib b. Tahir,1.cilt, dar ibn hazm, Elfiqhil malikiyye ve adilletühü 1995.

⁴⁸ Yûsuf 12/108.

⁴⁹ Yûsuf 12/108.

İbn Mehdî, hicaz ehlinden birinin Malik'i sevdiğini görürsen, bu kişi sünnet ehlidir. Onlardan birinin Malik'i sevmediğini görürsen, bu kişide bidat ehlidir. Demiştir.⁵⁰

1.5. Eski ve Yeni Dönemlerde Mâlikî Mezhebinin Yayıldığı Ülkeler

Malikî mezhebi, Afrikada mısırdan başlayarak Mağrib ve endülüse kadar ulaşmıştır. Ayrıca Hicaz, Basra ve Batı Afrikada yaygındır. Bağdat'ta yaygınlaşmış ve 400 yıl sonra zayıflamıştır. Nisabur'da diğer mezheplerden alimler olmasına rağmen varlık göstermiştir. Hicaz bölgesinde Medine'de yaygınken, Mekke'de İbn Abbas'ın görüşleri kabul edildiği için orada fazla yaygınlaşmamıştır. Şu var ki Medine'de bu mezhebin uzun zaman adının dahi unutulduğu ve 793 H. yılında buraya kadı tâyin edilen İbn Ferhun sayesinde yeniden canlandırıldığı anlatılır. İbn Ferhun *Dîbac* adlı eserinde “ *Mâlikî Mezhebi, Mısır'a İmam Mâlik'in sağlığında girmiştir. Bu mezhebi Mısır'a ilk olarak sokan, İmam Mâlik'in talebelerinden Abdurrahman b. el-Kâsım, Osman b. el-Hakem, Abdurrahman b. Hâlid, Eşheb ve Mısır'a yerleşen onun diğer talebeleridir.* Ayrıca Mâlikî mezhebi, Mısır'ın hâkim mezhebi idi. Nihayet imam Şafîî hicri 200. yılında bu ülkeye gelip 5 yıl kalınca, her iki mezheb arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Öyle ki Eşheb: *Ey Allah'ım Şafîî'yi öldür yoksa Malik'in ilmi bu diyarda kaybolacak.* demiştir. Bununla beraber bilhasa ibâdet bakımından hâkim olan bu iki mezhebdir. Fâtımîler devrinde çok zayıflayan Mısır Mâlikîliği bir dönem bu halde kalmıştır. Mısır Mâlikîliği Memlûkler döneminde yeniden gelişmiş ve adliye sahasındaki etkinliğini arttırmıştır. Mâlikî mezhebi bugün Şafîî mezhebi ile beraber Mısır toplumuna hâkim iki büyük mezhepten biridir.

Endülüs'te de Mâlikî mezhebi büyük bir otoriteye sahip idi. Söylendiğine göre, Endülüslü bir müddet Şam'ın fakihî olan İmam Evzâî'nin mezhebine bağlanmışlardır. Nihayet Mâlikî mezhebi gelmiş ve buralarda yaygınlaşmıştır. İlk olarak bu bölgeye Malikî mezhebini getiren kişinin Sa'sa'a b. Selam olduğu söylenmektedir. Endülüs Emîri (Hakem b. Hişam)'nin katında büyük bir mevkii olan

⁵⁰ Zerkâvî'nin *el-Menâkib*, s. 32-41; *Fethu't-Tib*, c. V, s. 301; *Mâlik Ebû Zehrâ*, s. 70-71; *Şerhu's-Suyûtî li'l-Muvattâ*, s. 14.

Yahya b. Yahya, kadılık mevkiine getirilince, Mâlikî mezhebi devletin otoritesinden çok faydalanmıştır. I. Abdurrahman'ın Endülüs halkını Mâlik'in fikhî görüşlerini uygulamaya teşvik etmesi ve oğlu I. Hişâm'ın Mâlikî mezhebinin kazâ ve fetvada esas alınmasına yönelik tercihte bulunması Mâlikî mezhebinin yayılması açısından önemli hadiseler arasındadır.

Muvahhidler Döneminin başlarında Halife Abdülmümin b. Ali zamanında insanlar amelde Maliki, inançta Eşari yapılmıştır. Ancak daha sonra bu kişi ve oğlu Yusuf, Malikî mezhebini ortadan kaldırmaya çalışmış ve yerine Kur'an, sünnet ve ictihad kavramlarını öne çıkarmıştır. Bu kişinin torunu Yakub başa gelince Malikî mezhebini kaldırmış ve Zahirîyye mezhebini getirmiştir. Bu dönemde Zahirîyye mezhebi güçlenmiş ve bu mezhebe tabi olalar Hâzimiyye ismiyle anılır olmuştur. Muvahhidler Devleti'nin sona ermesiyle birlikte Mâlikî mezhebi Kuzey Afrika ve Endülüs'teki yegâne hâkim mezhep olarak günümüze kadar gelmiş, başka bir mezhep veya hareket tarafından hâkimiyeti tehdit edilmemiştir.⁵¹

1.6. İmâm Mâlik'in Eserleri

İmâm Mâlik'in bilinen en önemli eseri el-Muvaţta' olmakla birlikte tabakat kitaplarında ona nisbet edilen bazı çalışmalar daha vardır. Kadî İyâz bunların bir kısım talebeleri tarafından rivayet edildiğini, çoğu ondan sahih senedle nakledilse bile şöhret bulmadığını belirtir. İbn Vehb'e kader ve Kaderiyye'nin reddi konusunda yazdığı risâle en bilinenidir. Mâlik'ten Abdullah b. Nâfi'in naklettiği nücûma ve ayın menzillerine dair bir eseri, Abdullah b. Abdülcelîl'in rivayet ettiği kadılara yazdığı bir risâle, Muhammed b. Mutarrif'e yazdığı fetvaya dair risâle ve Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin rivayet ettiği Garîbü'l-Şur'ân anılan diğer çalışmalardır. Ayrıca Kadî İyâz'ın İbnü'l-Kasım tarafından nakledildiğini söylediği Kitâbü's-Sır, bunlar arasında zikredilebilir.⁵²

Araştırmanın konusu Fildişi Sahili'nde Mâlikî Mezhebinin Yayılması olduğu için şimdi bu ülkeyi tanıtip Malikî mezhebinin buraya nasıl girdiğini ele alacağız.

⁵¹ el-Makrîzî, s. 334; Ahmed Teymûr'un İbnu'l-Esîr ve İbn Hallikân'dan naklettiği Nazra Târîhiyye, Beyhakî, *Menâkib eş-Şâfi'î*, c. II, s. 73-74; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. IX, s. 257; *Tezyînu'l-Memâlik*, s.37.

⁵² *ed-Dibâc*, s. 27; *Tezyînu'l-Memâlik*, s. 40-41; *Tertîbu'l-Medârik*, c. I, s. 204.

İKİNCİ BÖLÜM

FİLDİŞİ SAHİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Nüfusun Etnik Yapısı (Madiga, Akan, Kru ve Volta Grupları)

Araştırmamızın, mekansal sınır olarak Fildişi Sahili ülkesi ile kayıtlanması nedeniyle, resmi istatistiklere göre, nüfusunun çeşitliği ile ilgili verilere daha fazla odaklanarak, ülkenin verilerini çeşitli yönleri ve daha sonra nüfusun sosyal, entelektüel, kültürel, dinî ve siyasî yaşamlarını ele almıştır. Bu, okuyucunun çalışmamızda ele alacağımız sorunları anlamasına yardım edecektir. İşte açıklanan, incelenen ve analiz edilen veriler. Konuya girmeden önce coğrafi konum hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Fildişi sahilleri coğrafi konum olarak Batı Afrika bölgesinde yer almaktadır. Kuzeyden Mali ve Burkina ülkeleri ile sınırdır. Güneyde Atlas okyanusu, doğuda Gana, batıda ise Gine ve Liberya ülkelerine sınırdır.

Genel bir bakış açısıyla konuyu ele alalım. Araştırmacı nüfusun etnik yapısı derken resmi kaynakları kastetmiştir. Bunlar nüfus sayısı ve müslümanların oranıdır. Halkı iki ana bölümde inceleyeceğiz. Bunlar yerli vatandaşlar ve yabancılardır.⁵³

Yerli Vatandaşlar:

Nüfusun yüzde 75'ni oluştururlar.⁵⁴ Araştırmacılar, yerli halkı farklı açılardan birçok kısma ayırmıştır. Ancak burda bizi ilgilendiren taksim Grup doğasına dayanandır. Bunun nedeni Fildişi Sahili'ndeki her kabilenin başka kabilelerle ortak toplumsal noktalarda buluşması onların tek bir kabile olarak değerlendirilmelerini sağlamaktadır. Bu sosyal ortaklık sonucu Fildişi Sahili'nin nüfusunu araştırmacılar beş gruba ayırmıştır. Bunlar: Madiga, Akan, Kru, Volta. Ayrıca göller tarafında yaşayan ayrı bir grupta söz edilmektedir. Bu gruba Lâğîn ismi verilmektedir.

⁵⁴ a.g.e.

Yabancılar:

Nüfusun yüzde 24'lük bir bölümünü oluşturmaktadır.⁵⁵ Araştırmacılar, bunları üç grupta incelemiştir. Bunlar: Afrikalılar, Asyalılar ve Avrupalılardır. Her bir grup için ayrı ayrı bilgi verilecektir.

a-Yerli Vatandaşlar ve Grupları

Madiga:

Kuzey Madiga ve Güney Madiga İki gruba ayrılırlar.

Kuzey Madiga: Fildişi Sahili'nin Kuzeyinde veya Kuzeybatı topraklarında yaşarlar. Kendi içerisinde Üç kabileden oluşmaktadır. Bunlar: Malinki, Jula ve Bambara. Bu kabileler, mevcut Mali ve Gine Cumhuriyetlerinden Fildişi Sahiline gelmişlerdir.

Güney Madiga: Fildişi Sahili'nin batı topraklarında yaşarlar. Kendi içerisinde Üç kabileden oluşmaktadır, Yekuba, Goro ve Gago.⁵⁶

Volta: Fildişi Sahili'nin Kuzey-Doğu bölgelerinde yaşarlar. Kendi içerisinde Üç kabileden oluşmaktadır. Bunlar: Senoufo, Lobi ve Koulango kabileleri. Bu kabileler, mevcut Mali ve Burkina Cumhuriyetlerinden Fildişi Sahiline gelmişlerdir.⁵⁷

Kru: Fildişi Sahili'nin güney batı topraklarında yaşarlar. Kendi içerisinde Altı kabileden oluşmaktadır. Bunlar: Bette kabilesi, Dida, Gerre, Wobe, Niamboua, Cruman ve Neo kabileleri. Bu kabileler, mevcut Liberya Cumhuriyetinden Fildişi Sahiline gelmişlerdir.⁵⁸

Akan: Fildişi Sahili'nin doğu ve orta bölgelerinde yaşarlar. Kendi içerisinde

⁵⁵ Bkz. Afrika'da İmam ve Davetçi Yetiştirme Uluslararası Enstitüsü'nde okutulan Dr. Bamân Ömer Konâdî'nin hazırladığı *Menâhîcu'l-Bahsi'l-İlmî li Tullâbi's-Seneti'l-Ûlâ el-Lîsans* adlı notlara bakınız. s. 15-20.

⁵⁶ Bkz. Afrika'da İmam ve Davetçi Yetiştirme Uluslararası Enstitüsü'nde okutulan Dr. Bamân Ömer Konâdî'nin hazırladığı *Menâhîcu'l-Bahsi'l-İlmî li Tullâbi's-Seneti'l-Ûlâ el-Lîsans* adlı notlara bakınız. s. 15-20.

⁵⁷ a.g.e.

⁵⁸ a.g.e.

Üç kabileden oluşmaktadır. Bunlar: Baoule, Ağnî ve Abron kabileleri. Bu kabileler, mevcut Gana Cumhuriyetinden Fildişi Sahiline gelmişlerdir.⁵⁹

Lâğîn: Fildişi Sahili'nin doğu ve orta bölgelerinde yaşarlar. Kendi içerisinde On kabileden oluşmaktadır. Bunlar: Adjoukrou kabilesi, Ebriye, Atie, Abey, Apollo, Apuri, Afikam, Alajan, Abeji ve Ahizi kabileleri. Bu kabileler, mevcut Gana Cumhuriyetinden Fildişi Sahiline gelmişlerdir.

b. Yabancılar ve Grupları:

Afrikalılar: Çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bir çoğu yaşamak için Batı Afrika'dan gelmiştir. Liberyalılar 1990'lı yıllarda başlattıkları iç savaştan kaçmak ve güvenlik için gelmişlerdir.⁶⁰ Ayrıca Fransız hükümdarın bunlardan bazılarını çeşitli projelerinde kullanılmak üzere Fildişi Sahili'ne taşıdığı ve daha sonra burada kaldıklarını zikretmek gereklidir.

Avrupalılar: Bunların çoğu Fransız (sömürgeci)lerdir. İlk grupları 1.5 asır önce gelmeye başlamıştır.⁶¹

Asyalılar: Bunların çoğu Lübnan ve Suriye'den gelmiştir. İlk grupları bir gelmeye asır önce başlamıştır.⁶²

Uyarılar:

Zikredilenlerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

a- Fildişi Sahili Devleti Etnik Yapısı bakımından en zengin Afrika ülkelerinden biridir, altında küçük kabileler de bulunan büyük kabilelere sahip beş yerli grup vardır.

b- Fildişi Sahili Devleti, renkleri, kültürleri ve inançlarına bakılmaksızın, insan ırkına açıktır.

c- Bilginler, davetçiler ve diğerleri bu insani değerden daha fazla yararlanmalıdır. Bu yapı ülkedeki davetin etkisini artırma gücüne sahiptir.

d- Fildişi Sahili hızla büyüyen bir demografik yapıya sahiptir.

⁵⁹ *el-Medârisu'l'Arabîyye fî Sâhili'l-'Âc*, s. 20.

⁶⁰ *Dirâsetu'l-Muctema'*, a.g.e., s. 11.

⁶¹ Konâdî, Abdurrahmân b. el-Hâc, *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Sâhili'l-'Âc*, yey., bsy., s. 23.

⁶² *el-Medârisu'l'Arabîyye fî Sâhili'l-'Âc*, s. 22.

e- Bu bilgiyi ve bu gelişmeleri tanıyabilmek - Fildişili nüfusu için - çok önemlidir. Bunun nedeni, çevre ve toplum bilgisi, söz konusu araştırma çalışmalarında başarı faktörlerindedir.

f- bilgin ve davetçi çalışmalarını sadece bu bilgiyle sınırlandırmamalı, aynı zamanda kültürünü de eklemelidir. Aşağıda yapacağımız çalışma bunun en daha doğru delili olacaktır.

1.2. Sosyal, Kültürel ve Fikrî Hayatı

Araştırmacı, kültürel yaşam derken, kendi örflerine göre kabileye bağlılık veya akrabalık ayrıca dilin yanı sıra dini ve fikri yaşamları açısından, yerli hayatın olması gerektiği şekil ve toplumunda hakim olan yaşamı kastetmektedir.

Konunun geniş açıklaması beş bölüm olarak aşağıda verilecektir:

a-: Fildişi Sahili'ndeki yerli gruplara üye olmanın temelleri:

Üyeliğin temeli, ister baba ister anne olsun, toplumdaki akrabalık sistemidir. Buna göre, Fildişi sahili'ndeki yerli gruplar iki ana bölüme ayrılmıştır : babalık grubu ve annelik grubu.

Birinci nokta: Baba veya babaya mensup gruplar:

Kan bağlarının baba tarafına dayandığı gruptur. Bu sisteme göre çocuk babasına nisbet edilir ve ondan sayılır. Buna göre hakları ve sorumlulukları, anne tarafından daha fazla olarak baba tarafından olan akrabalarına ait olur. Bu grupta olanların miras haklarında kendi aralarında olur.⁶³ Bu sistemi kullanan iki büyük grup vardır. bunlar: Kru ve Madiga'dır.⁶⁴

İkinci nokta: Anne veya anneye mensup gruplar:

Kan bağlarının anne tarafına dayandığı gruptur. Bu sisteme göre çocuk annesine nisbet edilir ve ondan sayılır. Buna göre hakları ve sorumlulukları, baba tarafından daha fazla olarak anne tarafından olan akrabalarına ait olur. Bu grupta olanların miras haklarında kendi aralarında olur. Bu sistemi kullanan üç büyük grup vardır. bunlar: Volta, Akan ve Lâğîn'dir. Şu varki sonuncu grup kan bağlarının baba

⁶³Selâm, Mahmûd, *el-İslâm ve 'l-Muslimûn ve 't-Takâlîdu 'l-Kabeliyye fî Afrîkâ*, yey., Beyrût, 1998, s. 115-118.

⁶⁴*Dirâsetu 'l-Muctema'*, a.g.e., s. 15-17.

tarafına dayandığı sisteme geçmeye başlamış olup kendisine mensup birçok kabileden hali hazırda bu sistemi kullanmaktadır.

Yukarıda zikredilen beş grubun her biri birkaç kabileden oluşmaktadır. Bu kabileler, bir sosyal sistem altında bütünleşmelerine rağmen, bazı kültürel tezahürlerde birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Bunlardan en önemlisi dildir ve her kabilenin kendine ait bir dili bulunmaktadır. Ancak araştırmacılar, tüm bu dilleri beş ana dilde toplamışlardır. Böylelikle her grubun ortak dili olmuştur. Buna göre kuzey Madiga grubunun ortak dili “N’ko” Kru grubunun ortak dili “Kir” Lâğîn grubunun dili ise “Ruva’dır.”

Her insan toplumunun ve bireylerinin, maddi taleplerini karşılayan, hayatta kalmalarını ve yaşamaya devam etmelerini sağlayan kazanç elde etmek için yaptıkları çeşitli çalışmalar çerçevesinde kazanç hayatları vardır. unutulmaması gereken bir hususta Yaşam ve gelir durumu halklar arasında değişiklik göstermektedir. Bu nedenle araştırmacı, okuyucunun Fildişi Sahili'ndeki yaşamın bu önemli yönünün bazı önemli noktalarının gözden geçirmesinin daha doğru olacağı kanaatini taşımaktadır. Bu konu beş ana başlık altında incelenmiştir.

Çoğunlukla ticaret odaklıdır. Onlar yetenekli tüccarlar ve ticaret sanatları hakkında büyük bilgiye sahip araçlardır. Çölde yapılan ticaret döneminden beri bu ticaret kültürüne sahiptirler.⁶⁵ Kuzey Madiga halkının durumu bu şekildedir. Güney Madiga halkının durumu ise ileride bahsedileceği gibi Kru grubuna benzerlik arz etmektedir.

Volta grubunun yaşam ve kazanç hayatı:

İlk olarak tarım daha sonra ise ticaret odaklıdır. Şu varki ticaret hayatlarını genel olarak Kuzey Madiga halkının kontrolünde yapmaktadırlar.⁶⁶ Genel olarak, Kru grubunun yaşam tarzı tarım ve balıkçılığa odaklanmıştır.

Genel olarak, Akan grubunun yaşam tarzı tarım ve el sanatlarına özellikle dokumacılığa odaklanmaktadır.

⁶⁵ *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Sâhili'l-Âc*, yey., bsy., s. 16.

⁶⁶ *Dirâsetu'l-Muctema'*, a.g.e., s. 18.

Lâğîn grubunun yaşam ve kazanç hayatı:

Genel olarak balıkçılığa odaklanmaktadır. Bu grubun halkı becerikli ve meşhur balıkçılardır.

Fildişi Sahili yerli halkının, okulun doğasını almaksızın kendisinde bulunan ve yerli halkın deneyim kazanmalarını veya davranışlarını değiştirmelerini sağlayan bilinçli bir etkiyi kastetmektedir. Okul doğası ise Kulibali Hoca geleneksel öğretimidir. Bu öğretim iki aşamadan meydana gelir. Bunlar: çocukluk ve seferberlik aşamalarıdır.

Çocukluk aşaması:

İkiye ayrılır.

a- Doğumdan başlayıp altı yaşına kadar devam eden süreç. Bu dönemde kişi tamamen annesinin gözetimindedir. Bu dönem, çocuğun cismini güçlendiren ve sosyalliğini arttıran bazı faaliyetlerden ibarettir.⁶⁷

b- Altı yaşından başlayıp on yaşına kadar devam eden süreçtir. Bu dönemde çocuk, toplumsal ve ahlaki bazı kuralları edinir. Ayrıca kolay bazı işleri nasıl yapacağını öğrenir.

Seferberlik aşaması:

On yaşından başlayıp çocuğun gerçek hayata girmesiyle sona erer. Üç şeyden ibarettir.

a- **Fikri terbiye:** kabile büyüklerinin, küçüklere öğrettiği taklidî öğretilerden ibarettir. Genellikle meclislerde yapılır. Gündüz gölgelikte, gece ise ay ışığında olur. Her bir meclis bir sanattan ibarettir. Geleneksel halk sanatlarının başında, şiir, atasözü, deyim, bilmece, teselli, hikaye, roman ve tiyatro gelir. Bu sanatlar yabancıların zannettiği gibi sadece eğlenceden ibaret değildir. Bu sanatlar gerçekte gelen nesil için güçlü bir eğitim şeklidir. Bunun en açık delili İslam davetinin birçok öğretilerinde bu gibi sanatların bazılarını kullanmasıdır. Ayrıca ülkenin kuzey tarafında ki vaazlarda halk lehçesiyle söylenen ilahi ve marşlarda bunun bir örneğidir.

⁶⁷ *el-Medârisu'l'Arabiyye fî Sâhili'l-Âc*, s. 36.

b- **Ameli terbiye:** Bunlar, el sanatları veya meslekler için yapılan alıştırımlardır. Şöyle ki Çocuk babasını veya öğretmenini izler ve tam olarak işi öğrenene kadar onları takip eder. Daha sonra kendi bilgi ve becerisini babasından veya öğretmeninden öğrendiklerine ekler.

c- **Toplumsal, ahlakî ve ruhî terbiye:** Kabile büyüklerinin, seferberlik aşamasına ulaşmış kişiler için yapmış oldukları şeylerden ibarettir. Bunların başında bu kişilerin rüşd dönemine girdiklerini ifade eden törenler gelmektedir. Şöyle ki onlara bazı tercih hakları verilir ve daha sonra yeni şeyler keşfedebilmeleri için ormana terkedilirler. Bu gelişim ve oluşum sürecinde olan kişilere sorumluluklar yüklenir ve ağır işlerde çalışırlar. Bunlara ek olarak daha başka toplumsal, ahlaki ve ruhi öğretilerde alırlar. Bu öğretiler sayesinde eğitimcileri topluma verebilecekleri fayda ve kabiliyetlerini görme fırsatı bulur. Bunlara ek olarak farklı nedenlere yapılan dini ve ruhani törenlerde vardır. Bu törenler yapılması gereken toplumsal kurallara dönüşmüştür.

Özet olarak Fildişi sahili halkının geneli dış etkenler ülkeye girmeden önce bile küçümsenemeyecek bir fikri olgunluğa ulaşmıştır. Şu varki bu fikri olgunluk onları yazıyı icad etmeye ulaştırmamıştır. Bu nedenle İslam davetiyle beraber ülkeye gelen, Arapça hattı veya Arap dili ilk ilmi çalışma olarak görülür. Bu ilmi çalışmayla beraber fikri hayat daha fazla gelişmiştir.

1.3. Fildişi Sahili'nde Dinî Hayat

Dini hayat derken kastettiğimiz, Fildişi Sahili halkı arasında yaygın olan, yerel veya yerel olmayan dinleri kastediyoruz. Bunları dört başlıkta inceleyebiliriz: Ruhaniler, İslam, Hıristiyanlık, ve diğer dinler.⁶⁸

Ruhaniler: Ülkenin yerli grubunun inandığı yerel inançlar ve bir topluluktan diğerine değişiklik gösteriyor olsada, yapageldikleri dini tutum veya davranışlardır. Araştırmalara göre İslam güneşi on birinci asrın başlarında bu ülkede doğana kadar halkın tamamı Ruhani inanca sahiplermiş.

⁶⁸ Vatârâ, Dabil, *Târîhu'l-İslâm fî Sâhili'l-Âc Duhûluhû ve Tadrîcuhû fih*, yey., Nefu, 2000, s.127.

Ruhani kavramının manası: Bu kavrama birçok ve yakın tanım yapılmıştır. Bu tanımlar arasında Dr. Abdurrahman Ömer el-Mahi tarafından yapılmış olan tanım zikredilebilir: “*Eşyada rahani bir güç olduğu inancıdır. Şöyle ki bitki ve canlılarda, insandaki ruha benzer ruhların olduğu ve ruhun hayat ve düşüncenin aynı anda kaynağı olmasıdır.*”⁶⁹ Bu tanım – araştırmacının gördüğü kadarıyla - Fildişi Sahili toplumunda bulunan Ruhaniğe uygulanabilmesi için biraz daha açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmacı, bu dinin gerçekleri hakkındaki araştırmacı Coulibaly Linsny'nin sonuçlarını kullanarak, bu kavramı tanımlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak yapılan tarif şu şekildedir: Ruhanilik, putperest bir inançtır ve bu kainatı yaratn bir gaybi varlığa inanmaktadır. Bu varlık gayb aleminde kendisini temsil etmesi için ruhları şehadet aleminde kendisini temsi etmesi içinde Nehirler, ağaçlar, dağlar, taşlar ve benzerleri gibi cisimleri seçmiştir. İnanışa göre insan hayatına hükmeden, geçmiş nesillerin ruhlarıdır. Bu nedenle kahinlerin ilham yoluyla elde ettikleri ve karar verdikleri şeylerde onlara muhalefet yapılamaz. Muhalefetin sonucu ölüm ve belalardan korunmaktır. Ayrıca kahinlerden izin almaksızın herhangi bir işede başlayamazlar. İzin genellikle şehadet aleminde ilahın temsilcileri olan nehirler, ağaçlar, dağlar, taşlar ve benzeri mahlukata sunulan kurbanlar aracılığı ile alınır. Bu zikredilen özler geçmiş neslin ruhlarına kendilerini teslim etmiş dinlerin temellerini oluşturmaktadır.⁷⁰

Ruhanilik dininin temelleri: Daha önce belirttiğimiz bu tanımdan, Ruhani inancının, birkaç temeli olduğu ve her bir inananın bunları kabul etmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu temeller hususunda şüphesi olan kişi sapkın ve inkarcı kabul edilir.

- Her şeyi yaratan büyük ilah inancı. Bu ilahı her kabile kendi lehçesine göre isimlendirmiştir.⁷¹ Örnek olarak: Kuzey Madiga “mâ” Mâtîğî”, Akan “Niyâmîn”, Kru “Lâğû”, Volta “sînûfû”, Lâğîn ise “Niyâkân” şeklindedir. İslam davetçileri bu isimlendirmelerin büyük çoğunluğu kaldırmış ve yerine “Allah” lafzını getirmiştir.

⁶⁹ el-Mâhî, Abdurrahmân Ömer, *ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fi'l-Vâki'i ve'l-Mustakbel*, Menşûrâtu Kulliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye bi's-Sûdân, Sudan, 1996, s. 14.

⁷⁰ el-Mâhî, *a.g.e.*, s. 15

⁷¹ *el-Medârisu'l-Arabîyye fi Sâhili'l-Âc*, *a.g.e.*, s. 221.

Buna rağmen bazı gruplar halen kendilerine ait olan isimlendirmeleri kullanmaktadır. Gerekçe olarakta her iki ismin aynı varlığı ifade ettiğini dile getirmektedirler.

- Gyab aleminde olan büyük İlahî temsil eden geçmişin ruhlarına güvenme.
- Şehadet aleminde büyük İlahî temsil eden nehirler, ağaçlar, dağlar, taşlar ve benzerleri gibi cisimlere güvenme.
- Kahinlerin, gayb alemi ile şehadet alemi arasında aracılar olduğu inancı.
- Kahinlerin sözlerinin kutsal olduğu ve yerine getirilmesi gerektiği inancı.

Ruhanilik dininin kuralları:⁷² Kahinlerin, ruhlar adına söyledikleri yapılması gerekenler ve yasaklardır. Yapılması gerekenlerin içerisinde belli tören ve zamanlarda verilen kurbanlar zikredilebilir. Ayrıca toplumun veya selefın belirlediği bazı ahlaki kurallarda bunlardandır. Evlenmeden önce mehir verilmesi, kocası ölen kadının iddet beklemesi gibi kurallar bunlardan bazılarıdır. Yasaklanan şeylere örnek olarak, belli kabilelerden evlenilmemesi, bazı hayvanların yenilmemesi, kocanın, karısının annesi veya kızı ile evlenmemesi, hayız ve nifas hallerinde kadın münasebet kurulmaması gibi şeylerdir. Ayrıca helal olan şeylerin içerisinde, içki içmek, domuz ve leş eti yemekte sayılabilir.

Bu dinler kendisinde bulunan inanç ve yasalar da dahil olmak üzere, İslam dahil diğer yerel olmayan dinlerin gelmesinden önce mevcut Fildişi Sahili'nde yaşayan tüm insanlar tarafından kabul edilmişti. Bu din belirli bir gruba bağlı, belirli bir coğrafi alana sahip ve nereye giderse gitsin o toplumla beraber oraya gelen bir dindir.⁷³ Şunu unutmamak gerekir ki Fildişi sahili toplumu İslam gelmeden önce Arap yarımadasına Hz. peygamber gönderilmeden önceki halkından farklı değildi. Her iki toplumda putperest bir yapıya sahipti. Hatta şunuda söyleyebiliriz buranın yerli halkı inanç olarak oranın yerli halkından daha üstündü. Şöyleki burda bulunan inanca göre, kişi öldükten sonra tekrar yaşadıkları hatta bazılarının tekrar dünyaya geri geldiği inancı, ahiret hayatına benzerlik arz etmektedir. Halbuki Araplarda böyle bir şey söz konusu değil hatta bu durumu küçümsüyorlardı.

"Yine inkar edenler şöyle dediler: "Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden

⁷² *el-Medârisu'l'Arabîyye fî Sâhili'l-'Âc, a.g.e., s. 226-230.*

⁷³ *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye fî'l-Vâki'i ve'l-Mustakbel, s. 14.*

diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?”⁷⁴

Bu toplumu, diğer putperestlerden ayıran hususta belkide buydu. Bu nedenle onlara Ruhaniler ismini verdik. Bu inanç İslam gelene kadar devam etmiştir.

İslam: Fildişi sahilinde yaygın olan ikinci din İslam dinidir. Birçok bölgesine 11. Asır veya 13. Asırda karayolu ile girmiştir. Ülkenin güney tarafına ise 19. asrın sonlarında deniz yolu ile girmiştir. İslam dini o günden bu güne kadar ülkedeki en fazla mensubu olan dindir. Bu din hakkında geniş bilgi aşağıda verilecektir.

İslam kelimesi, sözlükte boyun eğmek manasında kullanılır. Terim olarak ise Allah-u tealanın emrettiği ve yasakladığı şeylere boyun eğip bunları kabul etmekten ibarettir.⁷⁵ Bu manasıyla geçmişte gelmiş bütün peygamberlerin getirdiği dine bu isim verilebilir. Özelde de Hz. Muhammed’in (SAV) getirdiği dinin ismidir. Bunu Fransız felsefeci Roger Garaudy şu sözlerle dile getirmektedir:

“İslam ilk dindir. Çünkü o, Adem peygamberin dinidir. Uzatmamak için bu kısa bilgiyle yetineceğiz. Çünkü herkes tarafından bilinir ki İslam Allah’ın kanunlarına boyun eğmek, başka bir ifadeyle Allah’ın kanunlarına uymaktan ibarettir.

İslamdan sonra bölgede yaygın olan diğer dinleri ele alacağız.

Hıristiyanlık

Tanım: Hıristiyanlık dini Fildişi Sahilleri’nde yaygın olan üçüncü dindir. Ülkenin güney topraklarına on dokuzuncu asırda deniz yoluyla girmiştir. Günümüzde tabi olunan dinler arasında en fazla mensubu olan ikinci dindir. Ansiklopedik sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: Mesih’in öğretileri ve kendi şahsı üzerine bina edilmiş inançlardan ibarettir. Bu din Nasraniyye dininden doğmuş yahut onun eş anlamlısı olarak kullanılır.⁷⁶

Nasraniyye “nâsira (İsa’nın köyü)” kelimesinden türemiştir. Bu kelime genel

⁷⁴ Sebe’ 34/7.

⁷⁵ el’Âcî, Muhammedu’l-Emîn Bambâ, *Fıkhu’l-Mu’âmelâti’l-Mâliyye fi’l-Edyâni’s-Semâviyye*, yey., bsy., 2000, c. I, s. 113.

⁷⁶ Abdü’r-Rahman Drame, *ed-Davetü fi Qadiva ve Tehediyetü Muhaasara* (Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İmam Enstitüsü Üniversitesi, 2013-2014), 292-294.

itibarla köy ismi olarak kullanılsa da ilk kullanılan manası bu topraklarda İslam davetinin oluştuğu ilmi halkalardan birini ifade eder. Bu nedenle bu dini kabul etmeye müslüman olmak denilebilir. Her ne kadar Hz. Muhammed'in risaletiyle ortadan kaldırıldığı ve rahipler tarafından tahrif edildiği sabit olmasa da – Rahip Barnaba İncili'nde yedinci miladi asırda gelecek semavi bir risaletle bu dinin kaldırılacağı açıkça dile getirilmiştir. Bu dinin bazı öğretileri kilise rahipleri tarafından değiştirilmiştir. Bu dinin Hz. İsa'ya nispet edilmesi doğru değildir. Bu durumda yukarıda zikredilen tarif de gerçeği yansıtmayacaktır. Çünkü bu hakikate şahit Barnaba İncili'dir. Çünkü bu kişinin havarilerin içerisinde özel bir yeri vardı ve Mesih'in getirmiş olduğu öğretilere de sıkı sıkıya bağlıydı. Bu hususta İncil'de şu ayet zikredilmektedir:

“Kilisenin güvenilir kişisi olan Barnaba'yı Antakya'ya gönderdiler. Oraya varınca Allah'ın nimetini gördü. Buna çok sevindi ve oradakilere nasihatte bulundu. O onlara şöyle dedi: kalplerinizi İlah'a bağlayın. Bu kişi çok salih ve kalbi imanla doluydu.”

Yukarıdaki ifadelerden hareketle ilk dönem havarilerin bağlı olmuş oldukları dinî öğretiler daha sonra bize ulaşanlardan farklıdır. Bu nedenle bu dinin İsa (AS)'a isnadı bir iddia olmaktan öteye geçmez. Bu nedenle bu din için gerçekliğini yansıtan yeni bir tanımlama yapmamız gerekmektedir. *el – Mevsûat'ül-Müeyyessere* adlı eserde şu şekilde tarif edilmiştir: “Hıristiyanlık Hz. İsa'ya indirilen ve Musa peygamberin risaletini tamamlayan Benî İsrail'e ahlaklarını düzeltmeleri için gönderilen dindir. Ancak bu din hızlı bir şekilde kendi özünden uzaklaşmış ve semavi şeklinden felsefi ve putperest inançlar yoluyla değiştirilmiştir.”⁷⁷

Öyleyse Hıristiyanlık asıl itibarıyla semavi bir din iken daha sonra kendisine teslis gibi kendinden olmayan fikirler komşu ülke halkları yoluyla bu dine mensup olan kişilere bulaşmıştır.

Hıristiyanlık İnancı: Her ne kadar farklı tartışmalar olsa da, inançlarının birçoğunun doğru olduğu ifade edilebilir.⁷⁸

⁷⁷ el' Âcî, Muhammedu'l-Emîn Bambâ, *Fıkhü'l-Mu'âmelâti'l-Mâliyye fi'l-Edyâni's-Semâviyye*, c. I, s. 95.

⁷⁸ Dictionnaire Glossaire Et Index Biblique , Page 1253- 1294

- Allah'a iman hususu Hıristiyanlara göre geniş manalı olup üç unsurdan meydana gelir. Bunlar, baba, oğul ve kutsal ruh'tur. Bu unsurlar Allah'ın zatında, Mesih'in şahsında ve kutsal ruhta temsil edilir. Hıristiyanlık, bu üç unsurun nihai anlamda bir tek gerçekliğe işaret ettiğini söyler: bu gerçeklik Hıristiyanlıkta tevhid inancına işaret eder. Buna delil olarak şu ayet zikredilir.

“İsa onlara yaklaşarak şunları söyledi: Bana dünya ve ahiretin bütün saltanatı verildi. Gidin ve bütün milletleri kendinize talebe edinin. Onları baba, oğul ve kutsal ruh adına çağırın.”⁷⁹

- Meleklerle iman

- İndirilen kitaplara iman: Görünen o ki onlar bu hususta haddi aşmış ve Aziz Paul İsa peygamberi görmediği halde, sözleri indirilmiş kitaptan sayılmıştır.

- Peygamberlere iman: Bu hususta da haddi aşmışlar ve günümüzdeki bazı insanları bile peygamber olarak kabul etmişlerdir. Fildişi Sahilleri'nde yaşayan birçok kilise babası kendilerine peygamber demektedirler.

- Kıyamet gününe inanmak

- Kadere inanmak

- İnsanın günahkar olarak doğduğu inancı: Bu günahı insanların cennetteki babası olan Adem işlemiştir. Bu günahlardan arınmak ise ancak sonradan gerçekleştirilecek olan vaftiz ve bu günahın kaldırılması için kendisini feda eden İsa aracılığıyla mümkün olur. Bu nedenle haç, insan ırkının yeniden doğuşunu simgeler.

- Kilisede rahibin elinden yenilen ekmek ve içilen şarap aracılığıyla İsa'nın Hıristiyanı, Hıristiyanın İsa'ya Hulûlu: Söylediklerine göre şarap ile ekmek İsa'nın eti ve kanını temsil eder. Böylece bunları yiyip içen kişi, İsa'nın kutsal etinden yemiş ve kanından içmiş olur. Delil olarak şu ayet zikredilir:

“İsa dedi ki kim benim etimden yer, kanımdan içerse benim içimde yaşayacak, ben de onun içinde yaşayacağım.”⁸⁰

- Rahibin günahların affedilmesi için aracı olduğu inancı: Bu ritüel için günahkarın rahibin yanına gidip günahlarını itiraf etmesi gerekir. Bunu yapmaması

⁷⁹ Evangile selon Mathieu 28 / 18 -19

⁸⁰ Evangile selon Jean 6/56

durumunda bağışlanamaz.

- Kutsal Ruh'un bazı cisimlere hulûlu ve bu cisim aracılığıyla Hıristiyanlarla konuştuğu inancı.

Hıristiyanlığın Kuralları:

Kuralları, inanç konusunda da zikredildiği gibi aslına/gerçeğe uygun olduğu ifade edilebilir. Söz gelimi, her ne kadar kiliseden kiliseye değişiklik gösterse de ve müzik eşliğinde gerçekleştirilse de namaz ibadeti vardır.

- Oruç: Nasıl yapılacağı hususu kiliseler arasında çok farklılık gösterse de oruç ibadeti mevcuttur.

- Hac: Bu ibadet uygulaması açısından en fazla tartışmanın ve anlaşmazlığın yaşandığı ibadettir.

- Zekat veya sadaka: Gerekliliği bütün kiliselerce kabul edilmiş bir ibadettir. Bu da bütün kiliseler tarafından onda bir (1/10) olarak belirlenmiştir.

Araştırmacıya göre zikredilen anlaşmazlıkların asıl sebebi İsa'ya indirilen gerçek İncil'in terkedilmiş olmasıdır. Çünkü hiç kimse İsa'ya, onun diliyle indirilen gerçek İncil'in esasen henüz bulunmadığı konusunda hemfikirdir. Elimizde bulunan İnciller ise gerçek İncilin şerhleri yahut ona yakın hikayelerden ibarettir. Bu husus gerçek İncilin verdiği öğretilerin kaybolmasına ve bu dine inanan insanlar arasında yukarıda zikredilen hususlarda anlaşmazlıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Doğal olarak sayılamayacak kadar birbirinden farklı Hıristiyan mezhepleri ortaya çıkmıştır. Öyle ki birbirlerinin kiliselerinde namaz kılamaz, birinin hac ibadetini gerçekleştirdiği yerde diğer mezhep mensupları hac ibadetini gerçekleştiremez olmuştur. Belki de bu durum Avrupa halkının insanlıktan çıkacak derecede düşüşüne ve kiliselerden ve rahiplerden uzaklaşmalarına neden olmuştur.

Dolayısıyla, diğer dinler sayıları çok olması nedeniyle araştırmacının her birine teker teker ulaşip onları isimlendirmesi mümkün değildir. Bu nedenle sadece başka dinlerin de var olduğunu ifade etmekle yetineceğiz.

1.4. Fildişi Sahili'nin Siyâsî Hayatı

Araştırmacının Fildişi Sahilleri'nde siyasi hayattan kastı, resmi kaynaklardan edinilen bilgilerden ibarettir. Siyasi hayat geleneksel toplumlarda var olan merkezi sistemleri, sömürge döneminde Kongo İslam Krallığı'nda bulunan ve şimdiki cumhuriyet sistemine kadar var olan sistemi kapsamaktadır. Her bir konuyu teker teker ele alacağız.

Genel olarak, farklı şekillerde merkezi sistemlerden meydana gelirdi. Şöyle ki her grup ve kabilenin kendine ait bir sistemi bulunurdu. Bu sistem komşu grup ve kabilenin sisteminden farklılık gösterebilirdi. Konuyu beş maddede ele alacağız.

- Lâğîn Grubunda Siyasi Düzen

Bu grubun siyasi düzeninin temelinde kabile reisine boyun eğmek vardır. Şöyle ki kabile reisinin sözüne herkesin itaat etmesi gerekmektedir. Bu sistem onların bir ülke kuramamasına neden olmuştur.⁸¹

- Akan Grubunda Siyasi Düzen

Bunların siyasi düzeninin temelinde kraliyet sistemi vardır. En Meşhur kralları Ablâ Bûkû ve Agû Bûnî'dir. Bu gruba mensup olan Ağnî kabilesi için dört eyaletten bahsedilir. Bunlar Sânvî, Kûmûhinu, Mûrûnu... Bu eyaletler halen varlığını sürdürmekte ancak ülkenin siyasi hayatına etkileri bulunmamaktadır.

- Kru Grubunda Siyasi Düzen

Bu grubun siyasi düzeninin temelinde kabile reisine boyun eğmek vardır. Şöyle ki kabile reisinin sözüne herkesin itaat etmesi gerekmektedir. Bu sistem onların bir ülke kuramamasına neden olmuştur.

- Volta Grubunda Siyasi Düzen

Bu grubun siyasi düzeninin temelinde kabile reisine boyun eğmek vardır. Ancak bu grubun sistemi, kraliyet sistemine daha yakındır. Bu durum Billy Furu Gon Coulibaly isimli kralın vilayeti olan Korhoga'da görülmektedir. Ancak araştırmacı bu vilayetin söz konusu kişinin yönetiminde olduğuna dair bir delil bulamamıştır.

- Madiga Grubunda Siyasi Düzen

⁸¹ El Hasan, "el-Müslimün fi Sahilil Hac", 18-24.

Bu grubun siyasi durumu toplumsal gelişmelere göre değişiklik göstermiştir. Bazı kabilelerinde kraliyet sistemi varken, diğer bazıları kabile reisine boyun eğmek temeline dayanır. Kuzey Madiga'lıların kurmuş olduğu vilayetlerden bazıları şunlardır:

- a. Zerma (Katiola bölgesinde)
- b. Muhtar Tûrî (Ucîni bölgesinde)
- c. Fakûr Bamba (Tavba bölgesinde)

d. Sîkû Vetra (Kongo bölgesinde): Buradaki sistem İslami bir sistem olduğu için burası Kongo İslam Vilayeti olarak isimlendirilmiştir.

Kongo vilayet'inde 1710 yılında Şeyh Ömer Abdulkadir tarafından kurulmuştur. Şeyh Ömer Abdulkadir, vilayetini İslami ilim ve kültürle aydınlanması için çaba göstermiş ve birçok alimi ülkesine davet etmiştir. Bu vilayete gelen alimlerden bazıları şunlardır: 1756 yılında bu vilayete gelen ve kralın yaptırdığı mescitte imam olan Abbas Saganogo. Bu tarihten itibaren bu vilayet İslam kültürüyle bütünleşmiş ve gerçek manada bir İslam beldesine dönüşmüştür. Şöyle ki İslami kurallarla hükümler verilmeye başlanmıştır. 1897'de yıkılana kadar varlığını sürdürmüştür.

Fransızlar Fildişi Sahilleri'ne bir buçuk asır önce sömürgeci olarak girmişlerdir.⁸² 1888 yılında Fransız rahipler ülkeyi tanımaya başladılar. Birkaç yıl sonra güneydeki birçok bölgeyi ele geçirdiler. 1893 yılında sömürgecilik siyasi bir düzen olarak resmîyet kazandı. Ülkenin şu andaki ismi de bu yılda verildi. Ancak esasen sömürgecilik Kongo İslam Vilayeti ile 1898 yılında Samori Toure vilayetinin düşmesiyle/yıkılmasıyla başladı. Daha sonra 1900'lü yıllarda güneydeki direnişler son bulmuş ve Fransız sömürgeciliği siyasi düzeni ele geçirmiştir. Ülkede hakim olan düzen budur. Yerli halkın siyasi açıdan ülkelerinin düzenine karışma hakları yoktur. Ülke, 7 Ağustos 1960 yılında bağımsızlığını kazanıncaya kadar bu düzene boyun eğmek zorunda bırakılmıştır.

Cumhuriyet ilk kez 7 Ağustos 1960 yılında Fransız sömürgecilik sistemiyle kurulmuştur. Bu sisteme göre yönetim üç yetki organından meydana gelir. Bunlar;

⁸² *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Sâhili'l-Âc*, s. 23.

yürütme, yasama ve yargıdır.

Yürütme Organı: Ülkeyi yöneten ve kanunları yürürlüğe koyan ve ekonomiyi yöneten bu organı cumhurbaşkanı ve onun seçtiği bakanlar kurulu temsil eder.

Yaşama Organı: Bu organı kanunların çıkması için oy kullanma hakkı olan milli birlik üyeleri temsil eder. Bu organ, uygulama ile alakalı olan bazı kararlar için görüş bildirir. Söz gelimi devlet bütçesi ve vergilerin onaylanması.

Yargı Organı: Bu organı farklı hukuk kurumları temsil eder. Kanunun uygulanması ve devletin almış olduğu bütün kararların anayasaya uygunluğunu denetler. Şu alt kısımları vardır:

Yargıtay: Üç bölümden oluşur: Yargı dairesi, idari daire ve Muhasebe dairesi.

Anayasa Konseyi: Birinci cumhuriyet döneminde konseye iki başkan atanmıştır. Bunlardan ilki Félix Houphouët Boigny (7 Ağustos 1960 - 7 Aralık 1993), ikincisi de askeri bir darbe ile indirilen Hanry Connan Bedeî (7 Aralık 1993-24 Aralık 1999)'dir. Bedeî'nin darbe ile indirilmesinden sonra yeni bir anayasa ile ikinci cumhuriyet kurulmuştur.

İkinci Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düzen: 26 Ekim 2000 yılına Laurent Gago'nun General Guy Robert'e karşı seçimlerden zaferle çıkması sonucunda kurulmuştur. Gago'nun başkanlığı 10 yıl kadar sürmüştür. 11 Nisan 2011 yılında yapılan seçimlerde Doktor Alassane Ouattara'ya karşı kaybetmiştir. Ouattara, bağımsızlıktan sonra ilk gelen müslüman cumhurbaşkanıdır. Halen başkanlığı devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA'DA İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI

1.1. Kureys'ten Afrika'ya İslâmiyet'in Yolculuğu

Afrika hakkında sahih ilk bilgi Arap tarihçi Müslim b. Abdülhakem'in *Fütuh-u Mısra ve'l Mağrib* adlı eserinde bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda kitabın isminin *Fütuh-u Mısra ve Ahbârihâ* şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bu kitap Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethiyle ilgili en eski belge sayılır.⁸³ Afrika İslam'ı ilk defa peygamberimizin Medine'ye hicretinden önce müslümanların fazlaca işkence görmelerinden dolayı “yeryüzüne dağılın” emriyle birlikte tanımıştır. Sahabenin Hz. Peygamber'e nereye gidelim sorusuna Hz. Peygamber Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etmiş ve onlara oradaki kralın halkına zulmetmediğini söylemiştir. Ayrıca o toprakların doğruluk yeri olduğunu ve Allah'ın kendilerine bir kurtuluş nasip edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine müslümanlardan bir grup bu bölgeye hicret etmiştir.⁸⁴ İlk hicrette on bir erkek ve dört kadın bulunmaktaydı. Hicret ettikleri bu topraklarda Necaşî tarafından güzel karşılandılar.⁸⁵ Müslümanlar sığındıkları bu bölgede Kureys'in eziyetlerinden emniyette oldular. Mekke'de Kureyşlilerin müslümanlara eziyetlerinin devam etmesi kadın ve çocuklar sayılmaksızın seksen kişilik bir grubun bu topraklara ikinci kez hicret etmelerine neden oldu. Bu müslümanlar Hz. Peygamber'in Yesrib'e hicretine kadar burada yaşadılar.⁸⁶ Miladi 639 yılında müslüman kuvvetleri Filistin tarafından Sînâ Çölü'nü geçerek Amr B. As komutasında Afrika'ya girmiş ve Mısır'ın tamamını 642 yılında fethetmiştir. Buraya ek olarak Trablus'u da fethetmiştir. Emevi halifesi Abdülmelik B. Mervan (Ö. 705) döneminde bazı Emeviler Doğu Afrika'ya göç etmiş ve orada yaşamışlardır. Bu göçler hiçbir şiddet ve güç gösterisi olmaksızın meydana gelmiştir. Şöyle ki kaynaklarda yerli halk ile mülteciler arasında bir savaştan bahsedilmemektedir. İslam Doğu Afrika'da etkili olmuş ve halkın dilinin tamamen Arapça'ya dönmesini

⁸³ Ma'lûf, Luis, Ferdinand, Tutil, *el-Muncid fi'l-Luga ve'l-Edeb ve'l'Ulûm*, 15. bs., el-Matba'atu'l-Kâsûlikiyye, Beyrut, 1956, s. 382.

⁸⁴ Bu olay, milâdî 615 ve 622 yılları arasında meydana gelmiştir.

⁸⁵ Habeşistan Kralının lakabıdır.

⁸⁶ Medîne'nin eski adıdır.

sağlamıştır. Arap müslümanlar Doğu Kıtası'nın yöneticileri olmuşlardır. Bu kıtanın İslami cemaatler Arap yarımadası ve müslüman tüccarlarla sıkı ilişkileri olmuştur. Buna ek olarak müslümanların bu bölgeye hicretleri de devam edegelmiştir. İslam bu bölgede önce sahil adalarında (Mafya, Zanzibar ve Bemba) yayılmaya başlamış, sonra meşhur sahil merkezlerine (Sufâle, Mozambik, Kenya kıyısında Mombasa, Tanzania kıyısında Klua ve Darüsselam) ulaşmıştır. İslam'ın girmesi ve Müslüman Arapların bölge halklarıyla kaynaşmasıyla birlikte şehirler gelişmiştir. İbn Batuta Hicri 14. asırda Somali sahilinden bulunan Mogadişu'yu ziyaret etmiş, buradaki düzen ve zenginliği görmüştür. Sokakların düzenini betimlemiş, her evin bir bahçesinin olduğunu zikretmiştir. Arap evlerinin taşlardan pencerelerinin de süslü tahtalardan yapıldığını, mescitlerinin çeşitli nakış ve motiflerle süslendiğini ifade etmiştir. Buna ilaveten Arapların Afrikalılarla nasıl kaynaştıklarını açıklamıştır. Bu yolla İslam Afrika Kıtası'nın kalbine kadar inmiş ve Araplardan oluşan hükümetler kurulmuştur. Söz gelimi Hamed B. Hamed Er-Raci'nin hükümeti.⁸⁷

670 yılında Ukbe b. Nâfi' Tunus'u fethetmiş ve orada Kayravan olarak adlandırılan askeri bir üs kurmuştur. Ukbe b. Nâfi, 682 yılında Atlas Okyanusu sahillerine kadar ulaşmış, 688 yılında ise Kuzey Afrika'nın tamamı Müslümanların eline geçmiştir.

Batı Afrika'ya gelince – araştırma konumuzla ilgili olan kısım da burasıdır – Endülüslü Coğrafyacı Abdullah Bekr, şunları ifade etmektedir:

“Emeviler, Bilad-ı Sudan'ı fethetmek için bir İslam ordusu göndermiştir.⁸⁸ Bu ordunun bazı askerleri Bilad-ı Gana'ya yerleşmiş ve İslam'ı buraya taşımışlardır.⁸⁹ Bu bölgeye İslam ayrıca tüccarlar aracılığıyla da girmiştir. Bu şekilde İslam Batı Afrika'da yayılmaya başlamıştır. Murabitûn Devleti, putperest olan Gana'yı Dokuzuncu asırda fethedince bölge halkı büyük oranda İslam'ı kabul etmiştir. Kalkaşendi,⁹⁰ Gana ehlinin bu dönemlerde İslam'ı kabul etmesi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

⁸⁷ el-Mısrî, c. II, s. 650-651.

⁸⁸ Bununla Afrika'nın iç bölgeleri kastedilmektedir.

⁸⁹ el-Bekrî, Ebû 'Ubeyd, *el-Mağrib fi Zikri Bilâdi Afrîkyâ ve'l-Mağrib*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdat, tsz, s. 179. Eserin asıl adı: Description de l'Afrique Septentrionale par Abou Obeid el Bekri, texte Arabe revue sur quatre manuscrits par le Bon slane, Alger / İmprimerie du gouvernement 1857.

⁹⁰ el-Kalkaşendi, Ebu'l-'Abbâs Ahmed, *Subhu'l-A'şâ*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire, 1913.

1.2. İslâmiyet'in Batı Afrika'ya Giriş Yaptığı Coğrafi Noktalar

İslam Batı Afrika'ya kıtanın kuzeyinden, kabileler ve ticaret merkezleri kanalıyla girmiş, Büyük Sahra'dan başlayıp Atlas Okyanusu sahili boyunca devam etmiştir. İslam'ın yayılma gösterdiği bu bölge genel olarak üç merkezden oluşur.

a. Senegal Nehri'nin kuzey tepeleri: İslam buraya tacirler, Berberiler ve ilk dönem Araplar yoluyla girmiştir.

b. Nijerya Nehri'nin Kuzey Kesişme Noktası: Bu nehir Büyük Sahra'ya Timbuktu ile Ğâv denilen yerlerde bağlanmaktadır. Her iki devlet de şu anda Mali Devleti'ne bağlıdır. Buradan gelen Müslüman tüccarlar aracılığıyla İslam buralarda yaygınlaşmış, daha sonra bu davet Gana bölgesinden gelen davetçiler tarafından devam ettirilmiştir. Bu çabalar neticesinde putperest Gana ülkesinde İslam büyük oranda yaygınlaşmıştır. Murâbitûn Devleti'nin bu bölgeyi fethetmesiyle ülke tamamen müslüman olmuştur.⁹¹ İslam'ın ilk tohumu Mali ve Senegal olmak üzere iki İslam devletinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.

c. Nijerya'nın Kuzeyi ve Çad Bölgesi: İslam, burada bulunan nehirlerin olduğu bölgelere tüccarlar ve davetçiler aracılığıyla giriş yapmıştır. Burada bulunan göl çevresinde Kanem-Bornu İslam İmparatorluğu kurulmuştur. Ayrıca Nijerya'nın kuzeyinde Hausa İslam Devleti kurulmuştur. İslam üç asır boyunca Batı Sudan'da zikredilen şekilde tüccarlar, davetçiler aracılığıyla yayılmaya devam etmiştir.

Bu girişle, Maliki düşünce okuluyla İslam Batı Afrikaya girdi. İslam'ın bir savaş alanı veya kılıcı olan cihad yoluyla Fildişi Sahili'ne girmediğini, daha ziyade basit bir şekilde kimsenin Müslüman olmak için savaşmadığını uyarmaktayız.

1.3. İslâmiyet'in Batı Afrika'da Yayılma Yöntem ve Üslupları

Aynı zamanda ticaret de bazı Batı Afrika krallıklarının yönetimi elinde tutan egemen kesimine İslâmiyet'in ulaşmasında rol oynamıştır. Milâdî X. ve XI. yüzyıllarda ticarî ilişkilerin artmasıyla birlikte Gana Krallığı örneğinde olduğu gibi bu krallıklarda İslâmiyetin varlığı krallıkta müslüman danışmanlar bulunması düzeyinde gelişme göstermiştir. Bu durum, İslâm'ın bölgede sağlam bir şekilde

⁹¹ Bu, zenci Manding kabilelerinin bir koludur. Batı Afrika'da yaşayan kabilelerin en büyüklerinden biri sayılır. Sonanki Gana Krallığı'nın temel unsuru olarak görülmektedir.

halkalarına katılmada ruhsal istikrar duygusunu tatmin etme ve manevi susuzluğunu giderme fırsatını bulan halk nezdinde geniş kabul görmüştür. Şeyh ve müritleri bir kabilenin yanında konaklıyor, zikir halkaları düzenliyor ve dinî ilahi ve marşlar söylüyorlardı. Şeyh vakar dolu bir duruş sergiliyor, müritleri ise ona bağlılık ve itaatin en yücesini gösteriyor ve ondan bereket ve hayır dualar bekliyorlardı. Batı Afrika'daki tasavvuf tarikatlarının üsluplarında tüccarların üsluplarında bulunmayan bazı özellikler bulunmaktaydı.

Tüccarlar şehirlerde ikamet ederken, tasavvuf tarikatlarının mensupları köylere ve kırsal kesimlere rağbet gösteriyorlardı. Tüccarlar kar peşinde koşarken, tasavvuf tarikat ehli mal ve mülkü önemsemiyor ve ancak azla yetinmek için çaba sarfediyorlardı. Bu nedenle mürit fakir olarak adlandırılmaktaydı. Tüccarların faaliyet yoğunluğu gündüzken, tasavvuf tarikatlarının faaliyetleri daha çok geceyle bağlantılıydı. Tasavvuf tarikatları Batı Afrika'da İslâmiyetin yayılmasında ve yerel halkın İslâmî değer ve davranışlarla karıştırarak sergilediği bazı putperestlik geleneklerini uygulamalarından kaynaklanan inanç bozukluğunu düzeltmede öncü ve temel bir rol oynamıştır.

Bu nedenle asil İslâm şeriatını, yönetim model ve yöntemi olarak benimseyen İslâmî topluluklar kurmak üzere reformist ve yenilikçi şahsiyetlerin ortaya çıkması zorunluluğu doğmuştur. Batı Afrika'da reform ve yenilik tam anlamıyla tasavvufî bir kalıba girmiş halde olup, Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgânî'nin Mısır'da, el-Mehdî'nin Sudan'da ve Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Hicaz'da yaptıklarıyla hiçbir bağlantısı bulunmamaktaydı. Bu reform hareketlerinin Batı Afrika'da ortaya çıkışı, Avrupa'nın genişlemeci politikalarla Afrika kıtasındaki bölgelere üşüşmesiyle aynı döneme denk gelmiştir. Müslüman liderlerin cihadı, biri putperestliğe diğeri ise Avrupalılara karşı olmak üzere iki cepheye yönelik olmuştur. Bu durum İslâm liderlerinin muhteşem kahramanlıklar gösterdiği, Avrupa genişleme çabalarının önünde bir set gibi durduğu, düşmana gücünün üzerinde hasarlar verdiği ve İslâm inanç esaslarını sağlam ve doğru temel üzerine oturttuğu müslümanların cihatlarına, Haçlı Seferleri'ne karşı verilen mücadele vasfını kazandırmıştır. Batı Afrika'nın müslüman halkları hala bu reform hareketlerinin liderlerine minnet duymaktadırlar. Avrupa genişleme faaliyetlerine karşı etkin direniş sergileyen

liderlerden biri de 1864 yılında vefat eden büyük mücahit et-Tîcânî el-Hâc Ömer el-Fûtî et-Tekrûrî'dir.⁹⁷ Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, Batı Afrika'daki tasavvufî faaliyetlerin, genel olarak irşâd esasına dayalı olan, İslâmî öğretilerin yayılmasını amaçlayan, dine rağbet, Allah'ın rızası ve ahirette sevaba nail olma ve insanları doğru yola iletme amacıyla komşuları sevmeye, Hristiyanlara karşı hoşgörölü davranmaya, İslâm'a daveti yayma hususunda tüm teşvik yöntemlerini kullanmayı sevdiren, reform ve davet hareketleri içerisinde yer almasıdır.

Tasavvuf Tarikatları:

Batı Afrika'daki müslümanların çoğu, Kâdiriyye veya Tîcâniyye tarikatlarından biri aracılığıyla din adamlarına bağlılık göstermektedir. XIX. Yüzyıl boyunca bu iki tarikatın özellikle de Tîcâniyye tarikatının yayılması gerçekten çok genişti. Kâdiriyye veya Tîcâniyye tarikatlarından birine katılmak kısa sürede İslâm'a girme anlamı kazanmıştır. Her müslüman bu iki tarikattan birine tabi olur hale gelmişti. Müslüman liderlerin bağlandıkları bölgedeki dinî tarikatlardan herhangi biriyle aralarındaki bağı dikkate almaksızın, Batı Afrika'da İslâm'a davetin yayılmasını ve İslâmî gruplar arasındaki iç rekabeti tam olarak ve gerçek anlamıyla idrak etmek mümkün değildir. Örneğin, günümüzde Gine Conakry sınırları içinde yer alan Fouta-Djalon bölgesinin XVIII. yüzyıl sonlarında müslüman oluşunun ve Kâdiriyye tarikatına bağlanmasının beraberce gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür.

Kâdiriyye veya Tîcâniyye tarikatlarına ek olarak Batı Afrika'ya ulaşan üçüncü tarikat olan Senûsiyye tarikatına işaret edilmelidir. Ancak bu tarikatın nüfuzu önceki diğer iki tarikatın nüfuzlarından daha az olmuştur. Buna rağmen Kâdiriyye, Tîcâniyye ve Senûsiyye gibi tüm bu tasavvufî tarikatların öğretileri, sınır boylarındaki şehirlerin ve kalelerin yönetimine girmiş ve buraları etkisi altına almıştır. Bu tasavvuf tarikatları, zühd hayatı yaşama ve nefis terbiyesi veya riyâzet olarak ayrılan söz konusu öğretilerde derinleşmişler ve kendilerini bunlara adanmışlardır. Aşağıda bu üç tarikattan her birine dair tanım zikredilecektir.

⁹⁷ Abdullâh Abdurrezzâk İbrâhîm, *el-Muslimûn ve'l-İsti'mâru'l-Avrûbî li Afrikâyâ*, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Edeb (Silsiletu 'Âlemi'l-Ma'rife, sy.: 139), Kuveyt, 1989, s. 79-80.

Kâdiriyye Tarikatı:

Hicrî VI. milâdî XII. yüzyılda Abdulkâdir el-Ceylânî tarafından kurulan Kâdiriyye tarikatı, yayılma yönüyle tasavvuf tarikatlarının en genişidir. Batı Afrika'ya milâdî XV. yüzyılda Touat şehrinden⁹⁸ göç edenler aracılığıyla girmiştir. Bu şehir, Büyük Sahra'nın batıdaki yarısında yer alan bir vahadır. Ayrıca Walata şehrini,⁹⁹ tarikatlarının ilk merkezi edinmişler, akabinde de Mali'deki Timbuktu şehrine sığınmışlardır. Kâdiriyye tarikatı mensupları tasavvuf tarikatlarıyla özdeşleşen zikir halkalarıyla yetinmemişlerdir. Bilakis İslâmî daveti yaymada kendilerini halklara yaklaştıran farklı yöntemler takip etmişlerdir. Onlardan birçoğu küçük çocuklara öğretmenlik yapmış veya dinî ilimlerde fakih düzeyinde derinleşerek alim, hatip ve katiplere dönüşmüşlerdir. Bazıları da muska ve nazarlık yazma gibi işlere yönelmişlerdir. Sufilerin zenginleri, öğrenciler için okullar açıyor veya gençlerin en zekilerini seçerek halklarına öncülük etmek üzere eğitim alıp geri dönmeleri için Afrika'nın kuzeyindeki ilim ve kültür merkezlerine gönderiyorlardı. XIX. yüzyılın başlarında İslâm alemini derinden etkisi altına alan büyük manevi uyanışın Büyük Sahra ve Batı Sudan'da ikamet eden mensuplarını yeni bir hayat ve faaliyete sevk ettiği görülmektedir. Onların aracılığıyla İslâmiyete giriş, bireysel vaka olmaktan çıkıp kitlesel vakalara dönüşmüştür.¹⁰⁰ Günümüzde Gine Conakry olarak adlandırılan bölge, Kâdiriyye fırkasının davetini organize ettiği en önemli merkezlerden biri sayılmaktaydı. Bu ülkenin Kankan, Timbu, Fouta-Djalón Dağları bölgesi ve Gambiya nehri havzası gibi şehir ve bölgeleri, Kâdiriyye mensubu katip, fakih ve öğretmenleri memnuniyetle karşılayan putperest halk nezdinde İslâmî nüfuzun yerleşmesi ve öne çıkmasında temel rol oynamıştır.¹⁰¹ Batı Sudan bölgesinde Kâdiriyye'yi ilk yayan kişi, çabalarını Büyük Sahra'nın orta kesimleri ve Nijerya'nın kuzeyinde yoğunlaştıran Şeyh Muhammed el-Mağîlî et-Tilimsânî'dir. Daha sonra XV. yüzyılda davetini Büyük Sahra'nın batı bölgelerinde yaymaya çalışan Seyyid Ahmed el-Bekkâ el-Kantî gelmektedir. Onun tarikatı Bekkâiyye Tarikatı olarak bilinmektedir. Sonrasında Kâdiriyye tarikatı, Şeyh el-Muhtâr el-Kantî

⁹⁸ Günümüzde Cezayir'in batısında yer almaktadır.

⁹⁹ Halen Moritanya'nın güneyinde yer almaktadır.

¹⁰⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *İntişâru'l-İslâm fi'l-Kârrati'l-İfrîkiyye*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 2. bs., Kahire, 1963, c. II, s. 43-44.

¹⁰¹ Hasan İbrâhîm Hasan, *İntişâru'l-İslâm fi'l-Kârrati'l-İfrîkiyye*, c. II, s. 43-44.

ve Şeyh es-Seyyid et-Te'râzî aracılığıyla günümüzde Gambiya, Gine-Bissau, Liberya ve Gana olarak adlandırılan bölgelerde yayılmıştır. XX. yüzyılın başlarında Batı Afrika müslümanları arasında yayılan birçok bid'at ve hurafeyi ortadan kaldırmak adına çaba sarfeden, fikirsel derinliğe sahip alim ve edip Şeyh Seyyid Bâbâ ortaya çıkmıştır.¹⁰²

Tîcâniyye Tarikatı:

Bu manevî veya ruhî topluluk, 1781 yılında Cezayir'de Şeyh Ahmed Tîcânî tarafından kurulmuştur. Batı Afrika'da bu organizasyonu ilk yayan kişi, 1795 yılında dünyaya gelen, tarikatı Şeyh Ahmed et-Tîcânî'nin en büyük talebesi ve aynı zamanda *Cevâhiru'l-Me'ânî* adlı eserin sahibi olan Şeyh Alî Harâzim'dan alan el-Hâc Ömer el-Fûtî'dir. Bu tarikat, Büyük Sahra, Batı ve Orta Afrika'da pek çok destekçi bulmayı başarmıştır. Nijerya'nın kuzeybatısında yer alan Sokoto sultanı Muhammed Ballou b. Osmân, tarikatı orada yayması için el-Hâc Ömer el-Fûtî'nin kendisiyle irtibata geçmesinden sonra Tîcâniyye'ye intisap etmiştir. Tîcâniyye tarikatı, zorunluluk halinde kılıca ve güce başvurma meselesiyle ilişkilendirilmiştir. Tîcâniyye bu yönüyle, hoşgörüle bilinen Kâdiriyye tarikatından ayrılmaktadır.¹⁰³ Tîcâniyye mensuplarından bazı bireylerin gerçekleştirdikleri en önemli savaşlar, el-Hâc Ömer el-Fûtî'nin komuta ederek sömürgeye karşı savaştığı ve cihad ettiği mücadele hareketidir. Batı Afrika'da bu tarikatı yayma adına çaba sarfeden Tîcânî şeyhlerinin başında, 1325/1907 yılında Fas'ta yayımlanan *Keşfu'l-Hicâb 'Ammen Telâkâ Ma'a't-Tîcânî mine'l-Ashâb* adlı eserin sahibi es-Seyyid Ahmed Sekayric gelmektedir. Tîcâniyye'ye intisap edenleri ve onların riyâzetlerini bir araya getiren en önemli kitap ise et-Tîcânî'nin bizzat kendisinin eseri olan, öğrencisi Alî Harâzim tarafından derlenen ve 1345/1926 yılında Kahire'de yayımlanan *Cevâhiru'l-Me'ânî ve Bulûğu'l-Emâmî fî Faydi Seyyidi Ebi'l-'Abbâs et-Tîcânî* adlı eserdir. Bu dönemde Tîcânîlerin genelinin büyük kutub olarak gördükleri ve Batı Afrika'da en fazla müride sahip olan şeyhlerin başında gelen Şeyh Abdullâh Enyâs adında kutubları bulunmaktadır.

¹⁰² Şelebî, c. VI, s. 212-213.

¹⁰³ Şelebî, c. VI, s. 214.

Senûsiyye Tarikatı:

Senûsiyye tarikatı, İslâm'ın prestijini düzeltme ve İslâm inancını yaymayı amaç edinen dinî tasavvufî bir fırkadır. XIX. yüzyılda Afrika kıtasının batısı özellikle de Nijer nehri havzasında İslâmiyetin yayılmasında büyük etkisi olmuştur. Bu tarikatı, Libya'daki Sirenayka (Barka) ve Fezzen çevresindeki vahalarda ve Kanem¹⁰⁴ ve Bornou'daki¹⁰⁵ Çad Gölü etrafında zaviyeler kuran, bu bölgelerde İslâmiyeti ve ilmi yaymak için çabalayan Seyyidî Muhammed b. Alî es-Senûsî kurmuştur.

Senûsiyye tarikatı, Fransa'nın elinden kurtardıkları ve 1940 yılında Fransızlar tarafından tekrar ellerinden alınana kadar hakimiyetleri altında tuttıkları Zinder şehri¹⁰⁶ uğruna verdikleri kahramanlıklarla dolu mücadeleleriyle insanlara mükemmel bir şekilde örnek olmuşlardır. Aynı zamanda bu tarikat mensupları, İkinci Dünya Savaşı'nda hezimete uğrattıkları İtalyan güçleri karşısında da direnme başarısı göstermişlerdir. Senûsîler, 1947 yılında Sirenayka (Barka) Kralı olarak adlandırılan ve 1951 yılında Libya'nın tam bağımsızlığını kazanmasına öncülük eden Kral Birinci İdrîs'in yönetimi altında Senûsî Devleti'ni kurabilmişlerdir.¹⁰⁷ Öte yandan bu tarikat, sadece sözde ismen müslüman olan Bîdayât halkı¹⁰⁸ ve Tîbistî¹⁰⁹ gibi birçok kabilenin gerçek anlamda İslâm'ı kabullenmesinde büyük pay sahibi olmuştur.

Son olarak, tasavvufî tarikatların Batı Afrika'da gerçekten geç dönemde faaliyetlerine başladığı ve ancak XIX. yüzyılda açıkça görüldüğü ifade edilmelidir. Aynı zamanda bu çalışmada ele alınan söz konusu üç tarikatın faaliyetlerinin zikredilmesi sonucunda, tüccarların tasavvuf ehlerinden yaklaşık on asır önce faaliyetlerine başladıkları açıkça anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle, tasavvufun rolünün kurucu rol değil de önceki çabaları sürdürücü bir rolden ibaret olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.¹¹⁰ Buna rağmen tasavvufî tarikatlar, İslâm'a davet ve

¹⁰⁴ Halen Çad'ın batısında yer almaktadır.

¹⁰⁵ Halen Nijerya'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır.

¹⁰⁶ Halen Nijer'in güneyinde, Çad Gölü'nün batısında yer almaktadır.

¹⁰⁷ Âdem AbdullÂh el-Âlevî, *el-İslâm fî Nîceryâ ve's-Şeyh Osmân Foudyou el-Fulânî*, bsy., 2. bs., Dar Kânû, h. 1398, s. 46.

¹⁰⁸ Bu halk, Sudan ve Çad'ta yaşamaktadır. Geçmişte "Beli" olarak adlandırılmışlardır.

¹⁰⁹ Bu halk, günümüzde Çad'ın kuzeyinde yer alan Tîbestî bölgesinde ikamet etmektedir.

¹¹⁰ Şelebî, c. VI, s. 219.

putperestlerin toplu bir şekilde İslâmiyeti kabul etmeleri hususlarında geniş çapta bir başarı elde etmişlerdir. Bu bahsi sonlandırmadan önce okuyucuların dikkatlerini “*Avrupa Sömürgesinden Önce Kuzey ve Batı Afrika’da Müslüman Krallıklar*” şeklinde ifade edilebilecek önemli bir hususa çekme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu kesitin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Zira bu bölümle, genel olarak Afrika ülkelerinin özellikle de Batı Afrika’nın sömürge öncesi durumlarının anlaşılması mümkün olacaktır.

Milâdî XI. yüzyılda KuzeyAfrika’da Murabıtlar Devleti kurulduğunda bu devlet, Batı Afrika’dan Mağrib diyarı ve Endülüs’e kadar uzanan ve bu bölgelerde İslâm’ın yayılmasında büyük pay sahibi olan bir İslâmî cephe oluşturmuştur. Murabıtların davetçileri, Senegal’den günümüzde Gine Konakry, Fildişi Sahili ve Nijer olarak bilinen bölgelere kadar yayılmışlardır. Milâdî XI. yüzyılın ikinci yarısında yani 1076 yılında putperest Gana İmparatorluğu’na girmişlerdir. İmparatorluğun yöneticileri o tarihe kadar putperesliklerine devam etmelerine rağmen, Gana İmparatorluğu İslâmî dokuya sahip bir yapıya dönüşmüştür. Halkı tamamen müslüman olduklarında dinî hamâsetle meşhur olmuşlar ve Batı Sudan’da¹¹¹ İslâm’a davet faaliyetleri yürütmüşlerdir. Yoğun İslâmî nüfus barındıran Gana İmparatorluğu’nun güneşinin batmasından sonra kalıntıları üzerine İslâmiyeti ve İslâm medeniyetini yayma adına çaba gösteren bir başka imparatorluk olan Mali Devlet kurulmuştur. Krallarından bazıları gösterişli kalabalıklarla Kabe’yi ziyaret etmişlerdir. Yolculuklarında uğradıkları heryere İslâm’ı beraberlerinde taşıyarak İslâm diyarlarını dolaşmışlardır. Onların en meşhurları mîlâdî 1324 yılında Mısır’a uğrayan Sultan Mensî Mûsâ (1307-1332)’dir. İslâm’ın davetçilerinden olan bu sultanın devleti Nijer’e kadar uzanmış hatta çölü aşarak güneydeki tropikal bölgeye kadar ulaşmıştır. Ancak bu İslâm devleti de son bulmuş ve enkazı üzerine aynı şekilde İslâm sancağını taşıyarak güneye doğru genişleyen bir başka devlet olan Saḡḡây Devleti kurulmuştur. Milâdî XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mağribli Saidiler Devleti’nin açtığı savaş olmasaydı bu devletin Afrika’da İslâm’ın yayılmasında büyük bir rolü olabilirdi.¹¹²

¹¹¹ Burada Batı Sudan’dan kasıt, Büyük Sahra’da yer alan ancak Arap olmayan tüm Afrika ülkeleridir.

¹¹² İbrâhîm, s. 38.

Aynı şekilde İslâmiyet Batı Afrika'da kıtanın batısına doğru göç eden ve bu bölgelerde nüfuzlarıyla birlikte İslâm dinini yayan Arap ve Berberî kabilelerin göçleri nedeniyle de yayılmıştır. Bu bağlamda asıl coğrafyaları olan Arap yarımadasındaki ortamlarına benzer şartları taşıyan yerler arayarak Büyük Sahra'ya doğru ilerleyen Benî Selîm ve Benî Hilâl'a özellikle işaret edilmelidir. Bu hareketlilik ve göçler, Berberî ve Zencilerden oluşan yerel kabileleri İslâmiyeti kabul ettikten sonra güneye doğru açılarak genişlemek zorunda bırakmıştır. Cedâla kabilesi güneye doğru hareket ederek Nijer Nehri'ni aşarak Batı Sudan'a doğru ilerlemiştir. Bu kabileler, halkları ve kültürleriyle Mağrib bölgesiyle, Çad Gölü'ne kadar uzanan Zenci çevrelerin temas noktasını oluşturmuşlardır.

Fûlânî kabileleri mîlâdî XI. yüzyılda İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Bu kabileler, Nijerya'nın kuzeyinden geçerek Çad'tan Senegal'e kadar uzanan bölgelerde dağınık küçük gruplar ve çoban ve çiftçilerden ibaret sömürgelemlerden oluşmaktaydı. Onların en az eski İslâmî krallıklar kadar önemli bir rolü bulunmaktaydı. Sangây Devleti'nin dağılmasından sonra Batı Sudan bölgesini yaklaşık iki asır boyunca devam eden ve müslümanların bu süreçte pek çok zulme maruz kaldığı bir kargaşa ve kaos dönemi hakimiyeti altına almıştır. Bu durum XIX. yüzyılın başlangıcıyla birlikte Davetçi Fakîh Şeyh Osmân Dân Fûde'nin önderliğinde Fûlânîlerin büyük devrimleriyle uyanışına kadar devam etmiştir. Söz konusu devrim orada yaşayan müslümanların zulme uğraması neticesinde Şeyh Osmân ile Nijerya'nın kuzeyindeki putperest Gûbîr Emirliği lideri arasındaki ilişkinin kötüye gitmesinden sonra başlamıştır. Bunun üzerine Şeyh Osmân cihad ilan etmiş, bu emirliği fethederek orada İslâmiyeti yaymıştır.¹¹³

Putperest Gana Krallığına karşı gerçekleştirilen iki saldırı istisna tutulursa (İlki Sadru'l-İslâm döneminde Emevîler komutasında, diğeri ise mîlâdî XI.yüzyılda Murâbıtlar öncülüğünde) bu bölgenin Hak dine girmesinde etkili olan diğer üslup ve araçlara kıyasla Batı Afrika'da İslâm'ın yayılmasında fetih ve savaşların rolünün oldukça sınırlı olduğu görülecektir. İslâm davetinin bu bölgelerde yayılmasında en büyük payın barışçıl yöntemlere özellikle de tüccarlar ve tasavvuf ehline ait olduğu

¹¹³ Mahmûd Şâkir, *Nijerya*, Muessesetu'r-Risâle, (Silsiletu Mevâtini's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye fî Afrîkâ, sy.:2), 2. bs., bsy., 1971, s. 20-21.

dikkate alındığında Batı Afrika'yı İslamiyetin zorlamayla değil de ikna yoluyla yayıldığı bölgeler hanesine yazmanın mümkün olduğu ifade edilmelidir. Bu durum her müslümanın övgü duyacağı bir husus olup, aynı zamanda gayr-i müslim halkları doğru yola iletmek için örnek olarak görülebilir.

2.1. İslâmiyet'in Batı Afrika'da Yayılma Başarısının Nedenleri ve Bu Yayılmanın Kıtaya Sunduğu Katkılar

Afrika kıtasının batısında İslam'ın yayılmasını kolaylaştıran en önemli nedenlerden biri, bu dinin hızlı bir şekilde yerel bir düşünce ve güçlü bir kültüre dönüşmesidir. İslâm dini, girdiği ülkelerde asırlarca varlığını bir yabancı unsur gibi sürdüren ve bu nedenle halklar tarafından benimsenmesi adına kalpleri fethetmekte aciz kalan diğer dinler gibi olmamıştır. Tarihçilerden biri Hristiyanlığın yayılmasının duraklamasıyla İslâmiyetin yayılması arasındaki farkı açıklarken, müslüman din adamlarının bu göreve hazırlanmalarının Kur'ân-ı Kerîm'den bir süre ezberleme veya dinin usüllerini yani temel bilgilerini öğrenmeden ibaret oldukça kısa süren bir eğitim neticesinde gerçekleştiğini, o bölgenin aslî sakinlerinden pek bir farkları olmadığını ve bir köyde bu insanlardan birden fazla öğretmenin bulunmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ancak diğer taraftan Batılı bir papazın resimleri, tutum ve gelenekleriyle oldukça komplike olduğunu, bu durumun da insanların kendisinden uzaklaşmasına yol açtığını belirtmektedir. İslâm dini insan topluluklarını aceleci bir tavırla ani bir değişikliğe maruz bırakmadığı gibi dönüşümün ansızın gerçekleşmesini önlemek için yumuşak ve sabırlı bir geçiş modeli uygulamaktadır.¹¹⁴ Bu nedenle insanlar, sadelik ve netlikle nitelenen, aklı-selîm ve Allah'ın insanları yarattığı fitrat-ı selîmle uyumlu olan İslâm'a karşı beğenilerini gizleyememişlerdir. Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”*¹¹⁵ İslam diğer dinlerde bulunan ritüeller ve karmaşadan uzaktır. Aynı şekilde İslâm dini siyah kıta halkları üzerinde etkili olmuş ve bu insanları din kardeşi olarak karşılayarak kucaklamak için kollarını açmıştır. Dahası İslamiyeti kabul ettikten

¹¹⁴ el-‘Akîlî, s. 248.

¹¹⁵ Buhârî bu hadisi, Cenâiz kitabında müşriklerin evlatları hakkında söylenenler babında zikretmiştir (1296). Dâru'r-Reyyân, 1. bs., Kahire, h. 1407.

sonra bu insanlara ilk etapta kelime-i şehâdeti getirmekten ibaret olan bir cümleyi söylemekten başka bir ibadet yüklememiştir.¹¹⁶ İslâm'ın siyahiler arasında yayılarak gelişmesi, kural, hüküm ve yasalarının basitliği ve sadeliği, fitrat-ı selimle uyumlu öğretilerinin hoşgörü ve yüceliği nedeniyledir. İslam dininin yayılmasına yardımcı olan hususlardan bir diğeri, müslümanların uygarlığı ve bu dinin eşitliğe davet eden öğretilerine bağlılıklarıdır. Putperest siyahilerin İslamiyeti kabul etmelerinden dolayı müslümanların memnuniyetleri ve hoş karşılamalarını görmeleri, kendilerini medeniyeti kendi medeniyetlerinden üstün olan bu dinî topluluğa katılmaya teşvik etmiştir. Böylece uygun olmayan birçok alışkanlıkları, davranış ve karakterlerinden vazgeçmeyi tercih etmişlerdir. Sadece İslâm'a girmek bile zımnî olarak medeniyet açısından üst seviyeye çıkararak yükselmeyi ve Afrikalı kabilenin aklî ve maddî açıdan ilerlemesi yolunda ayrıcalıklı ciddi bir adım atmasını ifade etmektedir. Batı Afrika'ya giren ilk müslümanların sarfettikleri takdire şayan çabalar, hoşgörülü İslâm inancıyla aynı doğrultuda ilerlemektedir. Hatta bu çabalar barbarlık, cehalet, dinî hurafeler, putperestlik gibi İslâmiyeti ortadan kaldırmaya çalışan bu hususlara Afrikalıları Allah'ın dinine girmekten alıkoymaya fırsat tanımayacak kadar güç ve kudrete sahip olacak düzeye ulaşmıştı. Afrikalılar, müslümanların İslamiyet sayesinde kabile ve renk ayrımının olmadığı tek bir yapıya dönüştüklerini görmüşlerdir. Bu yapının, Batı Afrika'daki çöl hayatının en önemli övgü kaynağı olan ve daha sonraları putperest, sömürgeci ve misyonerlere karşı cihada dönüşen savaş ve mücadelelerde büyük bir rol oynaması mümkündür. Sömürgeciler ve misyonerler, Afrikalı zenciye pekçok küçümseyici, hor ve hakir tavırlar içeren özel bir bakışla bakmışlardır. Sömürgeciler ve misyonerlerin Afrika'nın aslî sakinlerine bakışlarını idrak edebilmek adına, sömürge döneminin başında Afrika'dan Amerika kıtasına hayvanlar gibi taşınan çok büyük sayılarda insan olduğunu, o Afrikalıların torunlarının halen günümüze kadar maruz kaldıkları insanlık dışı muamelenin ve kendilerini gelişmiş ileri milletlerin öncüleri olarak gören bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde¹¹⁷ günümüze kadar yapılmakta olan etnik ayrımın devam ettiğini bilmek yeterli olacaktır. Bu muamele ve bakış açısı, Afrikalıların

¹¹⁶ el-‘Akîlî, s. 248-249.

¹¹⁷ İnsânî anlamlar içermeyen herhangi bir yükselme, gerileme ve duraklamadan başka bir şey ifade etmeyeceği gibi medeniyeti de insânî kavramları gözetmeyen Yunan ve Eski Roma medeniyetleri gibi yok olup gitmeye mahkum olacaktır.

müslümanlardan gördükleri muameleden tamamen farklıdır. Afrikalının rengi veya cinsiyeti, bu yeni dindeki kardeşlerini hiçbir şekilde kendisine karşı pozisyon alacak şekilde fanatizme sevk etmemiştir. Şüphesiz İslâm'ın Afrika'da gerçekleştirdiği bu cevherî ilerleme ve başarının ardındaki sır, kıta insanına siyah rengi nedeniyle herhangi bir hor görme hissi yansıtmamış olmasında gizlidir. Gerçekten İslâm siyahîye aşağılık bir yaratılıştan ibaret bir varlıkmış gibi muamele yapmamıştır. Müslümanların VII.yüzylında davetlerinin siyahîler arasında Hristiyan misyonerlerin davetlerinden daha başarılı olmasını açıklayan şey budur. Zira hristiyanlığı kabul eden siyahî, Avrupalı dindaşlarının kendisinin hayatındaki eğilimleriyle uyumlu olmayan bir medeniyete mensup olduklarını derinden hissetmektedir. Oysa müslüman, toplumuyla arasındaki bağın daha güçlü, daha huzur verici ve güvenli olduğunu hissetmektedir. Her halükarda İslâm'ın doğası, içerdiği yasalar, ahlâkî ve sosyal değerler manzumesinin, görünüşleri ve uyrukları farklı olmasına rağmen insanların tümünün yaratılış ve fitratlarıyla uyumlu olması, Afrikalıların İslâm dinini benimsemelerinde etkili olmuştur. Öte yandan bu ayrıcalık, beşerî kanunlarda ve diğer dinlerde bulunmamaktadır.

2.2. İslâmiyet Afrika'ya Ne Sunmuştur?

Bu soruya verilebilecek en etkili cevabın, 1802 yılında Birleşik Krallık Avam Kamarası'nın basılmasını emrettiği raporda geçen şu ifadeler olduğu düşünülmektedir: 70 yılı aşmayan bir süreden beri küçük bir müslüman topluluğu Sierra Leone'den yaklaşık olarak 40 mil uzaktaki bir bölgeye yerleşmişlerdir. Arapça ve İslam inancını öğretmek için okullar açmışlar, müslümanların adeti olan dinlerine mensup çocukları köle gibi satmamak geleneğini benimsemişlerdir. Kanunlarını Kur'ân-ı Kerîm'den almışlar ve sahil bölgelerini ve buradaki insanları bozmaya yardımcı olan gelenekleri kökünden söküp atmışlardır. Bölgeye görece yüksek seviyeye ulaşan bir medeniyetle birlikte birlik ve huzur getirmişlerdir. Bölgede nüfusun hızlı bir şekilde artması ve nüfuz ve kontrolün peyderpey ellerine geçmesi bu durumun ortaya çıkardığı sonuçlardandır. Onların okullarında eğitim alanlar komşu ülkelerde zenginlik ve güce doğru yol almaktadırlar. Yanlarında belli oranda

din ve şeriata dair değerlerle birlikte ülkelerine dönmektedirler.¹¹⁸ İslam'ın Batı Afrika'ya sunduğu şeylerden biri de en önemlileri aşağıdaki şekilde zikredilebilecek olan birkaç yönden yerel halkın davranışlarını değiştirmesidir:

1) Çıplaklıkla Mücadele ve Kadın-Erkeğin Bir Arada Bulunmasını

Yasaklama: Zira Afrikalı kabilelerine mensup bireylerden birçoğu çıplak gezmekteydiler ve avret yerlerini ancak evlendikten sonra örtmekteydiler. İslam'a girdikten sonra avret mahallerini örtmeye başladılar. İslamiyeti kabul eden kabileler arasında çıplaklık aşama aşama kaybolmaya başlamıştır. Keza pek çok Afrika kabilesi erkekler ve kadınlar arasında örtünmenin ne olduğunu bilmiyorlardı. Afrika toplumlarında erkek ve kadınların tarla ve pazarlarda birbirlerine karışmaları veya bir arada bulunmaları yaygın bir gelenektir. İslâm'ı kabul ettikten sonra birçok kabilede bu adet yok olmaya başlamıştır.

2) Evliliğin Düzenlenmesi:

Zira Afrika'daki pek çok putperst kabilede evlilik bir çok tuhaf gelenek ve görenekle iç içeydi. İslamiyet bunları bir düzene sokmuş ve kadına eş seçme özgürlüğü tanımıştır. Aynı zamanda eşler arasındaki ilişkiyi düzene koymuş ve eş sayısını sınırlandırmıştır.

3) Ailevî ve Sosyal Hayatın Düzenlenmesi:

İslâm, Batı Afrika'da babaların oğullarla olan ilişkilerini belirlemiştir. Çocukların yetiştirilmesinde babaların hakkına sınır getirerek, bu hakkı anneye vermiştir. Evlatların öldürülmesini yasakladığı gibi kadına şer'an miras hakkı tanımıştır. Irkçı ayrımı yasaklamış, işlenen suçlara İslâmî cezalar uygulamıştır. Zina, içki ve insanların kurban edilmesini haram kılmıştır. İslâm bu şekilde Afrika topluluklarının durumunu düzeltmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ Bekr, s. 30.

¹¹⁹ İbrahim Sori, *El-Müslimün fi Garbı Afriya tarih ve hadora, Kartum 1982, 1.baskı 76-80.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÂLİKÎ MEZHEBİ'NİN FİLDİŞİ SAHİLİ'NDE YAYILMASI

1.1. Mâlikî Mezhebi'nin Afrika'ya Giriş Tarihi

Allah-u Teâlâ hicrî I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afrikalıları İslâm'la şereflendirerek lütufta bulunmuştur. Zira hicrî 62 yılında Yezîd b. Muâviye'nin hilafetinde 'Ukbe b. Nâfi' (r.a.) tarafından fethedilmiştir. Daha sonra fethin kapsamı genişleyerek hicrî 87 yılında Abdülmelik b. Mervân'ın hilafetinde Mûsâ b. Nadîr tarafından yeniden fethedilmiştir. Akabinde hicrî 172 yılında Mevlâ İdrîs b. Abdullâh b. el-Hasan el-Musennâ es-Sıbt b. Alî b. Ebî Tâlib (r.a.) tarafından kurulan İdrîsiyye Devleti zamanında istikrara kavuşmuş, güvenliği sağlanmış ve durumları düzelmiştir. Zira o, kendisine karşı gelen Alî b. Ebî Tâlib taraftarlarına zulmeden, bazılarını yerlerinden süren ve bazılarını da hicrî 169 yılında gerçekleşen meşhur Fah Savaşı'nda öldüren Abbâsî Halifesi Reşîd'ten kaçarak Mağrib'e gelmiştir. Mağribliler İslâm'ı kabul ettikleri ilk dönemlerinde, İdrîsliler döneminde İmâm Enes b. Mâlik'in (r.a.) mezhebinde karar kılana kadar usûl ve furû', itikâd ve teşrîf yönünden İmâm Ebû Hanîfe, İmâm el-Evzâ'î ve diğerlerinin mezhepleri gibi selefin cumhurunun mezhebine tabi olmuşlardır.¹²⁰ Afrikalı Mağrib Kuzey Afrika İdrîsiyye Devleti'nin kuruluşundan günümüze kadar sadece Malikî mezhebiyle meşhur olmuştur.

Bu durum, tarihçilerin ve bu konuyla ilgilenenlerin ittifak ettiği, sonra gelen alimlerin öncekilerden nakletmeyi sürdürdükleri bir husustur. İbn Haldûn *el-Mukaddimesi*'nde şöyle demektedir: Mağrib ve Endülüs halkı, sadece İmâm Mâlik'in (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) mezhebini seçmişlerdir. Onlardan başkalarında bulunsa da ancak onlar pek azı haricinde başkasına uymamışlardır. Aynı zamanda onlar yolculuklarında genellikle Hicaz'a yönelmiş ve burası onların son durağı olmuştur¹²¹. O dönemde Medine ilim merkeziydi ve oradan da Irak'a geçmiştir. Irak yolları üzerinde olmadığından ilmi sadece Medine alimlerinden almakla

¹²⁰ Şeyh Ahmed Hâlid en-Nâsırî, *el-İstiksâ li Ahbâri Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ, Dâru'l-Kitâb, el-Beydâ, 1997, c.I, s. 192-194.*

¹²¹ *A.g.e 195-198*

yetinmişlerdir. Yine o dönemde şeyhleri ve imamları İmâm Malik olup, öncesinde İmâm Mâlik'in şeyhleri, sonrasında da onun talebeleri olmuştur. Bu nedenle Mağrib ve Endülüs halkı ona rucû etmişler, sadece İmâm Malik'e tabi olmuşlar, kendilerine mezhebi ulaşmayan başka kimseye uymamışlardır.¹²² en-Nâsirî, *el-İstiksâ*'da şöyle demektedir: İmâm Mâlik'in mezhebinin ilk olarak Endülüs'te ortaya çıktığı, İdrisliler döneminde de oradan Mağrib el-Aksâ (en uzak batı)'ya geçtiği bilinmektedir. Mağrib el-Aksâ'ya giren ilk hadis ve fıkıh kitabı İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'sıydı. Eseri o bölgeye sokan kişi, Mevlâ İkinci İdrîs'in onda gördüğü takva ve dinî ilimlerdeki derin anlayışı nedeniyle kadı olarak tayin ettiği 'Âmir b. Muhammed b. Sa'îd el-Kaysî'dir. 'Âmir, İmâm Mâlik ve Süfyân es-Sevrî'den sema' yoluyla ilim almış ve onlardan pek çok şey rivayet etmiştir.¹²³

Mâlikî mezhebinin Mağrib'te yayılmasında Mevlâ İkinci İdrîs'in büyük etkisi olmuştur. Zira o, bu mezhebi devletin resmi mezhebi yapmış, başlarında az önce zikredilen Kadı 'Âmir el-Kaysî olmak üzere vali ve kadılarına bu doğrultuda emir vermiştir. Dahası hicrî 245 yılında el-Kayrevân Camii inşa edildiğinde, güçlü bir ilim ve kültür yayma merkezi olmuştur. Bu merkez, Mâlikî mezhebine hizmet etmede ve yetiştirdiği güçlü ve nitelikli alimler aracılığıyla Mağrib'in farklı bölgelerine yerleşmesinde büyük pay sahibidir. Zira bu alimler, Mâlikî mezhebi fıkıhı, usûlü, kaideleri, imamlarının sözleri, mezheb imamının rivayetleri, istinbatları yani çıkarsamaları ve nakledilen fikhî icthadları gibi konularda güçlü söz sahibi kişilerdir. Böylece Afrikalı Mağrib'in, İdrisliler'in döneminden günümüze kadar furû'daki yani fikhî mezhebi Mâlikî olarak kalmıştır. Usûlu'd-dîn yani itikatta ise, ehli sünnetin hatibi olan hicrî 334 yılında vefat etmiş Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin mezhebini benimsemişlerdir. Bu mezhebin, Kuzey ve Batı Afrika'da müslümanların birleşmesi ve saflarının bütünleşmesinde büyük payı bulunmaktadır. Afrikalı Mağrib'in İslâmî tarihlerindeki medeniyet ve kültür alanlarındaki temelleri, fikrî ve ahlâkî esaslarıyla birlikte sarsılmaz değerlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Mâlikî Fıkıhı
- Eşariyye itikadı

¹²² İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbni Haldûn*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1981, s. 568.

¹²³ en-Nâsirî, *el-İstiksâ*, c.I, s. 219.

- Hicrî 297 yılında vefat etmiş İmâm Ebu'l-Kâsım el-Cuneyd gibi selef-i sâlihînin mezhebine uygun olan sünnî tasavvuf.

Mağrib'in kişiliği bu temeller üzerine inşa edilmiş, buna göre şekillenmiş, kimliği ortaya çıkmış, medeniyeti ve kültürü kurulmuştur.

Eşariyye İtikadı: Sünnî, Eşarî İslâm inancıdır. Bu isme nisbet edilmesinin nedeni, akaid ilminin kurucusu olmasından kaynaklanmaktadır.¹²⁴ Zira o ehli sünnet itikadlarının oluşturulması, özetlenmesi, bu itikadlar üzerindeki şüphelerin ortadan kaldırılması, hasımların iddialarının geçersiz kılınması hususlarında ilk çaba sarfeden ve bunu tedvîn alanında müstakil bir başlık haline getiren ilk kişi olmuştur. Terbiye, eğitim ve öğretim müfredatı bu temelleri kapsamaktaydı. Talebe, terbiye ve ilim öğrenme halkalarının yanında akîdevî, fikhî, ahlâkî ve eğitim konularından nasibini almaktaydı. Aynı zamanda Mâlikî fıkıh alimlerinin eserleri de bu temel değerleri kapsamıyla ayrıcalık kazanmıştır. Öyle ki bu eserler, itikad ve usûl'd-dînle ilgili bir mukaddimeyle başlamakta, sonra bunu ibadetlere ve muâmelâta dair hükümler takip etmekteydi. Akabinde de camiide ittifakla kabul edildiği üzere âdâb ve ahlâkla ilgili meselelerle son bulmaktaydı.

İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî el-Mâlikî'nin risalesini inceleyen kişi, bunu yakînen görecek ve bundan emin olacaktır. Müellif, risalesini mukaddimesinden sonra şu sözleriyle takdim etmektedir: “Dinlerde vacip veya zorunlu olan meselelerle ilgili olarak dillerin söyledikleri ve kalplerin inandıkları babı”. Bundan sonra ibadetler, muâmelât ve bunlarla bağlantılı şer'î hükümlerle alakalı bir çok meselenin sunumuna geçmiştir. Sonra da kalbe ve ruha gıda olması için risaleyi İslâmî faziletler ve ahlakla birlikte, şeriatın güzellikleri ve âdâbıyla tamamlamıştır. Hatta Mâlikî fıkıhında şiir ve recezlerle eser tasnif etmeyi arzulayanlar da bu yöntemin dışına çıkmamışlardır. Muteahhirînden olan İbn 'Âşûr'un *el-Murşidu'l-Mu'in* adlı eseri, itikad bölümüne ait bir mukaddimeyle başlarken, bunu ibadetlerin ahkâmına dair bir şiir takip etmekte, sonra da İslâm ahlakı, övgüye layık davranışları, faziletleri ve imanî ve kalbî terbiyenin temeli olan değerleri kapsayan tasavvuf prensipleri bölümüyle son bulmaktadır. Kuzey ve Batı Afrikalılar, bu üç temelli sistemin pınarından kana kana içmişlerdir. Afrika medeniyeti ve kültürünün ayrılmaz bir

¹²⁴ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Fâsî Meyyâre, *Şerh Meyyâreti'l-Fâsî 'ala'l-Murşidi'l-Mu'in*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, tsz., c. I, s. 15.

parçası haline gelene kadar nesilden nesile aktarmışlar, sonra gelenler de öncekilerden miras olarak almışlardır.

1.2. Mâlikî Mezhebi'nin Afrika'da Yayılma Nedenleri

Afrika'da Mâlikî mezhebinin yayılmasına yardımcı olan nedenlerin takip edilerek incelenmesi meselesi uzaması mümkün olan bir konu olup, bu kısa sunumda değindiğimizden daha geniş ve daha derin bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Tarihçiler ve araştırmacılar, Mâlikî mezhebinin Afrika'da istikrara uygun zemin yakalamasının ardındaki sebep ve etkenleri inceleme çabası içinde olmuşlardır. Bazen birbiriyle uyuşan bazen de çelişen gerekçeler ortaya koymuşlardır. Bu konuyu araştıran alimlerden birisi de *Mukaddime*'sinde bu meseleye değinen İbn Haldûn'dur. Zira o, "bölgesel faktör"e ve bu faktörün Mâlikî mezhebinin Mağribu'l-'Arabî'de yayılmasındaki rolüne işaret etmiştir. Öte yandan Mağrib halkıyla İmâm Mâlik'in memleketi olan Medine'de yaşayanlar arasında "bedeviliğin uygunluğu" şeklinde ifade ettiği başka bir faktör daha ilave etmiştir. Bazıları da bu durumu, siyâsî etkenlere bağlamıştır. Mâlikî mezhebinin Afrika'da yayılmasına yol açan nedenler, şu faktörlere bağlanarak özetlenebilir:

a. Sosyal Faktör:

- **İlim Yolculukları ve Hac Kafileleri:** Hicâz bölgesinin Afrika'ya hac yoluyla bağlanması bir yana, İslâm risâlesinin toprağı ve vahyin indiğı mekan olması nedeniyle bu bölgeye yapılan ilim yolculukları, Mâlikî mezhebinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. (Bu rol, ayrı bir başlık altında ele alınacak, meseleye tam bir açıklık getirilecektir.) Hacılar, Peygamber (s.a.v.)'in mescidini ziyaret ediyorlar, orada kalarak o mekandan ilim öğreniyorlardı. Bazıları orada uzunca bir süre kalıyor, bazılarıysa kısa bir süre ikamet ediyorlardı. Çünkü uzun ömürlü birisiydi, zira 90 yıl yaşamıştı. ez-Zehebî onun 1400'den fazla talebesini saymıştır.¹²⁵

- **Mâlikî Mezhebinin Usûl ve Kaidelerinin Kapasitesi:** Bu husus, Mâlikî mezhebini diğer mezheplere göre ayrıcalıklı kılan bir özelliktir. Zira bazı mezheplerin aslî delilleri 7'yi geçmezken, Mâlikî mezhebinin delilleri aklî ve naklî

¹²⁵ es-Seyyid Abdulazîz Sâlim vd., *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1969, s. 100; Sâlih Feyyâz, *el-Vecîz fî Târîhi'l-Mağrib*, Mektebetu'l-Kinânî, 1. bs., Ürdün, 1988, s. 291.

olmak üzere 16 aslî delile varmaktadır. Ayrıca İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'sından başlayıp, Sahnûn'un *el-Mudevvene*'sine, bu iki eseri merkeze alarak yazılan şerh ve haşiyelerden, birçok alimin şerhettiği İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin *Risâlesi* ve İbn Hâcib el-Fer'î'nin *Muhtasarı*'na, son olarak da hicrî VIII. yüzyıldan günümüze kadar ilgi odağı olan Allâme Halîl b. İshâk el-Cundî'nin *Muhtasarı*'na kadar bu mezhebe dair yazılan eserlerin çokluğu ve çeşitliliği işaret edilmesi gereken bir başka husustur.

- **İmâm Mâlik'in Mezhebinin Karakteriyle Berberîlerin Karakteri Arasındaki Uyum ve Benzeşmenin Yardımı:** İmâm Malik nasslara bağlı kalmayı prensip edinip bununla yetinmekle birlikte, cedel, istidlâl ve kıyâsa meyletmemekteydi. Bu prensip, Mağriblilerin gönlünde karşılık bulmuş, böylece Mâlikî mezhebinin aralarında yayılmasına yol açan etkenlerden biri olmuştur. Bunun ardındaki neden, el-Kayrevân'daki Mâlikî alimleriyle Medine'deki İmâm Malik arasında doğrudan bağ olmasına dönmektedir. Bu bağ üzerinden Doğu'daki Mâlikî mezhebinin sembol isimleriyle bağ kurmuşlardır¹²⁶. Bu doğrudan ilişki, mekanları farklı olmakla birlikte aynı mezhebe tabi olanlar arasındaki fikrî bağlantıyı güçlendirmiştir. Aynı zamanda Mağrib'deki kadıların, görüşlerini ve meselelere dair hükmünü dilemek üzere İmâm Malik'e gönderdikleri o sorular da bu bağı sağlamlaştırmıştır. Kadı Abdullâh b. Gânim ve diğer kadılar bunu yapmayı alışkanlık haline getirmişlerdi.¹²⁷

- **Mâlikî Mezhebini Yayan Fakîh ve Sembol İsimlerin Taşındıkları Güzel Ahlak:** Bu kişiler, Mağribliler için güzel bir örnek teşkil etmekteydiler. Buna ek olarak, bazı dinî görevlerin sadece kendilerine has kılınması, bu şahsiyetlerin Mâlikî mezhebine dair eser te'lifi konusunda çaba sarfetmelerine imkan tanımıştır. Aynı zamanda Ağlabîler Devleti'nin emirleri ve yönetici kademesinin, Mâlikî mezhebinin önde gelen fakîhlerini çeşitli dinî ve idârî makamlara tayin etmeleri şeklindeki destekleri Mâlikî mezhebinin yayılmasına yardımcı olmuştur.¹²⁸

b. Coğrâfî Faktör: Afrika'yla Medine-i Münevvere ve Irak arasındaki coğrâfî yakınlık, Afrikalı fakîhlerin çoğunun Medine'den olmasının önünü açmıştır.

¹²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s.498

¹²⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 499.

¹²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 502.

Aynı şekilde İmâm Ebû Hanîfe'ye ait fıkıh eserlerinin Afrika'ya ulaşmaması, buna karşın *el-Muvattâ* ve *el-Mudevvene* gibi fıkıhta iki güvenilir kaynağın sahibi İmâm Mâlik'in eserlerinin ulaşması mezhebin yayılmasına yardımcı olmuştur.

c. Siyâsî Faktör: Siyâsî otoriteler (emirler, halifeler, kadılar) Mâlikî mezhebinin hükümlerini zorunlu kılmışlardır. Bu faktör, önceki faktörlerin semeresi olarak ortaya çıkmıştır. Fatimîler insanlar arasında mezheplerini yaymak istediklerinde, buna karşı savaş açmışlar ve düşmanlık beslemişlerdir. İbn Hazm *Nefhu't-Tib*'de şöyle demektedir: “İki mezhep vardır ki ilk dönemlerinde davet ve otoriteyle yayılmıştır: Bunlar Ebû Hanîfe ve Mâlik'in mezhepleridir. Yahyâ b. Yahyâ *el-Leysî*, hakim veya siyâsî otorite nezdinde itibar sahibiydi. Yargıda söz sahibiydi, Endülüs'te herhangi bir bölgeye kadı tayini, ancak onunla istişare edildikten ve onun tarafından seçildikten sonra gerçekleşirdi.”¹²⁹

Aynı zamanda hacıların yaptığı ticaret kervanları olan hac kabileleri, uğradıkları bölgelerin alimleriyle buluşmak suretiyle aktif olarak faaliyet göstermekteydiler. Yolun uzunluğu, tehlikeleri ve zorluğu gibi nedenlerden dolayı karşılaştıkları tüm sıkıntı ve meşakatlara rağmen bu dinî vecibeyi yerine getirmekten ödün vermeyen bu bölgelerin krallarının başında bulunduğu birçok kabile kıtanın batısından yola çıkmaktaydı.

Ancak onlar, bir veya iki yıl sürecek yolculuğa çıkıyorlar, ülkeleri, dilleri ve renkleri farklı olan müslüman kardeşleriyle buluşuyorlardı. Hep birlikte İslâm kardeşliğini hissediyorlardı. Afrikalı, geniş İslâm aleminin bir parçası olduğunu ve bu alemin müslüman kardeşlerinin varlığını hissediyordu. Böylece ırk, kabile, dil ve toplum kaynaklı engeller parçalanarak yok oluyordu. Herkes, aynı ifadelerle konuşan ve aynı kibleye yönelen bir halka dönüşüyordu. Daha sonra Batı, Orta ve Doğu Afrika'dan müslümanların toplu ve bireysel olarak hac yolculuğuna çıkmaları, Hicâz topraklarında buldukları esnada veya gidiş ve dönüş yolculuğunda farklı İslâm halklarıyla iletişime geçmeleri İslâm'ın farz kıldığı kardeşlik ruhunu pekiştiren bir faktöre dönüşmüştür. Bu Afrikalılar, İslâm dinini yaymak için kalpleri hamâsetle ve

¹²⁹ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tib fî Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Dâr Sâdır, Beyrut, 1968, thk.: İhsân 'Abbâs, c. II, s. 6.

kendi ülkeleriyle birlikte geçtikleri putperest diyarlarda çabalarını İslâm'ın şanını yüceltmek için vakfetme arzusuyla dolu bir şekilde dönüyorlardı. Özellikle bu hacılar, Afrikalıların ilim ve kültürlerini arttıracak dinî kitaplar yüklenmiş oldukları halde haccediyorlardı. Bazen de İslâm'ı yaymada etkileri olan Afrikalı olmayan bazı davetçi, fakîh ve tüccarlarla birlikte geri dönüyorlardı. Bu kişiler özellikle Arapça öğretmek, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberletmek, putperestler arasında İslâm'ı yaymak ve Afrikalı Müslümanlar arasında doğru akîdeleri yaymak için okullar kuruyorlardı. Çoğu zaman başlarında kral ve yöneticilerin olduğu bu ülkelerden yola çıkan ve binlerce kişiden oluşan hac kabilelerinin sayısı artmıştır. Afrika kralları arasında hac farîzasını yerine getiren en meşhur krallardan birisi, hicrî 723 mîlâdî 1323 yılında Batı Afrika'nın uzak bu bölgesinde bulunan bu yerden büyük bir kafilenin başında yola çıkan ve tarihçilerin hakkında bahsettikleri Mali İslâm Devleti'nin Sultanı Mensâ Mûsâ'dır.

Öyle ki onun kafilesi on binden fazla hacı içermekteydi. Bir kısmını Mısır Sultanı, emirleri ve memurlarına hediye olarak sunduğu büyük miktarlarda saf altını yanında taşımaktaydı. Aynı zamanda Mekke ve Medine fakirlerine çok fazla bağışta bulunduğu, hatta bağışlarının çokluğu nedeniyle Mısır'da altın fiyatlarının gözle görülür bir şekilde düştüğü aktarılmaktadır.¹³⁰ Aynı şekilde *el-Muslimûne fî Garbi Afrîkyâ Târîh ve Hadâra* ve diğer kaynakların aktardığına göre, Batı Afrika'da Mali Sultanlığı'nın yerine kurulan İslâmî Sangi Sultanlığı kralları bu farîzayı yerine getirmişlerdir. Bunları en meşhurları hicrî 495 mîlâdî 1101 yılında Sultan Eskayâ Muhammed el-Evvel'dir.

Devletleri Çad Gölü çevresinde olan Kanem ve Bornou Sultanları hac farîzasını üç defa yerine getirmişlerdir. Bazılarıysa gidiş veya dönüş yolunda vefat etmiş ve Mısır'da defnedilmişlerdir. Nil Sudani diyarı, Somali, Habeşistan ve genel olarak Doğu Afrika yöneticileri Hicâz diyarına yakın olmaları nedeniyle bu ibadeti görece daha kolay bir şekilde yapabiliyorlardı. Kuzey ve Batı Afrika'daki kardeşlerinin yaptığı gibi, kralları dahi isimlerinden önce "hacı" lakabını zikretmeye özen gösteriyorlardı. Bu husus, hac farîzasına verdikleri öneme ve bu farîzanın

¹³⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 495.

gönüllerindeki güçlü etkisine işaret etmektedir. Bu nedenle bu yolculuktan kalpleri İslâm hamâsetiyle ve bu dini kendi belde ve köylerinde yaşayan İslâm'ı henüz kabul etmemiş putperetstler arasında yaymak üzere dönüyorlardı.¹³¹ Daha önce belirtildiği gibi bu sultan, emir ve kralların liderliğini yaptığı, tüccarların yoldaşlık ettiği ve Mekke, Medine ve diğer bölgelerde ilim tahsili yapan talebelerin de refakat ettiği bir iman yolculuğuydu.

Bu talebeler Medine'de ilim almak için oranın alimi olan İmâm Malik'ten daha meşhurunu veya yanlarından ayrılmadan ilim öğrenecekleri onun talebelerinden daha uygun bir kimseyi bulamamışlardır. Akabinde kendi ülkelerine dönerek İmâm Mâlik'in ayrıcalıklarını ve ilimlerini yaymışlardır. Böylece insanları, özellikle vahyin indiği ve müslümanların dikkatlerini yönelttikleri Medine'de olması nedeniyle onu sevmeye ve fikhî görüşlerini kabul etmeye hazırlıyorlardı.

1.3. Hacı Kafileleri ve Dinî, Kültürel ve Sosyal Etkileri

Hac kafilelerinin takip ettikleri yol genellikle Batı Afrika'daki Saktou ve Kanu şehirlerinden geçmektedir. Bu bölge hilafet bölgesi olup, başkenti de tarihi müslüman mücahid Osmân Dan Foudî'yle bağlantılı olan Saktou'dur. Kanu şehri ticârî bir merkez olmasının yanında Afrikalı hacıların toplandıkları yolların buluşma noktası sayılmaktadır. Öyle ki Burkina Faso, Nijer, Kamerun, Benin ve Togo'dan gelen gruplar burada toplanmaktadır. Sonrasında Bornou krallığı üzerinden Çad'a hareket eden kafileler Maiduguri'de dinlenmektedir. Hacılar gruplar halinde toplanırken, her grup 20 hacıdan oluşmaktadır. Allah'ın rızasını ve günahların bağışlanmasını dileyerek çıktıkları bu kutlu yolculuğun meşakkatine, yolun çetin zorluklarına ve gurbetin ıssızlığına rağmen derin bir manevî bağla birbirine bağlı her grubun başında farklı kabileleri temsil eden alim, sultan veya emirlerden olan bir lider bulunmaktadır.¹³²

Bu kafileler, Şârî nehri üzerinden Encemine'ye ilerlemekte ve Çad'ın doğusunda yer alan ve Vâdî'nin başkenti olan Abşî'ye doğru yolculuğunu sürdürmektedir. Oradan da Sudan sınırını geçerek el-Cenîne şehrine ulaşmaktadır.

¹³¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 495.

¹³² el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. II, s. 6.

Hac kabileleri yolun çetin şartları karşısında karşılaştıkları zorluklar ve haydutlara yakalanma endişesi ve korkusuyla Darfur ve Kordofân arasında sınırda yer alan ed-Dem Cemed bölgesine ulaşana kadar yollarına devam etmektedirler. Bu arada en-Nuhûd, el-Havâ, el-Ubeyyîd, Kostî ve Sinnâr şehirlerinden geçmektedirler. Bazıları oradan trenlerle doğuya doğru hareket ederken, bazıları da el-Bitâne, el-Kadârif, Keselâ, Sevâkin'e kadar yürüyerek yolculuklarına devam etmekte, oradan da gemilerle Cidd'ye geçmektedirler. Kara ve deniz yoluyla gelen hacıların toplandığı bir şehri barındıran Cidde'de hacıların ülkelerinin konsoloslukları ve büyükelçilikleri bulunmaktadır. Bu bölgede menzile varmanın sevinci açıkça ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda hacıların ihrama girme ve telbiye getirme gibi dinî vazifeleri burada başlamaktadır.¹³³

a. Haccın Kültürel ve Dinî Hayata Etkisi:

İlk ortaya çıkmaya başladığından beri hac mevsimi, eğitim ve kültür kazandırmaya güçlü bir bağla bağlanmıştır. Aynı zamanda sosyal davranışın yerleşmesi ve düzenlenmesiyle de bağlantısı olmuştur. Bu hususlar, haccın ibadet yönü, Allah'a yakınlaşma ve O'nun ecri, hidayeti ve bağışlanmasını kazanma çabalarını temsil etme yönüne ilave edilmelidir. İlk ilmî medrese, bu ümmetin bilgesi kabul edilen ve müslümanlara Harem'in çeşitli bölgelerinde özellikle de insanların mekanı olarak bildikleri *Dâr Zemzem*'de dinlerini anlatmada otorite olan Abdullâh b. Abbâs (r.a.) tarafından yerleştirilen temeller üzerinde Mekke-i Mükerrerme'de kurulmuştur. İnsanlar Kur'an tefsirini, hadis rivayetlerini, dinî itikâdî ve dille ilgili farklı ilimleri vd. okutmasını dinlemek için ona gelmişlerdir. Kendisinden sonra Mekke'li ilimle sembolleşmiş alimlerden oluşan tabakalar bunu sürdürmüşlerdir. Mekke'nin ilmî karakteri iyice yerleştikten sonra makul ve net gerekçelerle kültür başkentine dönüşmüştür.¹³⁴

Mekke, insanların her yönden haccetmek için akın akın yöneldikleri, her ülke ve bölgeden geldikleri bir mekandı. Orada halkın geneline veya kültür sahibi alimlere mensup hacılar buluşmaktaydı. Bu alimlerden her biri, ilmî birikimi, kültürel kapasitesi, medeniyete dair tecrübeleri, toplumunun gelişmeleri ve

¹³³ Ebû Manka, *Rihlâtu'l-Hacc*, s. 11.

¹³⁴ A.g.e, 12.

değişiklikleriyle gelmekteydi. Böylece bu yıllık kurultaylarındaki buluşmaları kutlu ve faydalı olmaktadır. Çünkü Sind'ten Endülüs'e, Sudan'dan Türkiye'ye kadar çok geniş bir alandan ibaret bölgelere bilginin ulaştığı bir medya faaliyeti sunmaktaydı. Tüm İslâm beldelerinden müslümanlar Mekke'ye gelerek kültürleri ve ilimlerinden seçkileri buraya sunmaktaydılar. Mekke de onlara sınırsız ilim ve faydalı bilgiler hediye etmekteydi. İnsanlar, beklentilerini karşılayan ve hacıların sorularını ve akıllarına takılan hususları cevaplayan seçkin alimler ve kültür sahibi toplulukların sundukları ilimleri kendilerine hazırlanmış bir şekilde bulmaktaydı. Söz konusu ilim ve kültür ehli, araştırma ve incelemelerinde ulaştıkları bilgileri ve kendilerine ulaşan diğer bölgelerin fıkıh ve kültürlerini nakletmekteydiler. Bu şekilde Mekke alimleri, belde ve bölgeleri farklı olmasına rağmen müslüman alimlerin aralarındaki bağlantı ve buluşma noktasını teşkil etmekteydi.

Bu kültürel başkent değeri, İslâm düşüncesinin gelişimine sunduğu katkı ve İslâm ümmetinin kültürel şahsiyetleri arasında yer alan alimler yetiştirmesi gibi hususlarda açıkça ortaya çıkmaktadır. Mekke, İslâm kültürüne seçkin alimler, kültürde sembolleşmiş meşhur kişiler, şöhret sahibi fikir adamları ve pek çok alanda üretim sağlayan şahsiyetler sunmuştur. Mekkelilere özel tabakât ve biyografi eserlerine bakıldığında alimlerden ibaret bu eğitimli insan topluluğunun önemi açıkça anlaşılacaktır. Tüm dönem ve zamanları kapsayan bu kitaplar oldukça çoktur.¹³⁵

Dinî yönden ise, Afrikalıların hac ibadetini yerine getirmek ve Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'de ilim talep etmek için yoğun olarak hareket etmeleri, İslâm'a davet ve İslâmî ilimlerin yayılmasına katkı sağlamıştır. Afrikalı müslümanların öncülük ettiği diyarlar, yolculuk meşakkatinin hafifletilmesi, misafirperverlik ve ilim yollarının kolaylaştırılması gibi hususlarda tarihin kaydederek hakkını teslim ettiği farklı yönlerden kalkınmıştır. Hac yolculuğunun, Afrika'yla İslâm aleminin merkezi kabul edilen Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere arasındaki ilişkinin sürekliliğini sağlamak adına iz bırakan pek çok faydası bulunmaktaydı. Bu yolculuk, Afrikalı kabilelerin inançlarını düzeltmiştir. Hacılar hac ibadetini yerine getirdikten sonra davetçiler, alimler ve vaizlerin

¹³⁵ Ebû Manka, *Rihlâtu'l-Hacc*, s. 11.

kendilerine verdikleri dersler nedeniyle ülkelerine daha bilinçli ve dinlerine karşı daha fazla hamâsetle bağlı olarak dönüyorlardı. Bu hacılar, Afrikalıların ilim ve kültürlerini arttıracak dinî kitaplar yüklenmiş oldukları halde dönüyorlardı. Aynı zamanda bazen de İslâm'ı yaymada etkileri olan Afrikalı olmayan bazı davetçi, fakîh ve tüccarlarla birlikte geri dönüyorlardı. Bu kişiler özellikle Arapça öğretmek, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberletmek, putperestler arasında İslâm'ı yaymak ve Afrikalı Müslümanlar arasında İslâm'ın doğru akîdelerini yaymak için okullar kuruyorlardı.¹³⁶

b. Haccın Sosyal Etkileri:

Batı Afrika'dan hac yoluyla gelen Şenkîtiler, Fûlânîler, Havsa ve Bornou gibi kabilelerin tamamen veya kısmen soyutlanmışlıkları ve Orta Sudan kabilelerinin de bu kabilelerle sosyal iletişime geçmeden içine kapanıklığı bilinmesine rağmen, Nil Vadisi Sudan'ının farklı bölgelerinde tarih boyunca sosyal kaynaşmanın farklı çeşitleri gerçekleşmiştir. Belki de bunun en net örneği Batı Afrika'daki Şenkîtiler, Fûlânîler, Tekârîr veya diğer kabilelerden gelen bir alim veya öğrencinin ilmî makamının ilk olarak, kendisinin kabile emirleri ve şeyhleriyle kaynaşmasına daha sonra da ailesinin toplumla kaynaşarak bütünleşmesine yol açmasında görülmektedir. İslâmî ilimleri sahiplenmedeki ayrıcalıkları nedeniyle Fûlânî kabilesi, sosyal kaynaşmadan en büyük payı alan kabile olmuştur. Öyle ki Fûlânî kabilesi mensuplarından bazılarının evlatları, Sudan toplumunda kaynaştıkları kabilenin neredeyse %50'sini oluşturmuşlardı.¹³⁷

Hac yolu, Batı Afrika halklarından çok büyük sayıların yurt edinmesinin ve yerleşmesinin sebebi olmuştur. Daha sonra bu halklar, Nil Vadisi Sudan'ının farklı bölgelerinde özellikle tarım ve zanaat alanlarının ekonomik yönlerinde önemli rol sahibi olmuşlardır. Aynı zamanda Birleşik Krallık (Britanya) pamuk tarımı alanında iş gücü olarak faydalanmak adına bu kabilelere uygun ortam hazırlanması için çalışmıştır. Bu nedenle Sudan'daki el-Cezîre projesi sınırları içine büyük sayıda halk yerleşmiştir. Buna karşılık, tarımsal üretim ve ticârî hareketliliğin canlandırılmasına katkı sağlamışlardır. Batı Afrika kabileleri ve Nil Sudan'ı toplumu arasındaki sosyal

¹³⁶ Yûsuf Fadl, *Verşetu 'Amel 'an Tarîki'l-Hac fi Garbi Afrîkyâ*, Hartum, s. 4.

¹³⁷ et-Tayyib Abdurrahîm Muhammed, *el-Fellâte fi Afrîkyâ ve Musâhamatuhum et-Tenmeviyye fi's-Sûdân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs, Hartum, 1994, s. 13.

kaynaşma üzerinden, iki bölge arasındaki kültürel dinî yapıdaki büyük benzerliği gözlemek mümkündür. Öyle ki özellikle Kâdiriyye ve Ticâniyye gibi tasavvuf tarikatlarının her iki bölgede güçlü varlığı bulunmaktaydı.¹³⁸

2.1. İslâmiyet'in ve Mâlikî Mezhebi'nin Fildişi Sahili'nde Yayılması

Fildişi Sahili'nde İslâmiyet, hicrî V. ve mîlâdî XI. yüzyılda Murâbitlar döneminden itibaren ülkenin Kuzey bölgelerine gelen İslâm davetçileri aracılığıyla yayılmıştır. Akabinde Kuzey batı bölgeleri, hicrî VII. ve mîlâdî XIII. yüzyılda İbrâhîm Sâmbiyo'nun kurduğu Fouta-Djalon Krallığının hakimiyeti altına girmiştir. Aynı zamanda Batı bölgeleri Mali İslâm Krallığı'nın, Kuzey Bölgeleri de Sâmûrî Toure'nin nüfuzuna boyun eğmiştir.¹³⁹ Fransız sömürgesi, Kuzey bölgesini ancak 1898 yılında müslüman lider İmâm Sâmûrî'yi yendikten sonra kontrolü altına alabilmiştir. Bu noktadan hareketle, tümevarımsal bir yol izleyerek Kuzey kesimlerde ve Fildişi Sahili'nde İslâmiyetin yayılmasının Mâlikî mezhebiyle birlikte olduğu sonucuna ulaşılabacaktır. Zira İslâmiyet ve Mâlikî mezhebinin Fildişi Sahili'ne giriş yolları çeşitlilik göstermiştir. Bu yolların en eskisi ve en başarılısı ticaret yoludur. Müslüman tacirlerin Batı Afrika'ya doğru rızık peşinde koşarak durmak bilmeyen yer değiştirmeleri ve yolculuklarıyla birlikte tüccarlar peyderpey Fildişi Sahili'nde fillerden alınan fildişlerini elde etmek için güneye doğru ilerlemişlerdir. Öyle ki putperest kabilelerin müslümanların namazlarından müthiş derecede etkilenmeleri, onları müslümanların dinlerini öğrenmeye sevk etmiştir.

Müslümanların ahlakı, doğrulukları ve güvenilirlikleri, müslümanların sürekli yanlarında taşıdıkları ve zenginliklerinin sırrı olduğunu düşündükleri Kur'ân-ı Kerîm'e dikkat kesilen putperest kabileler arasında İslâmiyet ve Mâlikî mezhebinin yayılmasının temelini teşkil etmekteydi. Aynı şekilde putperest krallar, malî ve idârî işlerin yönetiminde müslümanlara dayanmışlardır. Bu durum, İslâmiyetle birlikte Mâlikî mezhebinin ülkede yayılmasına katkı sağlamıştır. Tüccarlar İslâm davetini yaymak için kendi ahlaklarına güvenmişlerdir. Ancak mîlâdî X. yüzyılda

¹³⁸ Muhammed Ahmed Bedîn, *el-Fellâte ve'l-Fûlâniyyûn fi's-Sûdân el-Asl ve't-Târih*, Merkezu'd-Dirâsâti's-Sûdâniyye, Kahire, 1995, s. 23.

¹³⁹ Fransızlara karşı mücadelede ordunun komutanı olup, aynı zamanda Batı Afrika'da İslâm'ı ve Mâlikî mezhebinin yayılmasına katkı sağlayan büyük şahsiyetlerdendir. Şâkir Mahmûd, *et-Târihu'l-İslâmî; et-Târihu'l-Mu'âsir Garbiyyi Afrikyâ*, 2. bs., el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1997, c. XV, s. 205.

müslümanların yoğun olduğu bölgelerde Mâlikî fikhını yaymak için özellikle Mağrib'ten fakihler getirmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle, tüm Mağrib'te olduğu gibi Fildişi Sahili'nde ve Batı Afrika'da da Mâlikî mezhebi baskın olarak yaygınlaşmıştır. Putperest kabileler, müslüman tacirlerle yakın ilişkileri olduğunu hissetmişlerdir. Özellikle müslüman tacirler yolculuklarının çokluğu ve uzun süre ikamet etmeleri gibi nedenlerle modern İslâmî tarzda evler inşa ediyorlar ve yöre halkından evleniyorlardı. Böylece bu durum, evlilik yoluyla akrabalarıyla aralarında oluşan sevgi bağlarını güçlendiriyordu. Ayrıca İslâm'a girmelerine, Mâlikî fikhı ve Eşarî akidesine tutunmalarına katkı sağlıyordu. Tüccarların asıl yöneldikleri mekanlar şehirler ve pazarları olmasına rağmen, İslâm'a davet ve Mâlikî mezhebini yaymak amacıyla Fildişi Sahili'nin kırsal kesimleri ve ormanlarına yönelen birçok davetçi ve tasavvuf ehli buraya göç etmiştir.¹⁴⁰

Ayrıca Dünya hayatının tat ve zevklerinden uzak duran bu kişiler, İslâmiyet ve Mâlikî mezhebinin yayılması, akaidin düzeltilmesi ve putperest geleneklerinden vazgeçmeleri için kabileleri teşvik ve ikna etmede en büyük etkiyi göstermişlerdir. Ancak Fildişi Sahili'nin İslâmiyete ve Mâlikî mezhebine tabi olmasını ifade eden bu büyük devrim ve dönüşümü yaşamasının esas nedeni, mîlâdî 1025 yılında Mandinga kabilesinin İslâm'a girmesiyle görülmektedir. Mandin veya Mandinga olarak adlandırılan bu kabile, eski dönemlerden beri Nijer Nehri'nin iki yakası, kuzey ve doğuya doğru bu nehrin çevresindeki Büyük Sahra kuşağı, batı ve güneye doğru da Atlas Okyanusu sahillerine kadar olan bölgeye yayılan Batı Afrika'nın en büyük ve en önemli kabilesidir. Söz konusu bölge günümüzde Gine, Mali, Gambiya, Sierra Leone, Liberya, Senegal, Gana, Burkina Faso ve Nijer gibi ülkelerin toprakları arasında yer almaktadır.¹⁴¹

Bu kabilenin diline "Anko" adı verilmektedir. Yaşadıkları bölgenin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılması, dillerinin Mandanga, Bambara, Mandanko ve Jula olarak adlandırılan dört ana lehçeye bölünmesine yol açmıştır. Bu ana lehçelerden her biri birkaç alt lehçeye ayrılmakla birlikte bunların tümü tek isme ve tek halka delalet etmektedir. Fildişi Sahili'nin kuzeyindeki müslüman Mandinga kabilesi, 1076

¹⁴⁰ İbrahim sori, *el-Müslimün fi Garbi Afriqya tarih ve hadora, 1.baskı, dar'ul kalem ,Sudan Kartum,1983,s244.*

¹⁴¹ A.g.e

yılında Emir Ebû Bekr b. Ömer komutasındaki Murabıtlar Devleti'nin krallığın güneyinde 20 yıl süren bir savaş sonunda başkentini işgal etmesinden ve tam olarak ortadan kaldırmasından önce mîlâdî 1050 yılında Gana Krallığı'ndan ayrılarak bağımsızlığını kazanabilmiştir. Müslüman kuzeyle putperest güneyi birbirinden ayıran sık ormanların varlığı ve İslâm ülkelerinin başkentlerinin Fildişi Sahili'nden uzak olması nedeniyle Fildişi Sahili'nin güneyinde İslâm yayılmasa da Mandinga kabilelerinin İslâm'a girmesinden sonra mensupları, Batı Afrika'nın tümünde İslâm davetini yaymak üzere harekete geçmişlerdir. İslâm bu ülkede yeni medeniyetler inşa etmekte ve büyük ölçüde halkının gelenek ve kültürünü değiştirmede başarılı olmuştur. Çıplaklık ve cinsel ilişkinin yaygınlığı yok olup gitmiştir. Evlilik düzene konulmuş, eş sayısına sınırlama getirilmiş ve kadına eşini seçme hakkı tanınmıştır. Kadının, erkek evlada veya kardeşe miras bırakılması geleneği durmuştur.¹⁴²

Aynı zamanda İslâm ailevi ilişkileri de belirlemiş ve kadına çocuğunu yetiştirip büyütme hakkı vermiştir. Miras, şer'i usüllere göre taksim edilmiş, suçluların cezaları İslâm'ın kısas meselesindeki hükümlerine göre uygulanmıştır. Batı Afrika ve Fildişi Sahili'nde İslâm Krallıkları birbiri ardına gelmiştir. Bu krallıkların en önemlisi, kralları hac yolculuklarıyla meşhur olan Mali Krallığı olup, bunu Sanğây, Kanem ve Bornou gibi krallıklar takip etmektedir. Bu durum, mîlâdî XV. yüzyılın ortalarında Batı Afrika sahillerinde Avrupa donanmaları belirene kadar devam etmiştir. İlk harekete geçen Portekiz olmuş, onu Fransa ve Britanya izlemiştir. 1492 yılında her iki Amerika'nın keşfinden sonra kaynaklarını çalmak ve yağmalamak, çocuklarını, gençlerini ve genç kızlarını kaçırmak bunların tümünü Amerika'ya giden gemilerine yüklemek için Fildişi Sahili geniş çaplı Avrupa saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁴³

Bu çirkin ve vahşi suçlar, Mandinga kabilelerinin çözülmesine ve tüm Batı Afrika'da dehşet ve bunalımın yayılmasına yol açtıktan sonra 1848 yılında köle ticareti yasaklanana kadar devam etmiştir. Mandinga kabilelerinin İslâmiyeti kabul etmeleri, Batı Afrika bölgesinin tarihinde tarihî bir devrimi temsil eden bir olay olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki kabile mensupları, İslâmî daveti ve Mâlikî fikhını

¹⁴² Mahmud Şakir, *Tarikul-Afriqya*, 2.cilt, Daru'l Hikme Sudan-Kartum s,67-70.

¹⁴³ A.g.e. s,72

yayma uğruna çok çaba göstermişlerdir. Zira Mandinga kabileleri İslâm'a olan güçlü hamâsetleriyle bilinmektedirler. Bu kabilelerin içinden, Fildişi Sahili ve civar ülkelerde putperestler arasında İslâm'a davet edecek ve Malîkî mezhebini öğretecek davetçiler ve mutasavvıflar çıkmıştır. İslâmî Mali Krallığı onların öncülüğünde, halen Fildişi Sahili'nin kuzeyini oluşturan bölgeyi hakimeti altına alabilmiştir. Müslüman Mandinga kabilelerinin hakimiyeti milâdî 1337 yılında, fakihler ve alimlere bolca ihsanda bulunan Sultan Mensâ Mûsâ'nın döneminde Batı Afrika'ya ulaşmıştır. Aynı zamanda İslâmî Mali Krallığı kralları hacla meşhur olmuşlardır. İslâmî Mali Krallığı, milâdî 1350 yılında doğuda Sanğây Krallığı'nın ayrılmasından sonra zayıflamaya başlamıştır. Daha sonra Mali'nin günyü Putperest Musa kabileleri tarafından saldırıya maruz kalmıştır. 1670 yılında ise Mali Devleti'nin varlığı tümüyle ortadan kalkmıştır. Böylece bölgede İslâm'ı koruyup gözeten güçlü bir devlet kalmamıştır. Bu nedenle müslümanlar putperest geleneklerini İslâmî ibadetlere karıştırmışlardır. Ancak İslâmî Sanğây Devleti'nin merkezi nihâî olarak Fildişi Sahili'nden uzaklaşmıştır.¹⁴⁴ Sömürgecinin Fildişi Sahili'ne gelmesi ve müslüman toplumları arasında putperest düşüncelerin yayılmasıyla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısında sömürgeye karşı bir yandan reformist ve yenilikçi diğer yandan da cihâdî hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin tümü, sömürgeye karşı mücadele etmek ve müslüman toplumları ve Fildişi Sahili gibi sahil ülkelerini Batı Afrika inançlarının şaibelerinin tümünden arındırmak suretiyle, Hanîf din temelinde yükselcek kalkınma projeleri inşa etme uğruna çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda 5 önemli hareket öne çıkmıştır. Bu hareketlerden her birine, sömürge saldırıları sürecinde Batı Afrika tarihinde özellikle de sahil ülkeleri ve komşularında önemli bir rol oynayan öncü liderler komuta etmiştir. Bu hareketler ve liderleri şu şekilde zikredilebilir:

- Şeyh Osmân b. Fûdî Hareketi
- Hacı Ömer el-Fûtî et-Tekrûrî Hareketi
- İmâm Sâmu'rî Toure Hareketi
- Kurâmouk Elîf Bâ ve İbrâhîm Soure Bâre Mücahitleri Hareketleri
- Şeyh Ahmed Loubou Hareketi

¹⁴⁴ Abdurrahman Toure, *el-Muslimûn fî Sâhili'l-Âc*, <http://shohood.net/main.asp>

2.2. Şeyh Osmân b. Fûdî Hareketi

Havsa topraklarından yola çıkan Fûlânî¹⁴⁵ asıllı¹⁴⁶ Şeyh Osman b. Fûdî Hareketi, İslâmî yapı ve Mâlikî mezhebi yönünden bakıldığında hayatın döngüsünü harekete geçiren, asıl kaynaklarına dönmek suretiyle İslâm'ın değerini anlamayı sağlayan ve hayatın her alanına uygulama çabasını ortaya koyan Batı Afrika'nın gördüğü en önemli hareketlerdendir.

a-Doğumu ve Yetişi

Şeyh Osmân b. Muhammed b. Osmân b. Sâlih b. Hârûn b. Muhammed b. Cubb b. Muhammed b. Senb b. Eyyûb b. Mâsarân b. Bob Bab b. (Fûlânî dilinde “fakîh” anlamına gelen) “Fûdî oğlu” lakaplı Cakkal, Gûbir vilayetinde (günümüzde Nijerya'daki Sokoto vilayetinde bulunan) yer alan Mârâtâ beldesinde hicrî 1168 yılının Safer ayının son gününde, mîlâdî 15 Kasım 1754 Pazar günü dünyaya gelmiştir. Şeyh Osmân b. Fûdî'nin Fûlânî asıllı kabilesi, yaklaşık olarak mîlâdî XV. yüzyılda Şeyh Osmân'ın büyük dedesi Şeyh Mûsâ Cakkal öncülüğünde Senegal nehri üzerinde yer alan Futa Toro'dan günümüzde Nijerya'da bulunan Havsa topraklarına göç etmiştir.

Şeyh Osmân'ın ailesi, onun yetişi ve İmâm Malik mezhebi fıkhı üzere dinî eğitimiyle ilgilenmiştir. Babası Şeyh Muhammed b. Fûdî'nin yanında Kur'an'ı ezberlemiştir. Şeyh Osman pek çok fırsatta öğrenciliğinin annesi Havva ve ninesi Rûkiye'nin ellerinde başlamasıyla övünmekteydi. Şüphesiz bu durum, bizlere ailesinin özellikle de ailesindeki kadınların ilmî seviyeleri hakkında fikir sunmaktadır. Zira onlar, ilim ve bilgi yönünden üst seviyelerdeydiler.¹⁴⁷ Görünen o ki Şeyh, o dönemde ilim talebelerinin adeti olduğu üzere ilim tahsili adına bir ülkeden bir diğerine seyahat etmiştir. Zira onların yöntemi, bir ilmî disiplini veya belirli bir kitabı okutmak için ilim dallarından birinde derinleşmiş bir şeyhe

¹⁴⁵ Fûlânîler, tarihleri Batı Afrika'yı etkisi altına alan kabilelerden biri olup, hemen hemen Afrika'nın tüm ülkelerinde yaşamaktadırlar.

¹⁴⁶ Fûlânîler, Havsa diyarının batısına milâdî XIII. yüzyıldan itibaren ulaşmışlardır. Bu kabile iki gruptan ibaretti: İlki el-Bekâra, diğeri ise, medeniler anlamına gelen el-Hadâriyyûn yani şehirde yaşayanlar. İslâmiyete girip, evlilik yoluyla diğer kabilelerle karışmışlardır. Fûlânîlerin Havsa diyarına girişleri şiddetten uzak bir şekilde oldukça sakin olmuştur. Kendi halklarından toplulukların göç ederek gelmeleriyle birlikte sayıları hızla artmıştır.

¹⁴⁷ Mücahit tasavvuf şeyhi genç Alî Osmân b. Fûdî, eş-Şâb Alî Osmân b. Fûdî Şeyhu's-Sûfiyyeti'l-Mucâhide, www.İslamonline.net/arabic/famus/2003/11/article.01. SHTMI 15/09/2004.

dayanmaktaydı. Ondan icâzet aldıktan sonra, ilim pınarından kana kana içebilmek için başka bir sanatta veya ilim dallarından birinin kitabında otorite haline gelmiş, uzmanlaşmış başka bir alim arıyorlardı. Bu ilim tahsili belirli bir yaş veya belirli bir ilimde durmamaktaydı. Bu faaliyet, talebelerin ilmî eserlerden büyük bir miktarı kavramalarına kadar devam eden bir süreç olup, bu süreç boyunca birbirine yakın veya uzak aşamalarda pek farklı ilmî disiplin ve sanatı öğreniyorlardı. Şeyh Osmân, fıkıh ilminde Muhammed Sanbû b. Abdullâh, tefsirde Muhammed b. Hâşim ez-Zengerî, Hacı Muhammed b. Râcî ve “Eyr”¹⁴⁸ olarak adlandırılan diyarda bir müddet yanında kaldığı Şeyh Cibrîl b. Ömer gibi Fûlânî, Havsa ve Bornoulu alimlerden faydalanmıştır.

b-İslaha Davet Etmesi

Şeyh Osmân b. Fûdî küçüklüğünden beri dini savunma ve insanları dinin gerçeklerine irşad etmeye aşırı istekli ve hevesliydi. Bu nedenle hayatını ilim ve vaaza vakfetmiştir. İnsanlar, kendisinde gördükleri Allah korkusu ve yanlışları düzeltme yani ıslaha olan sevgisi nedeniyle çabucak etrafında toplanmışlardır. Şeyh Osmân hacı olarak Mekke’ye gitmiştir.¹⁴⁹ Hacdan döndükten sonra, Gûbir vilayeti kralı Nûfâta’nın baskısı ve tesiri sonucunda İslâmiyeti seçen bazı Gûbir müslümanlarının tekrar putperestliğe döndüklerini görmesi, Şeyh Osmân’ı ürkütmüştür. Zira bu kral, halkının İslâm’ı kabul etmesini yasaklamış, putperesliklerine sarılma ve daha önce müslüman olanları tekrar putperesliğe döndürme hususlarında baskı uygulamıştır.¹⁵⁰

Havsa diyarında yayılan ahlâkî çöküntü ve zulüm de bunlara eklenebilir. Bu nedenle Şeyh Osmân durumları ıslâh ederek düzeltmeyi kararlaştırmıştır. Kuvvete başvurmadan vaaz ve irşadla Nufâta’ya karşı koymak için çabalamıştır.¹⁵¹ Şeyh, görevine kendi literatüründe “*sözlü cihad*” olarak adlandırdığı davet formatında başlamıştır. Bu ilk dönem, İslâm’a davet, irşad, genel eğitim ve sosyal bilinç seviyelerini arttırarak yükseltme aşaması olmuştur. Zira kendilerini Allah’a davet

¹⁴⁸ Nijer’in kuzeyinde yer almaktadır.

¹⁴⁹ Şeyh Osmân’ın, Mekke’de Vahhâbîlerle bağlantıya geçtiği, onlardan etkilenecek kendi ülkesinde prensiplerini uygulamaya çalıştığına dair görüşler bulunmaktadır. Bkz. Şelebî, c. VI, s. 226; Şâkir, *Nijerya*, 1971, s. 20.

¹⁵⁰ Şelebî, c. VI, s. 226.

¹⁵¹ Zekî, *Târîhu’l-Duveli’l-İslâmiyyeti’s-Sûdâniyye bi Afrîkyâ’l-Garbiyye*, s. 19.

etmek amacıyla toplumun tüm kesimlerine, toplumun yeniden dirilmesi ve yaşadığı güncel problemlerden kurtulmasında İslâmiyetin önemini açıkladığı mektuplar göndermiştir. Osmân b. Fûdî bu aşamadaki üslubunda iki önemli unsuru kullanmaya odaklanmıştır. Bunlardan ilki, İslâm örneğinde kadın konusuna odaklanma ve gerici Câhiliye örneğindeki kadınla İslâm örneği arasındaki farkı ortaya koyma hususudur. Şeyh Osmân liderliğini yaptığı bu toplumsal kalkınma hareketine, pek çok müslüman kadın katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu mesele, kadını mevcut şartlarda yaşadığı gerçek kölelikten kurtularak özgürleşmeye teşvik etmek suretiyle hakim olan düşüncelere karşı büyük bir meydan okumayı oluşturmuştur.¹⁵²

Öte yandan Şeyh Osmân, bu ülkelerde bilinen popüler yöntemle ve insanların gönlüne hoş gelecek şekilde, şiir ve dinî ezgileri (muvaşşahât) kullanma üslubunu da tercih etmiştir. Şeyh kaside te'lifinde eşsiz bir yeteneğe sahipti. Onun yazdığı kasideler ateşin ot ve samanı kaplaması gibi, hızlı bir şekilde davetçilerin dilinden halkın diline geçerek yayılmaktaydı. Bunlardan birçoğu günümüze kadar hala ezberlerdedir. Bu bağlamda, Afrika kültürünün bir kayıt kültürü değil de ezber kültürü olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Bu aşama, davet, davetçi ve tebliğcilerin faaliyetlerinin hassas bir şekilde inşası, doğrudan çatışmaya başvurmadan mevcut topluma ahlâkî, fikrî ve sosyal yönlerden meydan okuma gibi meselelere odaklanıldığı 1774 yılından 1804 yılına kadar 30 yıllık bir zaman dilimini kapsayan bir aşama olmuştur. Aksine Şeyh Osmân'ın, bu aşamada egemen güçlerle herhangi bir çatışmaya girmemek için davetçilere karşı tavizsiz tutum sergilediği bilinmektedir.¹⁵³

Ayrıca bu aşamada pek çok eğitici eser ve değerli araştırma ortaya koymuştur. Şehir ve köyler arasında seyahat ederek fikirlerini bizzat kendisi yayıyordu. Bu aşama, İslâm'ın parlak yüzünü yaymak, dosdoğru İslâm dininin en yüce örneğini sunmak ve toplumu kuşatan mevcut kötü şartları görmelerine rağmen ellerindeki imkanları hiçbir surette kullanmayan kötü alimlerin foyasını ortaya dökmek amacıyla kendisinin “talebeler” olarak adlandırdığı diyalogcular ve kendisine tabi olanlardan oluşan esas grubun kurulmasıyla son bulmuştur.

¹⁵² İbrahim Sori, *El-Müslimün fi Garbi Afriqya tariq ve hadora, 1.Dar'ul hikme ,Sudan-Kartum 1995,s133.*

¹⁵³ A.g.e, 133.

c-Göç Etmesi

Nufâta öldükten sonra yerine oğlu Yunfâ geçmiştir. Şeyh Osmân'ın talebelerinden olan Yunfâ, Şeyh'in ülke halkı üzerindeki etkisini bildiğinden onu öldürerek ondan kurtulmak istemiştir. Yunfâ'nın çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca Şeyh'in halk arasındaki saygınlığı artmış, tüm insanların sempatisini kazanmış ve onu bir kahraman ve lider olarak görmeye başlamışlardır. Yunfâ'nın önünde şiddete başvurmaktan başka bir çare kalmamıştır. Askerlerden oluşan bir birliğin başında, kuzeydeki Sokoto şehri yakınlarında yer alan Şeyh'in memleketi Diğl beldesine doğru harekete geçmiştir. Bu durum karşısında Şeyh, 21 Şubat 1804 tarihinde Diğl beldesinin 48 km. kuzeybatısında yer alan Godo beldesine hicret ederek sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁴

Kuzey Nijerya müslümanları bu tarihi, “hicret günü” olarak adlandırarak ulusal ve İslâmî bayramlarından biri kabul etmektedirler. Şeyh Osmân Diğl beldesinden hicret etmeden önce, taraftarlarıyla düşmanla cihad etmeyi taahhüt ettikleri bir anlaşma yapmıştı. Şeyh Osmân putperestlere karşı cihadı taahhüt eden taraftarlarıyla bu anlaşmayı yaparken, Peygamber (s.a.v.)'in öncesinde II. Akabe Biati'nı gerçekleştirdiği Mekke'den Medine'ye hicretinden esinlenmiştir.

Ç- Müslüman Devleti İnşa Aşaması

Göç ettiği yerde Şeyh Osmân'ın etrafında müritleri, Fûlânî kabilesinden halkı ve birçok taraftarı toplanmıştır. Şeyh'e “Müslümanların Emirinin Emiri” anlamına gelen “Sarkîn Müslümânî” adını vermişlerdir. Kalpleri dinî hamâsetle dolu mücahidlerden ibaret öncü bir topluluğun komutanı olduğunu idrâk eden Şeyh bu topluluktan, müslümanların hallerini düzeltme ve putperestler arasında İslâm'ı yayma konularında kullanacağı bir ordu oluşturmuştur. Bu hamle, cihadın başlangıcı ve İslâm halifeliğinin kuruluşunun ilanı gibiydi. Zira biat, cihadın pasif rolden yeni aktif role geçmesi anlamı taşımaktaydı. Havsa hakimlerine karşı cihad haberleri yayıldıktan sonra Şeyh, cihadın resmi ilanı olan Sudan Halkı Vesikasını çıkarmıştır. Şeyh, cihadın üzerine kurulduğu esasların, kafirlerin diyarlarından hicretin, cihadın ve haddi aşan azgınlarla savaşın icmâ ile vacip olduğunu bu vesikada belirlemiştir. Vilayetin yöneticisinin kendi emirliğinde çakılan bu kıvılcımı dikkate almayıp

¹⁵⁴ El-Hasan, “el-Müslimün fi Sahilil Hac”, 33.

söndürmediği için büyüyerek yangına dönüşmesi, şiddetinin artması ve tehlikesini ortadan kaldırmanın kendi imkanlarını aşması neticesinde, Kâstînâ, Kanu ve Dura'daki emir kardeşlerinden yardım talebi, bu vesikaya fiilî reddiye mesabesindeydi.

Şeyh'in ıslah hareketinin sınırlı olduğu kanaatini taşımaları nedeniyle Havsa diyarı yöneticileri, başlangıçta bu yardım çağrısına itibar göstermemişlerdir. Çünkü Şeyh ilk dönemlerinde kendilerinin siyâsî meselelerine müdahale etmemiş ve taraftarlarından hiç kimseyi itaatleri altına girmekten alıkoymamıştı.¹⁵⁵ Uzunca bir süre geçmeden bu hareket, bir sosyal ıslah hareketinden Sudan diyarında İslâm Halifeliğini kurmayı hedefleyen bir devrim hareketine dönüşmüştür. Şeyh Osmân'ın hareketi güçlenmeye başladığında, Havsa yöneticileri onu yatıştırabilmek amacıyla dostça davranış sergilemeye başlamışlardır. Ancak Şeyh onlarla her karşılaşmasında, onları İslam'ı kabul etmeye, kötü adetleri bırakmaya, adaletin tesis etmeye ve Câhiliye adetlerinden vazgeçmeye davet etmiştir. O dönemde Şeyh'in cemaati, Havsa diyarında hüküm süren rejimin hedeflerinden farklı olan siyâsî ve sosyal hedefleri olan bir yapıya dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle bu cemaat, büyük devletin sınırları içinde küçük bir devlet olmuştur. Kısa bir süre sonra Havsa bölgesi yöneticilerinin, durumları kötü ve yanlış değerlendirdikleri ortaya çıkmıştır. Çünkü daha sonra cemaatin amaçlarının, sadece yöneticilere nasihatle bulunarak yol göstermek ve sosyal olumsuzlukları ıslah etmekten ibaret olmadığı aksine ilk amacının devrim aracılığıyla küfür devletinin enkazı üzerine İslâm Devleti'ni kurmak olduğu anlaşılmıştır. Gûbir Sultanı, Şeyh Osmân aleyhine kurulan muhalefet cephesinin liderliğini üstlenmiş, Müslümanlarla putperestler arasında savaşın çıkması an meselesi olmuştur. Bu nedenle Şeyh, Allah yolunda cihad ilan etmekten başka çıkar yol bulamamıştır. Talebelerinin Şeyhe olan bağlılıkları, ders halkalarından ibaret olmadığı için ve bundan öte sevgi ve saygıya dayalı derin bir bağlılıkla destekçileri olduklarından, talebeleri onun cihad çağrısına icabet etmişlerdir.

Cihad ve Coğrafi Genişleme Aşaması

4 Haziran 1804 günü Gûbir Sultanı'nın saldırısı ihtimaliyle Godo'daki menzilini terkeden Şeyh'in kardeşi Abdullah b. Fûdî'nin liderliğindeki cihad güçleri

¹⁵⁵ Mahmud Şakir, *tariqul Afriqya, 2.cilt, Dar'ul kalem ,1982,s 72-77.*

ilerleyerek Tâbkîn Koto Gölü'ne yönelmiştir.¹⁵⁶ Bu gölün kıyılarında müslümanlar zulüm ve düşman güçlerini kuşatmışlar, saldırarak başlarına bela indirmişlerdir. Kaçabilenler kaçmış, savaş meydanında pek çok kayıp vermişlerdir. Cihad adına ilk çetin karşılaşmada düşmanın birliği dağılarak parçalanmıştır. Ancak bu zafer kesin bir zafer olmamıştır. Zira müşrik düşman kuvvetleri yeniden toparlanarak 1805 yılında geri gelmişlerdir. Şeyh ve beraberindekiler yeniden saldırıya geçmişlerdir. Başlangıçta müslümanların yenilgiye uğradığı Tusûnusû Savaşı gerçekleşmiştir.

Bu savaşta 1000'den fazla kayıp veren müslümanlar, tekrardan saldırıya geçene kadar direnmişlerdir. Taraflardan birinin üstünlük kuramadağı savaş kuzeyde devam etmiştir. Cihad güçleri Kîbî Emirliğini ele geçirmede başarılı olmuşlar ve burayı cihad hareketinin merkezi edinmişlerdir. Havsa Emirlikleri müslümanların elleriyle ardı ardına yıkılmaya devam etmiş, 1805 yılında Zâriyâ düşmüştür. Ardından uzun bir kuşatma sonucunda Kâstînâ düşmüş, bunu herhangi bir direniş olmadan düşen Kanu takip etmiştir. Şeyh Osmân, doğu sınırlarını tehdit eden ve bazı Havsa liderlerine yardım elini uzatan güçlü Bornou Devleti ayakta durduğu sürece güvende olamayacağını idrak etmiştir.¹⁵⁷ Bu nedenle 1808 yılında Bornoulularla savaşarak onları hezimete uğratmayı amaçlamıştır. Bunlar ise liderleri Muhammed el-Emîn el-Kânî'den yardım dilemeyi uygun görmüşler, o da Bornou'nun talebine icabet etmiştir. Şeyh'in güçleri, Bornou'ya zaman zaman baskınlarla saldırmış ve batısındaki bazı kısımları ele geçirmeyi başarmıştır. Şeyh ve taraftarları 1808 yılında Gûbir Emirliği'nin başkenti olan el-Kâlâva'ya girerek büyük zaferi gerçekleştirene kadar üstünlüklerini devam ettirmişlerdir. Birçok taraftarıyla birlikte Sultan Yunfâ öldürülünce putperestlerin direnişleri son bulmuştur.

Böylece inananların sözü en yüce söz olmuştur. Akabinde Zerâfât ve Vahdânâ kabileleri, akın akın Şeyh'in karargahına gelerek İslâm'a girdiklerini ve müslümanların birliğine katıldıklarını ilan etmişlerdir. Fûlânî İmparatorluğu genişlemiş, yeni bir emirlik oluşmuştur. Şeyh, farklı bölgelerde cihad ilan etmeleri için taraftarlarına emir vermiştir. Bu şekilde devletin sınırları genişlemiş ve insanlar cihad bayrağının altına girmişlerdir. Hatta Havsa müslümanlarından bazıları ve

¹⁵⁶ Çad'ın batısında yer almaktadır.

¹⁵⁷ Zekî, *Târîhu'd-Duveli'l-İslâmiyyeti's-Sûdâniyye bi Afrikyâ'l-Garbiyye*, s. 201.

diğerleri sancağın altında yer almak üzere cihada katılmışlardır. 1810 yılı geldiğinde Şeyh Osmân zirveye ulaşmış, Havsa bölgelerinin çoğunu hakimiyeti altına aldıktan ve Kuzey Nijerya ve Batı Sudan'da geniş bir imparatorluk kurduktan sonra cihadı sona ermiştir. Şeyh'in nüfuzunun güneydeki ormanların yoğun olduğu alanlara girmediği gözlemlenmektedir. Zira Şeyh'in hakimiyeti doğuda Yûlâ şehrine¹⁵⁸ kadar ulaşmasına rağmen, ormanlık alanların asıl sakinleri olan Yorubalar, Şeyh'in saldırılarından uzak kalmışlardır.

1809 yılında Şeyh, Sîfâvâ şehrine geçmiştir. Sonraları devletinin başkenti kabul ettiği Sokoto şehrine intikal ederek buraya yerleşmiştir. Akabinde Şeyh devletini, Oğlu Muhammed Billalou'nun hakimiyeti altındaki doğu kısmı ve Kardeşi Abdullah'ın hakimiyeti altındaki batı kısmı olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Kendisi ise, Sokoto şehrini İslâm'a davetin merkezi kabul ederek manevî liderlikle yetinmiştir. Aynı zamanda tasavvufa ve müslümanları kemâle sevkedecek ve sapkınlıktan uzaklaştıracak kitapların te'lifine yoğunlaşmıştır. *Usûlu'l-Vilâye, İhyâu's-Sunne, Beyânu'l-Bida', Tergîbu'l-İbâd, et-Tasavvuf, Temyîzu'l-Muslimîn, el-Cihâd, Sevku's-Sâdıkîn, Şifâu'l-Galîl, Nûru'l-Elbâb, el-Hicre* adlı eserler kitaplarında bazılarıdır.

d- Şeyh Osman b. Fûdî'nin Yönetiminde Yenilik ve İslah Olguları

Şeyh Osman b. Fûdî'nin yönetimi altında gerçekleştirdiği davetine dair yenilik ve ıslah olgularını aşağıda zikredilecekler üzerinden anlamaya çalışmak mümkündür:¹⁵⁹

- Bölgeyi tamamen kontrolü altına almış putperestlik, bid'atlar, hurafeler ve inanç ve ibadetlerdeki sapkınlıklardan arındırma çabaları. Ağaç ve taşlardan zarar veya yarar gelebileceğine inanma, gaybı ve gizli şeyleri bilme iddiası, İslâm'a mensup bazı alimlerin başvurduğu kum üzerinde şans arama ve falcılık yapma gibi şeyler bunlardan bazılarıdır. Şeyh'in daveti, bu gibi sapkınlıklara karşı amansız bir mücadeleye girişmiş, müslüman olduklarını iddia etmelerine rağmen bunları yapanları tekfir etmiş ve onlara karşı savaşılmaması yönünde fetva vermiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Günümüzde Kamerun sınırı yakınlarında Nijerya'nın doğusunda yer almaktadır.

¹⁵⁹ Muhammed Hıdır Abdülbâkî, *et-Tecdîd ve'l-İslâhu'd-Dîni fî Garbi Afrikyâ*,s99.

¹⁶⁰ A.g.e,102.

- Şeyhin daveti, Havsa bölgesinin kafir krallarına karşı kazandığı zaferden sonra İslâmî hükümette rejimi yenilemiştir. Zira İslâm şeriatı ve İmâm Malik mezhebine uygun olarak İslâm adalet sistemini uygulayan yaklaşık 30 emirliğe böldüğü bir İslâm devleti kurmuştur. Devlette yeni kurumlar, divanlar ve Araplardan esinlenmiş makamlar ihdas edilmiştir. Vezir, kadı, vali, muhtesip (kamu ahlâk denetçisi) şeyhulislâm ve hacip (yöneticinin halkla ilişkilerini yöneten) gibi ilk İslâm devletleri dönemlerinde yaygın olan unvan ve görevler bunlardan bazılarıdır. Şeyh osmân Fûdî “emîru’l-mu’minîn” lakabını taşımış, kendisinden sonra oğullarıysa “halife” lakabını almışlardır.

- Şeyh Osmân, her köyde bir öğretmenin idaresi altında bir mescid inşa etmiştir. Mescitte bulunan meclis, biri halkın geneline, diğeri de seviyece ileri olanlara olmak üzere, her ikisine de “Kur’an medreseleri” veya “dehliz, hücre” adı verilen eğitim amaçlı iki sınıf içermekteydi. Kanu, Zâriyâ ve Kâstînâ gibi şehirler, imparatorluğun her tarafından talebeleri cezbeden devletin en meşhur şehirlerinden olmuştur. Mescitte gün boyunca dersler verilmekteydi. Cihad hareketi başarıya ulaştıktan sonra İslâm, devletin resmî dini olmakla sınırlı kalmamış, hatta bir fikir ve kültüre dönüşmüştür. Birey, İslâm’a girer girmez okuma-yazma öğrenmeye başlıyordu. Bu eğitimle birlikte kişinin toplumdaki yeri ve devlet nezdindeki sosyal varlığı yükseliyordu.

- Kültürel alanda davet, devletin resmi dilinin Arapça olmasını kararlaştırmıştır. İslâmı yayma hareketinin liderliğini yapacak kişide, Kur’an, fıkıh ve İslâmî teşrî’i anlayabilmesi için Arapçayı tam olarak bilme şartı getirmiştir. Bu durum, Arapçanın ve kültürünün yayılmasına yardımcı olmuştur. Söz konusu bölge, Arapça eğitimi veren birçok okul, enstitü ve ilim merkezi barındırmaya başlamıştır. İlim ve edebiyat, bu ilmî medreselerde büyük ilgi görüyordu. Hatta Avrupa sömürgesi gelip Latin harflerine dönüştürene kadar, Havsa dili Arapça harflerle yazılmaya başlamıştı.¹⁶¹

- Bu davet, devlet adamları ve öncülerinin yazdığı ilmin farklı dalları ve disiplinlerini kapsayan eserlerle, Batı Afrika toplumlarında daha önce benzeri görülmemiş bir kültür devrimi ve fikir hareketi ortaya çıkarmıştır. Bu eserler, XIX.

¹⁶¹ Muhammed Fadıl Ali Bari – Said İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikîyye Tarih ve Hazara*, 1. Baskı (Beirut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1971), 188.

yüzyılda devletin kültür ve medeniyetinin temel taşı haline gelmiştir. Bu devasa miras, İslâmî ilimler, siyaset, tarih, tıp, sair ilimler ve edebiyatta ilmî etki ve izler bırakmıştır. Öyle ki Şeyh Osmân b. Fûdî, Kardeşi Abdullah b. Fûdi ve Oğlu Muhammed Billalou b. Osmân'ın ortaya koydukları yoğun ilmî üretim nedeniyle XIX. yüzyılın ilk yarısının altın çağı temsil ettiği ifade edilmiştir. Sonraki süreçte ilmî çabalar, şerh, tahlil, yorum ve tercümeyle sınırlı kalmıştır.

- Son olarak bu ıslah davetinin, daha önce bölgeyi kaplamayan güvenlik ve istikrarı yeniden getirdiği ifade edilebilir. Zira bu davetin bayrağı altında Havsa bölgesinden birçok krallık ve memleket toplanmıştır. Uzun bir süre devam eden kanlı mücadelelerden sonra bölgenin her bir köşesine barış ve huzuru getirmiştir. Bölgeyi, günümüze kadar halen ayrıcalıklı özelliği olan İslâmî karaktere bürümüştür. Bu ıslah hareketinin sarfettiği çabalar sayesinde, tartışmasız Afrika kıtasındaki en büyük İslâm Devleti olan Nijerya bunun bir örneğidir.¹⁶²

e- Vefatı

Şeyh Osman, namı zirvedeyken 1817 yılında vefat emiş, kendisine Sokoto şehrinde bir türbe inşa edilmiştir. Vefatından sonra yerine Oğlu Muhammed Billalou geçmiştir. Ancak bundan sonra Fûlânîler İslâmiyeti yayarken sadece cihada bel bağlamışlar, aksine çoğu zaman davet yöntemini takip etmişlerdir. Cihada ise ancak zorunluluk halinde başvurmuşlardır. Şeyh'in evlatları ve torunları, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslâm Devleti'nin topraklarına üşüşen Avrupa sömürgesine karşı kahramanca roller üstlenmişlerdir. Askerî açıdan Devlet, 1903 yılında İngilizler'in eliyle yıkılmasına rağmen, attıkları temeller ve izledikleri İslâmî sistemler, Avrupalıları dehşete düşürmüş ve bu sağlam medeniyeti getirdikleri sistemlerle değiştirmede çaresizlik içinde bırakmıştır. Bundan dolayı mevcut düzeni bırakmak zorunda kalmışlar, Bu İslâm Devleti'nde müslümanlarla ilgili meselelere müdahale etme çabası içine girmemişlerdir. Böylece müslümanların medeniyeti yaşamış ve günümüze kadar gelişimini arttırmaya devam etmiştir.¹⁶³

f-Kişiliği ve Tasavvufla İlişkisi

Şeyh Osmân, Sokoto sultanlarının en kudretlisi ve en değerlisi sayılmaktadır.

¹⁶² İbrahim Sori, *El-Müslimün fi Garbi Afriqya tariq ve hadora*, 1.cilt, Dar'ul kalem ,1998,s54

¹⁶³ A.g.e, 55.

Etrafına pek çok ilim, din ve edebiyat ehlini toplayan kabiliyetli bir yöneticiydi. Bizzat kendisi te'lifle çokça uğraşan birisi olmakla birlikte, birşey ürettiğinde onu insanlara göstererek okumayı daha sonra da başka bir te'lifle uğraşmayı alışkanlık edinmiştir. Bildiğimiz kadarıyla ne kendisinden önce ne de sonra Sudan ve Arap diyarlarında birçok alimde bulunmayan pek çok özellik Şeyh'in şahsında bir araya gelmiştir. Zira Şeyh, önce kalbi ve diliyle, sonra askerleri toplayarak ve silah göstererek daha sonra da Sadru'l-İslâm dönemindeki ilk İslâm Devletleri'nde olduğu gibi Allah'ın kitabı ve Resûlullâh (s.a.v)'ın sünnetiyle yöneten bir devlet kurarak Afrika'da kötülüğü değiştirmiştir. İbn Fûdî, o dönemde bazı Arap ve Afrikalı liderlerin yaptığı gibi, bu devletin kuruluşunda sultanın iktidarı ve otoritesine ortak olmamıştır. Aynı zamanda insanların gönüllerine ulaşabilmek için başkalarının ıslah ve yenilik düşüncelerini alıntılammıştır. Aksine alim ve fakihlerin halklarına kalemleriyle faydalı olmalarına ortak olarak, onlara farklı dinî, siyâsî ve kültürel alanlarda pek çok eser sunmuştur.¹⁶⁴

Buna ek olarak, Müslümanların ahlâkî eğitimlerinde tasavvufçularla beraber hareket etmiş, nefis tezkiyesinde zikir ve virdlerle tasavvuf tarikatları ehlinin yolundan gitmiştir. Kâdiriyye tarikatının bir kolu olan ve "Fûdeviyye Tarikati" olarak kendi adına nispet edilen bir tarikat kurmuştur. Kendisinin Kâdiriyye tarikatında şiir ve eseleri bulunmaktadır. *es-Selâsilu'z-Zehebiyye ve's-Selâsilu'l-Kâdiriyye* bunlardan bazılarıdır. Aynı şekilde savaş meydanlarında mücahitlere katılmıştır. Silahlanarak ordulara komuta etmiş ve Allah'ın sözünü en yüce, küfrün sözünü de en alçak söz yapana kadar savaşmıştır. Günümüzde Nijerya bölgesinin kuzey vilayetleri olarak bilinen toprakları kaplayan bir İslâm Devleti kurmuştur. Şeyh Osmân'ın mezhebi ise, Mâlikî mezhebiydi. Şeyh Osmân b. Fûdî, taklit ve ictihad meselelerindeki görüşlerine yer verdiği *Hidâyetu't-Tullâb* olarak adlandırdığı bir risâle yazmıştır. Buna rağmen o, Mâlikî mezhebinde bir müctehiddir. Onun elinde, Mâlikî fıkhında mezhep ictihadı rütbesine erişen 100'den fazla alim fakîh yetişmiştir.

g-Şeyh Osman'ın Yöntemi

Şeyh Osmân b. Fûdî davetinin başlangıç döneminde insanlara beş temel

¹⁶⁴ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*,199.

husustan bahsetmekteydi:

Birincisi: Şeriatın getirdiği, açık ve gizli usûl ve furû'.¹⁶⁵

İkincisi: Sünnete tabi olma ve bunun dışındaki bid'at ve kötülükleri terketmeyle ilgili hususlar.

Üçüncüsü: Öğrencilerin kelâm ilminden edindikleri zihinlerine yerleşen evham, yanlış görüşler ve bir şer'i gerekçe olmaksızın insanların genelini tekfir gibi meselelere reddiyeler. O dönemde özellikle bazı alimlerin, onları tevhidin hakikatine ulaştırılabilmeleri amacıyla âmmenin yani halkın kestikleri kurbanların ve onlardan evlenmenin haram kılmaları yaygındı. Şeyh, bu yanlış düşünceleri düzelterek âmmenin imanlı olduğunu vurgulamış ve talebelerin bu gibi faydasız karmaşık sözlere dalmalarının, onları asıl şer'i görevleri olan Kitap ve sünnete davetten uzaklaştıracağını belirtmiştir.

Dördüncüsü: İnsanların İslâm dininde ortaya attıkları şeytânî bid'atlerin söndürülerek yok edilmesi ve şeriata aykırı olan yararların reddedilmesiyle ilgilidir.

Beşincisi: Bu hususların beşincisi şer'i ilimlerin öğretilmesi, problemlerinin giderilerek avâmın anlayışına yaklaştırılmasıyla ilgilidir. Şeyh Osmân b. Fûdî, ilimleri muhataplarının diliyle açıklamaktaydı. Çünkü o, Arapçanın yanında, Fûlânî, Havsa ve Temâşak¹⁶⁶ dillerini de konuşabiliyordu. Halkı akidelerinde şüpheye düşüren, iddialarına göre akidelerinin düzelmesi için onlardan imkansız talep eden ve cahil oldukları için onları reddeden birçok alimin aksine ayrıcalıklı üslubu ve eşsiz ahlâkıyla insanların kalplerini kazanabilmiş ve onların kendisine yaklaşmalarını sağlayabilmiştir. Şeyh Osmân b. Fûdî, halkın eğitiminde hikmet, güzel va'z-u nasihat ve onları sahîh İslâmî yöne ileterek yönlendirme üsluplarını kullanmıştır.¹⁶⁷

O dönemde toplumunun psikolojisini derinden anlaması ve Havsa bölgesindeki sosyal ve siyâsî durumları yakînen bilmesi, kendisine bunda yardımcı olmuştur. Aynı şekilde sıkıntılı yerleri tespit ederek buralara parmak basabilmiş, insanlara kaba davranıp kırmadan doğru devayı kararlaştırabilmiştir. Şüphesiz Şeyh'in ıslah daveti, özellikle halk arasında eşsiz bir kabul görmüştür. Şeyh'in,

¹⁶⁵ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*,203.

¹⁶⁶ Tuareglerin konuştuğu Berberî dilidir.

¹⁶⁷ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*,210.

âmme veya hâssa, zengin veya fakir ayırım yapmaksızın İslâm'ın mesajını tüm insanlara iletmek amacıyla takip ettiği sır, davetinin açık bir davet olmasında gizli olabilir. Böylece insanlar akın akın bu davete icabet etmişlerdir.

Ğ-Şeyh Osmân b. Fudî Hakkında Görüş ve Tutumlar

Bu cihad hareketi hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kimileri bu cihadı, Havsa toprakları üzerinde Fûlânî hakimiyetini gerçekleştirebilmek amacıyla Fûlânîlerin din faktörünü bir amaç veya askerî bir manevra olarak kullandıkları Havsa ile Fûlânîler arasındaki siyâsî bir çekişme olarak görmektedirler. Nijeryalı alim Abdullah Sumîs ise bu cihad hareketinin, mahrumiyet içindeki bir grup adamın kendi lehlerine gerçekleştirmek istedikleri siyâsî bir hakimiyet çabasından daha fazlası olduğu görüşünü öne sürmektedir.¹⁶⁸

Aksine ona göre bu hareket, İslâm şeriatının hüküm sürdüğü ideal bir toplum inşasını amaçlayan bir fikir hareketinden ibarettir. Ayrıca Şeyh'in düşmanları bu ıslahları, ardında dinî ıslah kisvesine bürünmüş siyâsî emeller barındıran ıslahlar şeklinde yorumlamışlardır. Kimileri de bu devrimin, bu bölgelerin meseleleri üzerinde Fûlânî hakimiyetinin kurulmasına ve daha önce engellerle karşılaştıkları hedefleri gerçekleştirmelerine yardımcı olmak amacıyla tertip edildiği görüşünü savunmaktadır. Ancak cihad hareketinin esasları hakkında görüşler her ne kadar farklılık arz etse de herkes, bu hareketin temelde dinî yönü esas alan kuşatıcı bir hareket olduğu ve Sudan Halkı Vesikası'nda bizzat Şeyh Osmân'ın cihadın amacını, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama, kafirlerin diyarlarından hicret etme, şeriatın hükümlerini uygulama ve kelime-i tevhid getirmeyen kafir kralla savaşma olarak belirlediği görüşünde ittifak halindedir. Şeyh Osmân b. Fûdî'nin Devleti, İslâm hilafeti sistemi üzerine kurulmuştur. Halife, Abbâsîlerin şanlı dönemlerindeki İslâm hilafetini yeniden diriltten devlete bağlı emirlikleri idare eder hale gelmiştir.¹⁶⁹

Böylece İslâm davetinin kökleri derinlere inerek büyümüş, gelişmiş ve meyvelerini vermeye başlamıştır. Müslümanlar İslâm şeriatına tutunmuşlar ve şeriatın hakim olduğu bölgeleri güvenlik kaplamıştır. Ayrıca imparatorluğun her yanında İslâm medeniyeti gelişerek yükselmiştir.

¹⁶⁸ İbrahim Sori, *El-Müslimün fi Garbi Afriqya tariq ve hadora*,s 122.

¹⁶⁹ A.g.e,s 123.

3.2. Hacı Ömer el-Fûtî et-Tekrûrî Hareketi

Hacı Ömer b. Sâ'îd el-Fûtî, bölge tarihinde net bir şekilde iz bırakan Batı Afrika alim ve mücahidlerinin başlıcalarından biri kabul edilmektedir. Hacı Ömer, Senegal ve Nijer Nehirleri havzalarındaki geniş bir coğrafyayı kaplayan, İslâm'ı yaymayı ve cihad ruhunu yeniden diriltmeyi gaye edinen büyük bir ıslah hareketi gerçekleştirmiştir. Onun çalışması, daveti ve cihadının izleri halen günümüze kadar bölgede hissedilmektedir.¹⁷⁰

Hacı Ömer b. Sa'îd, 1795 yılında Senegal-Moritanya sınırındaki Boudour şehri yakınlarında yer alan Halvâr köyünde doğmuştur. Hacı Ömer, bölgede putperestliğe karşı direniş gösteren, akabinde İslâmiyeti kabul ettikten sonra Avrupa sömürgeciliğine karşı direnişte rol oynayan ve İslâm'ı yaymaya çabalayan Tourdûb topluluğuna mensup Şeyh Sa'îd'in dördüncü oğludur. Bu kabilenin mensupları, İslâmiyeti yayma konusunda çok güçlü hamâsî duygular taşıyan insanlardan olmuşlardır. Hacı Ömer Arapça vedinî ilimler eğitimini babasının gözetimi altında almıştır. Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemiş, Sahîhu'l-Buhârî, Sahîhu'l- Müslim ve diğer hadis kitaplarını okumuştur. Şeyh, 15 yaşına geldiğinde Foutâtôrû¹⁷¹ bölgesindeki yerel alimlerin idaresi altında ilim, İslâmî ilimler ve özellikle de Tîcâniyye tarikatı üzere tasavvûfî tarikat eğitimi almak için Halvâr'dan ayrılmıştır. 1814 yılında Şeyh, Foutâtôrû'dan ayrılarak Halvâr'dan yüzlerce mil uzaktaki Fouta-Djalon¹⁷² bölgesinde yer alan Sâtînâ şehrine yönelmiştir.

Bu şehirde, köylerden ve civar şehirlerden gelen çocuklara Kur'an-ı Kerîm ve Resûlullâh (s.a.v.)'in sünneti seniyyesini öğreterek rızkını kazanmaya başlamış, 31 yaşına gelene kadar bu yerde ikamet etmiştir. 1828 yılında Hacı Ömer, Kardeşi Ali'yle birlikte hac farîzasını yerine getirmek için Beytullah'a giderek başladığı bir dinî ve kültürel yolculuk gerçekleştirmiştir. Yolculuklarından birinde Fouta-Djalon bölgesinde Tîcâniyye Tarikatı'nın alimlerinden biri olan Şeyh Abdulkerîm en-Nufeyl ile buluşmuş ve bu tarikatın temel prensiplerini onun elinde öğrenerek, Şeyh'le birlikte Mâsînâ'ya¹⁷³ gitmiştir. Orada İslâm dininin esaslarını şehir halkı ve

¹⁷⁰ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*, 214.

¹⁷¹ Senegal Devleti'nin kuzeyinde yer almaktadır.

¹⁷² Gine- Konakry Cumhuriyeti'nin ortasında yer almaktadır.

¹⁷³ Günümüzde Mali Devleti olarak adlandırılan bölgede yer alan, Sîgû ve Timbuktu şehirleri

Mâsînâ'yı yöneten ailenin bireyleri arasında yaymayı taahhüt eden şehrin sakinleriyle Hacı Ömer arasındaki bağ güçlenmiştir. Oradan da Nijerya'nın kuzeyindeki Sokoto şehrinde bulunan hilafet devletine geçmiştir. Burada yedi ay kaldıktan sonra bölgeden ayrılarak Fizân'a geçmiştir.

Sonunda Mekke-i Mükerrreme'ye ulaşmış ve Ticâniyye tarikatının birçok alimiyle karşılaştığı Hicâz'da yaklaşık olarak üç yıl ikamet etmiştir. Dönüş yolunda Mısır'a uğrayarak el-Ezher alimleriyle buluşmuştur. Napolyon Bonapart'ın seferinden sonra Mısır'ın batıyla temasa geçmeye başladığı bir vakitte, o alimlerden Avrupa'nın müslüman doğu ve batı coğrafyaları üzerindeki sömürgeci niyet ve emellerini idrak etmesine yarayan bilgiler edinmiştir.¹⁷⁴ Mısır'dan sonra Bornou diyarını ziyaret eden Şeyh Ömer, Reformist Şeyh Osmân Fûdî'nin ailesiyle ilişkiler geliştirdiği Sokoto şehrine uğramıştır. Şey Ömer'in uğradığı bölgelerin alimleriyle temasa geçmesi, fikirleri ve görüşlerinde büyük bir sorumluluk hissi uyanmasına yol açmış, mevcut durumları değiştirme zorunluluğu da fikri ve aklına hakim olmuştur. Hacı Ömer hacdan döndükten sonra Fouta-Djalon bölgesine yerleşmiş, bölgeyi kaplayan müslümanlarda dinî duyarlılığın zayıflaması, güçlerinin darmadağın olması ve cehaletin aralarında yaygınlığı gibi hususlarla dehşete kapıldığı bölge keşif turlarına çıkmıştır. Akabinde büyük bir ıslah hareketi çerçevesinde, o bölgelerde İslâm'ı yaymak ve ona bulaşan şaibelerden arındırmak için yoğun çaba sarfetmeye başlamıştır. Bu ıslah hareketinin hedefleri şu şekilde özetlenebilir:

1) Sömürge tehlikesini Batı Afrika'dan uzaklaştırmak. Zira, Avrupalılar o bölge halkının ticaretini yaparak siyâsî ve ekonomik belki de misyonerlik nüfuzlarını arttırmak için çabalıyorlardı.

2) Müslüman olmayan bölgelerde İslâmiyeti yaymak, müslümanların bozulan inançlarını düzetmek, bu inançları şaibe, hurafe ve İslâm dini üzerindeki batının uygulamalarından temizlemek için çalışmak.

3) İslâmî kazanımları koruma ve müslümanlarla ilgili hususları gözetme misyonunu yürütecek somut, caydırıcı ve düzenli bir güç oluşturmaya çalışmak.¹⁷⁵

Hacı Ömer bu çerçevede Fouta-Djalon'a yerleştikten sonra ibadet için bir

¹⁷⁴ Muhammed Sâlim b. el-Halîfe, *el-Hâc Ömer b. el-Fûtî ve Hareketuhu'l-İslâhiyye*, s. 24.

¹⁷⁵ A.g.e,s.25.

ribât kurmuştur.¹⁷⁶

Bu ibât, İslâm kültürü ve ticâri faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Hacı Ömer, insanlara sahih akideye dönmeleri yönünde vaazlar vermeye ve Kâdiriyye tarikatı mensuplarının ihmallerini eleştirmeye başlamıştır. Onun İslâmî bilgilerinden faydalanma arzusunda olan, nefislerini İslâm'a adayan ve Avrupalı tacirlerden satın aldıkları modern silahlarla silahlanan yöre sakinlerinden kalabalık topluluklar sancağının altında toplanmışlardır.

Bu topluluklar, Hacı Ömer'in ıslah faaliyetinin ilk çekirdeğini oluşturmuşlardır. Şeyh de onlardan bazıları büyük ilmî derecelere varana kadar onları eğitime ve öğretmeyi taahhüt ederek bu topluluklara yönelmiştir. Daha sonra onları, ilim yayma, inançları düzeltme ve mânevî açıdan halkı putperestlere ve yaklaşan sömürge tehlikesine karşı cihada hazırlamak için Fouta-Djalon'un farklı bölgelerine göndermiştir. Hacı Ömer, tasavvuf hareketinin asıl anlam dairesi çerçevesine uygun olarak Batı Afrika'da Ticâniyye tarikatının daha önce benzeri görülmeyen geniş bir şekilde yayılmasında başarı sağlamıştır.¹⁷⁷ Fouta-Djalon halkından davetine büyük sayıda katılım olduktan sonra Hacı Ömer, çok büyük bir ordu kurmayı amaçlamıştır. Hacı Ömer, bu cihada Kâratâ¹⁷⁸ bölgesindeki Putperest Bambârâ Emirliği'ne saldırıyla başlamış ve emirlik 1854 yılında Hacı Ömer'e boyun eğmiştir. Daha sonra Mâsînâ vilayetiyle yardımlaşarak Nijer Nehri'nin ortalarında yer alan Sîgû Krallığı'na saldırmaya çalışmıştır. Ancak Mâsînâ kralı bu talbe icabet etmeyi reddetmiştir.

Bunun üzerine batıya yönelen Hacı Ömer, Senegal Nehri'nin orta havzasındaki bölgeye hücum gerçekleştirmiştir. Ancak 1857-1859 yılları arasında Fransızların bu yönlerin iç taraflarına doğru derinlere inmeleri, Hacı Ömer'in bu diyarlardaki ilerlemesini durdurmuştur. Bunun üzerine Hacı Ömer doğuya yönelmiş, Sîgû ve Mâsînâ Krallıkları'nı fethettikten sonra güçleri Timbuktu'yu ele geçirmiştir. Hacı Ömer'in kapsamlı seferleri Nijer ve Senegal havzalarındaki putperestler arasında daveti yaymış, İslâm'a davet ve siyaset alanlarında pek çok başarı

¹⁷⁶ Kafirlerle karşı cihad için mevzilendikleri ve burada ibadet, manevî tefekkür ve bireyin ahlakını ıslaha yoğunlaştıkları üsler kastedilmektedir.

¹⁷⁷ Muhammed Sâlim b. el-Hâc Ömer b. el-Fûtî ve Hareketuhu'l-İslâhiyye, s. 33.

¹⁷⁸ Mali'nin doğusunda, Bamako şehrinin batısında yer almaktadır.

gerçekleştirerek ilerlemiştir. Böylece Hacı Ömer, Timbuktu'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanan geniş bir imparatorluğu yönetmeye başlamıştır. Ticâniyye Tarikatı, imparatorluğun her tarafındaki resmi tarikattı.

Ancak Sîgû ve Mâsîna Krallıkları, Hacı Ömer'e karşı baş kaldırmış, bu isyan 1864 yılında Hacı Ömer'in ölümünü getiren son olmuştur.¹⁷⁹ Müslüman mücahid Hacı Ömer el-Fûtî, İslâm Devleti'ni inşa etmek için mücadele ederken 70 yaşlarında şehit düşmüştür. Yaşadığı süre boyunca elindeki tüm imkan ve güçle Fransız sömürgesine karşı direnmeye çalışmış, kendisinden sonra gelen halifelerine bu büyük yükün sorumluluğunu bırakmıştır. Ölümünün akabinde Hacı Ömer'den sonra gelenler özellikle de evlatları ve kardeşleri arasında liderlik uğruna rekabet ve çekişme yaşanmıştır.

Ancak netice itibariyle iktidar babasının fetihlerini genişletmeye çalışan Oğlu Ahmed'in eline geçmiştir. Ne var ki iktidarı, onu pusuda bekleyen Fûnsâ'nın 1898 yılında onu hezimete uğratmasıyla ve ölümüyle son bulmuştur. Böylece Hacı Ömer'e boyun eğen bölge ve ülkelerin Fransızlar tarafından işgal edilmesinin önü açılmıştır.

Hacı Ömer, savaşında ve barışında İslâm şeriatına bağlıydı. Cihad, ilmiyle amel eden, dininde basiret sahibi olmakla birlikte Allah'ın koyduğu sınırları aşmayan ve nafil ibadetlerle O'na yaklaştırmaya çalışan Hacı Ömer'i, Allah yolunda savaşan ordularına ilim öğretmekten alıkoymamıştır. Zira Hacı Ömer, cihad ile meşgul olması nedeniyle müesseseleri olan bir devlet kuramamıştır.¹⁸⁰

Ancak buna rağmen Batı Afrika'da ve bölge halkı nezdinde belirgin bir rolü ve hoş bir etkisi olan bir ıslah ve cihad hareketi tesis etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda büyük sayıda Fouta-Djalón sakinini kendine çekebilmiştir. Onları Arap ve İslâm kültürünü yaymada büyük rol oynayan alimlere dönüştürmüştür.

Bu alimler, Ahmed b. el-Hâc Ömer'in askerî açıdan Fransızlara yenilmesine rağmen, İslâm adına Batı Afrika'dan söküp atması oldukça zor olan derin bir etki bırakmışlardır.

¹⁷⁹ Hasan, *İntişâru'l-İslâm fi'l-Kârrati'l-İfrîkiyye*, s. 137.

¹⁸⁰ A.g.e, s.138.

4.2. İmam Sâmûrî Toure Hareketi

Sâmûrî Toure, kahramanlığın ve Avrupa işgaline karşı direnişin vücut bulmuş hali olması nedeniyle Avrupa sömürgesinden önce ve sonra Afrika kıtasının batısında önemli rol oynayan Afrikalı müslüman liderlerden biridir. Üst Nijer (A‘âlf Nijer) bölgesinde büyük bir İslâm Devleti kurduktan sonra, sömürgeci saldırganlara karşı 1881 yılından yakalandığı 1898 yılına kadar yaklaşık 17 yıl boyunca savaşımaya devam etmiştir. Bu liderin değişken şartları açıkça görebilme ve bu koşullarla etkin bir şekilde uyum sağlama kabiliyetine sahipti. Hayattaki en büyük misyonu, Batı Afrika’da İslâm’ı yaymayı ve bölgede Batı sömürgesine karşı direniş sergilemeyi hedefleyen İslâm İmparatorluğu’nu savunmaktı.

a-Sâmûrî Toure’nin Yetiřmesi

Sâmûrî Toure, 1835 yılında günümüzde Gine-Konakry Cumhuriyeti olarak bilinen ülkenin ortasında yer alan Bisândogou Beldesi¹⁸¹ civarındaki Sânskouro’da dünyaya gelmiştir.¹⁸² Bu belde, Gine-Konakry yükseltilerinin kuzeyinde dağlık ve yüksek platolardan ibaret bir bölgede yer almaktadır. Bu bölgede özellikle de Sâmûrî Toure’nin mensubu olduğu Mâlink kabilelerinde,¹⁸³ Afrika putperest dinleri hüküm sürmekteydi. Orada Dayûlâ adıyla bilinen tüccarlardan olan pek az müslümandan başkası bulunmamaktaydı.¹⁸⁴ Tore’nin şehri, Mali İslâm İmparatorluğu içinde yer alan Cenne şehri etrafında yaşamaktaydı. Bu imparatorluğun yerini Sangây İmparatorluğu aldığında kabile, Cenne şehrini terkederek Nijer Nehri’nin üst bölgelerine yönelmiştir.

Tüccar Dayûlâ toplumuna mensup olması nedeniyle Sâmûrî’nin yetişmesi, Dayûlâ kabilesinin diğer bireylerinden daha farklı bir şekilde olmamıştır. Yedi yaşına geldiğinde 20 mil uzaktaki civar köylerden birinde olan teyzesi ve eşiyle birlikte yaşamaya gitmiştir. Orada bir süre tarım ve hayvancılıkla uğraşarak yaşamıştır. Tekrardan babasının yanına döndüğünde, babası ona ticaret ve tarım esaslarını

¹⁸¹ Kânkân şehrinin güneyinde yer alır.

¹⁸² Bazı kaynaklar, Sâmûrî Toure’nin putperest olarak doğduğunu ve 18 yaşında müslüman olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: *Şebketu Kelimeti’l-Hakk, Muslimû Sâhili’l-‘Âc*.

¹⁸³ Aynı zamanda bu halk, Manding adıyla da bilinmektedir. Bunlar, Mali’yi yurt edinen ve burada, altın çağını XIII. ve XV. yüzyıllar arasında yaşayan bir İslâm krallığı ve medeniyeti kurmuşlardır.

¹⁸⁴ Mes’ûd el-Havand, *el-Mevsû‘â et-Târihiyye el-Cuğrâfiyye*, c. XIII, s. 166. Aynı zamanda Mâdîğ adıyla bilinen bu halkın tümü, Batı Afrika’da büyük bir kabile olan Ngo kabilesi veya Nko diline mensuptur.

öğretmiştir.

b-Sâmûrî Toure'nin Destansı Savaşı

Bu büyük mücahidin hayatını dört aşamaya ayırmak mümkündür:

1) Keşif ve Düşünce Aşaması (1835-1852)

Sâmûrî 18 yaşına geldiğinde babası onu, silah ve barut ticaretini öğretmesi için günümüzde Fildişi Sahili olarak adlandırılan bölgeye bulunan bir arkadaşına göndermiştir.¹⁸⁵ Sâmûrî Toure, imparatorluk kurmayı düşünmeye başladığında silahı nereden elde edeceğini bunun üzerinden öğrenmiştir. Bu nedenle İmam, ticaretle uğraşmasının yanında vaktinin çoğunu araştırma, okuma ve düşünceyle geçirmiştir. Bu aşama boyunca Batı Sudan'da birçok yere seyahat etmiş ve orada pek çok toplumun hayat tarzını incelemiştir.

2) Savaş Eğitimi ve Murâbit Mücahit Moure Youle Sîs'in Savaşçlarıyla İttifak Aşaması (1852-1861)

Bu aşamadan bahsetmeden önce, bu murâbitin tanıtılması gerekmektedir. Günümüzde Gine-Konakry olarak bilinen ülkede yer alan Fouta-Djalón yükseltilerinde bulunan Kânkân şehrinde 1835 yılında¹⁸⁶ Moure Youle Sîs adlı murâbit ortaya çıkmıştır. Orada yaşayan müslümanlardan, kendi iç çekişmeleriyle meşgul olan putperest kabilelere karşı mukaddes cihad ilan etmelerini ısrarla talep etmiştir. Bu murâbit, Kankân şehrinin cihada hazır olmadığını hissettiğinde, kendi adamlarından oluşan bir toplulukla birlikte o şehrin güneyinde yer alan çölde yeni bir toplum inşa etmeye karar vermiştir. Moure Youle Sîs 1835 yılında, güçlerinin tamamlandığını hissettiğinde mukaddes cihadı ilan ederek civar şehirlere saldırmıştır. Mali ve Sangây gibi büyük imparatorlukların yıkılmasından sonra bu bölgedeki ilk küçük İslâm krallığını kurmuştur. Dayûlâ topluluklarının eski düzenini ortadan kaldırmak için çaba sarfeden Moure Youle Sîs, yeni krallığına zekatı zorunlu kılmıştır.

Sâmûrî Toure'ye yeniden dönülecek olursa, 1852 yılında bazı arkadaşları ona putperest Bisândogou Kralı Sûrî Bîrâmâ'ya ait güçlerin, beldesi Sânskouro'ya ve halkına saldırdığını iletmişlerdir. Bu saldırı neticesinde annesi esir düşmüştür. Haberi

¹⁸⁵ *Şebeketu Kelimeti'l-Hakk, Muslimû Sâhili'l-Âc.*

¹⁸⁶ Bu yılın, Sâmûrî Toure'nin doğduğu yıllayla aynı olması tevâfuklardandır.

duyduğunda annesini esaretten kurtarabileceği en iyi yolu düşünmeye başlamıştır. Akabinde annesini serbest bırakması karşılığında, annesini esir alan krala yedi yıl boyunca hizmet etmeyi kararlaştırmıştır. Bu süre boyunca diplomatik yöntemleri ve diğer kabilelere hücum birliklerini yönetme sanatını öğrenebilmiştir. Ancak 1861 yılında hızlı bir şekilde ordudan kaçmış, memleketini bırakarak dağlara sığınmıştır. Aynı yılda murâbit Moure Youle Sîs'in adamları, kişiliğindeki büyük yetenek ve beceriyi gördükten sonra Sâmûrî Toure'nin kendilerine lider olarak tayin edilmesini kabul etmişlerdir. Böylece kendisine, savaşçıları hazırlama ve eğitme konularındaki tüm yetkileri vermişlerdir. Sâmûrî Toure, Murâbit'in adamlarının teklifini kabul etmiş ve bölgede bir İslâm Devleti kurmaya yemin etmiştir.

3) Kuruluş, Genişleme ve İslâm Devleti'nin Kuruluş Aşaması (1861-1881)

1861 yılında Moure Youle Sîs'in adamlarıyla Sâmûrî Toure arasında kurulan ittifak ve yardımlaşmadan sonra, Sâmûrî adamları toplayarak onları eğitmeye ve Sierra Leone'den elde ettiği seri atış yapabilen silahlar dağıtmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra Sâmûrî Toure'nin namı yayılmış, nüfuzu günümüzde Gine-Konakry olarak bilinen bölgenin ortalarına kadar yayılmaya başlamıştır.¹⁸⁷

1865-1879 yılları arasında Sâmûrî Toure, o bölgenin kabileleriyle çatıştıktan sonra ormanlık alanlara çekilmiştir. Ancak daha sonra yeniden açıkça ortaya çıkmıştır. Ne var ki birlikleri kabilelerin birliklerinden daha az kalmıştır.¹⁸⁸

Bunun üzerine 1873 yılında karargahını Bisândogou şehrine taşımıştır. Oradan ticareti ve yollarını koruyacağını ilan etmiştir. Bu nedenle tüccarlar kendisine karşı sempati duymuş ve yeni imparatorluğunu kurmada kendisine yardımcı olmuşlardır. 1874 yılında Sâmûrî Toure, başkentine yakın köylerin tümüne aşamalı hücumu geçmiştir. Aynı yıl içerisinde Kankân şehrindeki müslümanlarla ittifak kurmuştur. Böylece kabilelerden önemli grupları yenmeyi ve Nijer'in üst bölgelerine ilerlemeyi başarmış, Fouta-Djalon bölgesi üzerindeki hakimiyeti artmıştır. Kankân halkı, etraflarını kuşatan putperest ablukasından kurtulmada Sâmûrî Toure'ye yardım etmişlerdir. 1880 yılında Cisse kabilelerine yeniden saldırmıştır. Kendisiyle rekabet

¹⁸⁷ İbrahim sori, *El-Müslimün fi Garbi Afrikya tarik ve hadora*,s.234.

¹⁸⁸ A.g.e, s.235.

halinde olan tüm güçleri parçalamayı ve tüm bu grupları hakimiyeti altına almayı başarmıştır. 1881 yılında hakimiyeti altına giren Kankân şehri ve civarından başlayarak Mali'nin güneybatısıyla Sierra Leone ve Liberya sınırında olan Sikasso şehrine kadar uzanan bölgede yaklaşık yüzölçümü 1.000.000 km²'yi bulan ve Mâlink halkının gördüğü İslâm İmparatorluğu'nun en büyük komutanı olmuştur.¹⁸⁹ Sâmu'rî Toure, bölgeyi bir araya getirecek tek bir prensip üzerinde düşünüyordu. Bu bağlamda İslâm şeriatını uygulamanın, imparatorluğundaki bu bölgeleri yönetecek en iyi yöntem olduğu kanaatine varmıştır. Sâmu'rî Toure devletini, her birinin başında yakınlarından veya güvendiği adamlarından birinin bulunduğu ve bir askerî veya dinî şahsiyetin ona yardım ettiği 10 hükümette toplanan 162 eyalete bölünmüş merkezî yönetim sistemine göre kurmuştur.

4) Fransa'yla Savaş Aşaması (1881-1891)

Afrika'yı Avrupa medeniyeti altına sokmak ve Afrikalıları uygarlaştırmak sloganıyla harekete geçerek İslâm medeniyetini yıkmaya çalışan Avrupa saldırılarına karşı din ve vatan uğruna çarpışan bu müslüman mücahidin hayatındaki bu dönem, kahramanlıklar ve büyük olaylarla doludur. İslam Devleti'nin kuruluşu, Fransızların Batı Afrika'da gerçekleştirmek istediği planlarla aynı zamana denk gelmiştir. Bu durum, bu müslüman mücahidin sömürge güçleriyle mücadeleye girmesini zorunlu kılan unsur olmuştur. Avrupa güçleri, bu büyük İslâm mücahidinin ideallerinin önünde engel olarak durmuştur.

Ancak onun ve halkının şanssızlığı, bu mücahidin İslâm inancını yayma ve kabilelere kontrolü altına alma mücadelesinin, kıtayı aralarında bölüştürme kararlarından sonra sömürge güçlerinin Afrika kıtası üzerinde nüfuzlarını hakim kıldıkları dönemde başlamış olmasıdır. Sâmu'rî Toure'nin ve cihad davetinin ortaya çıkması ve İslâm imparatorluğu kurması, Afrika'ya sömürgeci saldırı ve üşüşmeyle çakışmıştır.

Bu nedenle, İslâm dini ve medeniyetini korumak için çarpışma, direnme ve mücadele kaçınılmaz olmuştur. Fransız sömürgesi, yerel liderlerle himaye anlaşmaları imzaladıkları 1842 yılından itibaren bölgedeki desteklerini sağlamlaştırmaya başlamıştır. Daha sonra Fransızlar, askerî işgale yoğunlaşmışlar,

¹⁸⁹ *Şebeketu Kelimeti'l-Hakk, Muslimû Sâhili'l-Âc,*

Mali dahil olmak üzere Nijer Nehri'nin üst havzasını istila etmişlerdir. Sâmûrî Toure'nin sömürgeci Fransız birlikleriyle mücadelesi 1881 yılından itibaren başlamıştır. O yılda bu müslüman komutan elinde tuttuğu bir bölgeden çekilmeyi ve Fransa'ya teslim etmeyi reddetmiştir.

Bu durum, Sâmûrî Toure'nin zaferler kazandığı birçok savaşın çıkmasına neden olmuştur. Ancak putperest kabilelerin doğudan müslüman ordusuna saldırmaları ve aynı yıl içinde Fouta-Djalon yönetimiyle Fransa arasında anlaşma imzalanması, 1881 yılında Kinîrân'da¹⁹⁰ ve Bamako¹⁹¹ önlerinde Fransız ordusuyla askerî çatışmaya yol açmıştır. 1884 yılında putperest hasımlarının üstesinden geldikten sonra İmam Sâmûrî Toure, Fâmâ'nın¹⁹² eski sistemini iptal etmiş ve kendine “*imam*” veya “*mü'minlerin emiri*” lakabını almıştır. 25 Temmuz 1884 yılı Ramazan ayında ailesiyle birlikte kutlama yaptıktan sonra onları toplayarak kendine “*imam*” lakabını vereceğini ilan etmiştir. Aynı şekilde ailesinin ve tebaasının İslâm'ı kabul etmelerine dair ümitlerini ve ailesinin bu hususta örnek olması yönündeki dileklerini iletmiştir. Aynı yılın Kasım ayında içki içmeyi, ithalatını ve tüm putperest geleneklerini yasaklayarak İslâm şeriatını uygulamaya başlamıştır. Sâmûrî Toure'nin adamları Fransız güçleri karşısında direniş göstermelerine rağmen, ancak o güç dengelerini gözeterik çatışmadan uzak durmayı tercih etmiştir. Zira, işin sonunda durumun asla lehine olamayacağını görmüştür.

Ne var ki 1885 yılında Fransızların düzenledikleri saldırı, Sâmûrî Toure'ye başka seçenek bırakmamış, 1886 yılında onlarla müzakere yapmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine sonraki yıl Fransızlarla bir ateşkes imzalamıştır. Anlaşma uyarınca bazı bölgeleri Fransızlara bırakmış, ancak Sikasso'ya saldırmaya yoğunlaşmıştır. Mart 1887 ile Ağustos 1888 yılları arasında gerçekleşen Sâmûrî'nin Sikasso kuşatması esnasında, Fransızlar Sâmûrî'nin pek çok adamını kendisine ve dinî düşüncelerine karşı kışkırtmışlardır. Sâmûrî'nin krallığının yıkılmak üzere olduğu ve bu devletin kendilerine kalacağı zannına kapılmışlardır.¹⁹³

Ancak Sâmûrî Toure, 1888-1890 yılları arasında silkinerek kendine gelmeyi

¹⁹⁰ Günümüzde Gine-Konakry'nin doğusunda yer almaktadır.

¹⁹¹ Mali'nin mevcut başkentidir.

¹⁹² Fâmâ: Kılıç taşıyan adam demektir. Ancak kelimenin anlamı geliştikten sonra, askerî saldırı sonucunda iktidarı veya yönetimi ele geçiren kişi anlamına gelmektedir.

¹⁹³ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*, 218-222.

başarmış ve krallığının her bir köşesine hakimiyetini yeniden kurmuştur. İslah politikalarından vazgeçerek, bu politikaları Fransızlarla savaşmaya yöneltmiştir. Aynı zamanda ordu ve silahlarını modernize edebilmek adına, çarpışmayı erteleme çabaları içinde olmuştur. Ancak Fransızlar 1891 yılında hızla yeniden savaş ilan etmişlerdir. Sâmu'rî Toure'nin toptan imha stratejisi ve yanmış toprak politikası güttüğü saldırı ve savunma arasında geçen savaşlar 1898 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem boyunca, Liberya ve Sierra Leone'den modern silahlar getirmeyi ve yerel olarak silah üretimini sağlayacak imalathaneler kurmayı amaçlamıştır. Ancak Fransızların geri püskürtebilmek için birliklerinin toplara şiddetle ihtiyacı olduğunu idrak etmiştir. Fransız güçlerinin ellerinde, ordusunun mevzilerinde hasar oluşturan topraklarının olması nedeniyle Sâmu'rî, güçlerini üç birliğe ayırmayı kararlaştırmıştır:

Birincisi: Doğuya doğru yayılarak, Batıda Fransızlara karşı kaybedilen toprakların yerine devlete yeni topraklar katacaktır.

İkincisi: Fildişi Sahili ve günümüzdeki Gana'da konuşlanacak güçler.

Üçüncüsü: Fransızlarla savaşacak ve Sâmu'rî Toure'nin savaşın lehlerine ilerlemediğini görmesi halinde, bu güçler geri çekilirken onlara mümkün olabilecek en büyük kayıpları yaşatmaya çalışacaktır. Gerçekten de Sâmu'rî Toure ordusunu koruyarak geri çekilmeyi emretmiştir. Ancak bu esnada bıraktıkları bütün toprakları yakmışlardır. Fransızlar buralara ulaştıklarında ihtiyaçları olan şeyleri bulamadıklarından, yardım ve destek gelene kadar ilerlemelerine devam edemiyorlardı. Bu durum Fransız güçlerini yıpratmaktaydı.¹⁹⁴ Ancak o süreçte Fransa başkent Kankân'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Sâmu'rî Toure 1895 yılında başkentini Fildişi Sahili'ndeki Dâykalâ şehrine taşımıştır. Sâmu'rî Toure siyâsî alanda yaptıklarının geneline bakıldığında, iki sömürge ülkesi olan Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarının zıttına hareket ettiği anlaşılacaktır. Ancak Avrupa ülkelerinin işgale fiilen başlamış olmaları ve Afrika'yı aralarında taksim etmeleri nedeniyle başarılı olamamıştır. Zira Fransa ve İngiltere 1882 yılından itibaren, bu siyah kıtadaki varlıklarının sınırlarını belirleyen bir anlaşma imzalamışlardır. Şartlar Sâmu'rî Toure'nin lehine gelişmemiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Şebeketu Kelimeti'l-Hakk, Muslimû Sâhili'l- 'Âc. S.66

¹⁹⁵ A.g.e, s.67.

Öyle ki Doğu yönünde Gana'ya doğru ilerleyişini İngiltere'nin engellemesi, putperest kabilelerin topraklarından geçmelerine mani olmaları ve aynı şekilde pek çok putperest kabilenin kendilerine karşı savaş açmaları neticesinde birlikleri, Fildişi Sahili ormanlarında kuşatma altında kalmıştır. Bu arada müslümanların durumları kötüye gitmiş ve savaş sürecinin uzamasından dolayı da bitap düşmüşlerdir.

Bunun üzerine Sâmuîrî Toure'nin ordusu açlığa maruz kalmıştır. Sâmuîrî Toure, açlıktan kıvranan ve yiyecek herhangi bir şey arayan askerleri üzerinde otorite ve kontrolü kaybeder hale gelmiştir. Bir gece uyanan Sâmuîrî Toure, 10.000 savaşçıdan oluşan ordusundan sadece 2.000 kişiyi bulabilmiş, diğerleri ise ormana dalarak dağılmışlardır. Fransız birlikleri onları her taraftan kuşatmış, nihayetinde esir düşmüştür. 29 Eylül 1891 yılında hapse atılan Sâmuîrî Toure, 1900 yılında vefat ettiği Gabon'a sürgüne gönderilmiştir. Direniş hareketini, 1958 yılında Fransız sömürgeci arasında bağımsızlığını kazanan ilk ülke olan Gine-Konakry'nin Cumhurbaşkanlığını yapan torunu Ahmed Sekou Toure'ye bırakmıştır.

c-İmam Sâmuîrî Toure'nin İmparatorluğunda Ordu Düzeni

Sâmuîrî Toure, savaş zamanında köylerden gelen halk milislerine ek olarak, profesyonel askerlerden ibaret eğitilmiş bir ordu kurmuştur. Bu nedenle, bu mücahidin Fransız sömürgeciye karşı direnişinde askerler ve sivillerden ibaret topluluklar direnişin omurgasını oluşturmaktaydı. Sâmuîrî Toure'nin, çekilmek durumunda kaldığı şehir ve köyleri tahrip etmesi üzerine kurduğu savaş taktiği direnişin uzun bir süre boyunca devam etmesine yardımcı olan hususlar arasında dikkatleri çekmektedir. Sâmuîrî, bu süre boyunca Fransızlara direnmekte ve büyük kayıplar yaşatmada başarılı olmuştur. Zira Fransızlar karşısında her geri çekildiğinde, düşmanın faydalanmasını engellemek için geride ne varsa yok etmeyi ihmal etmiyordu. Aynı zamanda Senegalli tacirlerle ve Sierra Leoneli İngiliz tacirlerin sağladıkları silah ve teçhizata ek olarak Afrikalı işçilerin çalıştığı, tabancaların onarılması ve seri atış yapan silah imalatı gibi hafif askerî üretim yapan atölyeler kurmuştur. General Oreste Baratieri,¹⁹⁶ Sâmuîrî Toure'nin Afrika kıtasındaki tüm Sudan bölgesi liderlerine üstünlük sağladığını ifade etmektedir. Zira o, liderlik vasıflarına delil sunan yegane şahsiyet olup, aynı zamanda deneyimli bir siyasetçi,

¹⁹⁶ 1889 yılında Adwa savaşında Etyopyalıların yendiği bir İtalyan generaldir.

yıkılması zor olan savaş planları yapma güç ve kapasitesine sahip bir komutandır. Bir toprak parçasını kaybettiğinde, Fransızlara ağır zayıatlar verdirmeden bulunduğu mevkiyi terketmezdi. Aynı zamanda batıdaki kayıplarını doğuda kat kat fazla alan elde ederek telafi edebilmesi, kolaylıkla teslim olmayı reddeden bu müslüman komutanın en büyük stratejisidir.

Sâmûrî Toure, sadece askerî bir deha olmakla kalmamış, aksine yetenekli bir diplomat da olmuştur. Sâmûrî'nin bu özelliği, diğer Afrikalı yöneticiler ve Fransız otoriteleriyle ilişkilerinde açıkça görülmektedir.

Ç-İmam Sâmûrî Toure'nin Kişiliği

Sâmûrî Toure, dahi, parlak zekalı ve uyanık bir adamdı. Onun ne kadar büyük biri olduğu, 25 yıl boyunca düşmanlara karşı sürdürdüğü mücadele ve savaşmasında ortaya çıkan stratejik dehasında gizlidir. Sâmûrî, dağınık kabileleri, birbirleriyle çatışan aşiretleri ve farklı ırkları bir araya getirmeyi başarmıştır. Tüm grupları İslâm bayrağı altında birleştirerek, ilerleme ve refah getirecek her türlü üslup ve aracı kullanan yeni bir millet oluşturabilmiştir. Aynı zamanda bir İslâm toplumu kurmuş, toplumun tüm kesimlerini müslümana dönüştürdükten sonra İslâm şeriatını uygulamıştır. Batı Afrika'da geniş bir bölgeyi yönetebilmesi, Afrikalı kabileler arasında İslâm'ı yaymakla yetinmeyip insanların gönüllerine yabancı işgal ve sömürü hareketine karşı düşmanlık besleme ve direniş ruhuyla birlikte, sömürge Afrika'dan gidene kadar halkın gönlüne fedakarlık ruhunu yerleştirmesi gibi hususlar, bu Afrikalı mücahidin başarılı görülmesi için yeterlidir.

5.2. Karamok Alpha Bah ve İbrâhîm Soure Bare Mücahitleri Hareketleri

İslah hareketlerinin başarısındaki önemli unsur, cihad bayrağını taşıyan çok sayıda müslüman liderlerin birbiri ardına gelmeleridir. Bunların öncüsü olarak karşımıza Fouta-Djalon bölgesinde Fûlânî kabilelerinin ellerinden tutarak yardımcı olan birinci sınıf iki dinî lider çıkmaktadır. Bunlar Karamok Alpha Bah adıyla bilinen İbrâhîm Mûsâ ve İbrâhîm Soure Bare'dir. Bu iki lidere, Mâsînâ bölgesinden¹⁹⁷ göç eden Fûla kabilelerinin liderleri de katılmışlardır.

¹⁹⁷ Günümüzde Mali Devleti olarak adlandırılan bölgede yer alan, Sîgû ve Timbuktu şehirleri arasındaki Nijer Nehri'nin güzergahının ortasında bulunan bir bölgedir.

Bu kabileler Fogomba'yı¹⁹⁸ dinî medreselerinin faaliyet merkezine dönüştürmüşler, etraflarını kuşatan bölge halkları arasında dinî cihad yapmak üzere kendi aralarında karşılıklı anlaşma yapmışlardır. 1751 yılında Karamok Alpha Bah vefat ettiğinde, cihad hareketinin liderliğini İbrâhîm Soure'nin üstlenmesi hususunda kabileler arasında söz birliği olmuştur. Rakipleriyle arasında durmak bilmeyen çekişme ve didişmeler neticesinde 1776 yılında onlara karşı galip gelmeyi başarmış ve “*imam*” lakabını elde etmiştir.

İlk görevi, İslâm toplumunu korumak ve müslümanların hakimiyet sınırlarını genişletmek olmuştur. İbrâhîm Soure Bare'nin zaferler kazanması ve mücahitlerinin kendisine samimiyetle bağlılıklarından sonra, arkadaşları arasında en büyük söz sahibi kendisi olmuştur. Moude Made adında bir lider, Karamok Alpha Bah'ın adamlarını toplamaya başlamış, ancak İbrahîm ordusuna bağlı askerleri sayesinde kendisine karşı gelenler üzerinde kontrolü ve otoriteyi sağlayabilmiştir. Bu kontrolden sonra 1780 yılında Fogomba'daki ilk üssü yerine Timbu'yu¹⁹⁹ merkez üs olarak belirleyerek yeni şura meclisi üyelerini seçmiştir. Akabinde 1784 yılına kadar kararlılıkla yönetimini sürdürmüştür. Daha sonra İslâm Devleti'nin bazı bölümlerine kaos ve kargaşa yeniden gelmiştir. Bu durum, İmam Abdullah Bâdimba b. Karamok Alpha Bah'ın galip gelmesine yol açmıştır. Kendine tabi olanlara, askerî grup olmanın yanında İslâmî meselelerde söz sahibi olanlar anlamına gelen “*alfâyâ*” adını vermiş, Soure'ye nisbetle de “*sûribâ*” diye adlandırılmıştır. Ancak İbn Soure bu duruma razı olmamıştır.

Bunun üzerine iki imamın taraftarları arasında çekişme başlamıştır. Sonunda 1837 yılında, mukaddes cihad uğruna hedeflerini birleştirme ve imameti her yıl dönüşümlü olarak yapma hususlarında anlaşmaya varmışlardır. Mescid, yönetimin ana temeliydi. Çevresini liderlerin ailelerinin evleri kuşatmaktaydı. Liderliği imam yaparken, başlarında bir yöneticinin olduğu vergi toplama işlerini yöneten aile reislerinden ibaret bir konsey ona yardımcı oluyordu. Dahası orada, imamın yardımcı olduğu siyâsî bir yöneticinin idaresinde müdürlük bulunmaktaydı. Her yöneticinin bir şura meclisi vardı.

¹⁹⁸ Günümüzde Gine-Konakry'de yer almaktadır.

¹⁹⁹ Günümüzde Gine-Konakry'de yer almaktadır.

Bu İslâm Devleti'nin başında, yönetimi belli aralıklarla dönüşümlü olarak devralan iki imam bulunmaktaydı. İmamı ise, her biri ilk sahabelerin sülalelerini temsilen bir sülaleden gelen dört üyeden oluşan bir seçim kurulu tayin etmekteydi. İmamlığa aday olan kişi, Fûlânî kabilelerinin genel konseyinin muvafakatını kazandıktan sonra imam oluyordu.²⁰⁰ Bunların tümü, siyâsî başkent olan Timbu'daydı. Fogomba ise, devletin dinî başkentiydi. İmamın, üyelerinin tüm dinî, adlî ve siyâsî meselelere hakim ve egemen oldukları büyükler konseyi bulunmaktaydı. Bu meclisin imamı görevden alma hakkı bulunmaktaydı. Önceleri İslâmî ruhun güçlü bir şekilde desteklediği siyâsî sistem olmasa da görüldüğü üzere, Fransa'nın cumhuriyet sistemini uyguladığı dönemde Batı Afrika ülkeleri de uygulamıştır. Afrika kıtasına sömürge saldırısı olmasaydı, özgürlük ve sosyal adaletin hüküm sürdüğü pek çok cumhuriyetin kurulduğunu görmek mümkün olabilirdi.²⁰¹

6.2. Şeyh Ahmed Lobbo Hareketi

Ahmed (Fûlânî dilinde Ahmedu olarak telaffuz edilmektedir.) 1775 yılında Mâsînâ bölgesinde²⁰² yer alan Lobbo'da dünyaya gelmiştir. O bölgeye göç eden ve putperestliğin yaygın olduğu bölgede Bambârâ halkıyla birlikte yaşayan Fûlânî aşiretlerinden olan bir müslüman aşirete mensuptur. Ahmed Lobbo, İslâmî eğitimini ailesinin şeyhlerinden almıştır. Daha sonra önemli bir İslâmî merkez olan Cenne şehrine geçmiş, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimleri öğrenmiştir. akabinde Mâsînâ'ya dönerek, müslümanlar arasındaki bid'atları ortadan kaldırmak, putperestleri taş ve ağaçlara ibadetten kurtarmak ve onları Allah'a ibadete çekebilmek için cihada azmetmiştir. Ahmed Lobbo, şahsı ve fikirleri üzerinde etkileri bulunan Kâdiriyye tarikatına mensup olan Murâbıt Şeyh Seyyid Muhammed'in talebelerinden biriydi. Ahmed Lobbo, sıradan bir davetçi olmaya razı olmamış, aksine ehlibeyt ve el-Mehdiyye üyesi olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan Ahmed Lobbo'nun, bu çalışmada daha önce zikredilen Hacı osmân Fûdî'nin öğretilerinden ve cihad

²⁰⁰ Zekî Abdurrahmân, *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Afrîkyâ*, s. 96.

²⁰¹ Zekî Abdurrahmân, *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Afrîkyâ*, s. 96.

²⁰² Günümüzde Mali Devleti olarak adlandırılan bölgede yer alan, Sîgû ve Timbuktu şehirleri arasındaki Nijer Nehri'nin güzergahının ortasında bulunan bir bölgedir.

yönteminden etkilendiğine dair görüşler bulunmaktadır.

1813 yılında çevresindeki putperestlere karşı cihad ilan ederek, zafer kazanmıştır. Daha sonra Timbuktu şehrine girerek, orayı işgal eden Marrakeşlilere karşı zafer elde etmiştir. Aynı şekilde Cenne şehrine girerek, bu şehri bid'at ve kötülüklerden temizlemiştir. Kendine bu şehir yakınlarında, Bâni nehri üzerinde “*Hamdullâh*” adını verdiği bir başkent edinmiştir. Böylece Mâsînâ bölgesinde bir İslâm Devleti kurmuştur. Ahmed Lobbo, kendine “*mü'minlerin emiri*” lakabını vermiş ve İslâm şeriatını uygulamada katı davranmıştır. Sigarayı yasaklayarak, Osmanlı Devleti'yle ilişkiler geliştirmiştir. İdârî alanda ise, her köy ve eyalete bizzat kendisinin atadığı bir yönetici görevlendirmiştir. Bu yönetici, kadı önünde hesap vermekteydi.²⁰³

Malî alanda ise, devlet tüm arazilerin sahibiydi ve savaş ganimetlerinden bir kısmını almaktaydı. Vergiler ise, zekat (tahıl mahsüllerinden öşür), %10 oranında gümrük vergisine ek olarak zenginlere ek vergi içermekteydi. Her köy, savaş zamanında askerî operasyonlara katılmak üzere belirli sayıda adam sunmak zorundaydı. Buna karşın devlet, ailelerine geçimlik olması için cephede oldukları müddetçe askerlere bedel ödemekteydi. Ahmed Lobbo, 1844 yılında vefat etmiş, yerine oğlu İkinci Ahmedu (es-Sânî), ondan sonra da iktidarı, günümüzde Senegal'de yer alan Tokolor Krallığı hakimi Hacı Ömer Sa'îd Tell'in kendisine saldırdığı 1861 yılına kadar devam eden Üçüncü Ahmedu (es-Sâlis) geçmiştir. Ahmed Lobbo ve Oğlunun hareketi, bu hareket sayesinde gelişen ve bölge halkı arasında İslâm'ın yerleşmesine neden olduğu bu bölgede geniş ve açık bir etki bırakmıştır.²⁰⁴

²⁰³ İbrahim, *el-Müslimün fi Ğarbi İfrikiyye Tarih ve Hazara*,230-233.

²⁰⁴ A.g.e,s.234.

SONUÇ

Maliki mezhebi kuruluş tarihi Tabiunlar döneminde denk gelmektedir. Dolayısıyla, Maliki mezhebi diğer mezhepler gibi 5 dönem içerisinde tamamen mezhep oldu. Bununla birlikte, Maliki mezhebi ilk ya da erken dönemlerde **teşekkül dönemi** katkı sağlayabiliriz; bu dönem, Maliki mezhebinin usullerinin kurucusu olan ve kendisinden sonra gelen öğrencilerine ilmi bir miras bırakan mezhebin kurucusu Malik b. Enes tarafından konulma dönemini ifade etmektedir. **Gelişme dönemi** ise ; bu dönem, furu meselelerinin usullerine dayandırıldığı ve meseleler hakkında hükümlerin mezhebin metotları çerçevesinde istinbat edildiği süreci ifade etmektedir. **Uygulama dönemi** ise de , bu dönem, bir önceki dönemde oluşmuş olan meselelerin gözden geçirildiği ve yeni meselelerde makasda uygun icthatlarda bulunduğu bir dönemdir. **Gözden geçirme ve eleştiri dönemi** , bu dönem, mezhep içi görüşlerin değerlendirildiği rivayet ve diyyaret açısından güçlü olan dellilerin itibar edildiği bir dönemdir. Toplam ve kısaltma dönemi ise de ; bu dönem, Maliki mezhebi yukarıda zikredilen dönemler bitip istikrar bulduktan sonra oluşmuştur.

İslamiyet'in Afrikada ayyıldığı zaman ; Hz peygamberiz döneminde denk gelmektedir. Ancak, Hebeşistana gelen Kureyşler Mekkedden kaçarak Afrikaya geldikleri, islam girdiği tarihi denilebilir. Buna ilavet, Sahabeler döneminde özellikle Ukbe b . Nafi fethettiği Mısır, Emevilerin tarafından Sudan fethedildi. 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren islam Afrikaya girdiği tarihtir.

Fildişi Sahilinde ; islamiyetin hicri V. Ve miladi XI yüzyılda Murabıtlar dönemine hatta tüm Batı Afrika ülkeleri denk gelmektedir. Afrika'nın Kuzey Bölgesinde ise ; islam , hicri VII ve miladi XII yüzyılda denk gelmektedir. Dolayısıyla, Maliki mezhebinin Fildişi Sahiline girdiği sebeplerden biri bunlar söyleyebiliriz:

1-**Murabıtlar** ; Miladi 1076 yılında Batı Afrikayı açarak savaş yolunda olsun davet olsun ama bu hakkatan Batı Afrikada çoğu insanlar buların sayesinde müslüman oldular. 2- **Haciların** rölü ; bu Haciler, medinde çok kaldıklarından dolayı ; **Maliki mezhebine kältıldılar.** 3- **Sayesi alanda ise; Samori Toure'nin, Alfa bah,** Kanku Musa, Mansa Musa, Şeh Amad lobbo, Hacı ömer ettekruı, Şeh usman foden'nin faaliyetleri var. Bu adamların çoğunu islam ve Maliki mezhebi için kurtardılar. 4- tasavvufun tüm dalları olmak üzere , Ticaniler, Kadiriler, İdrisiler, ve Sanusiler.

Fildişi Sahiline İslamiyet'in ilk girdiği Kuzey tarafında oldu. Bu kuzey Bölgelerinde bulunan Kong, Buna, Bonduku, Ociene, Segela, Tuba ve Korogo halklarına ifade edebiliriz. Müslümanır ve Hiristanların tam sayesi ; Müslümanlar ise %54 nüfus, geri kalanlar Hiristiyanalır (Katolik- Protestan vs...) . Maliki mezhebine

uygulayan Ülkenin %90 katkı sağlayamaktayız; Hanbeli ve Selefi ise %8 , ve Şiiiler %2 grubu vardır.nutmayalım ki ; Tüccarların Fildişi Sahiline islami ve Maliki mezhebi faaliyetleri dahildir. Çünkü o Tüccarlar en ço komşu Ülkelerden gelirler; çoğulunluk Malililer, Gine Konakri , Gana Cumhuriyeti, Nigerya Cumhuriyetlerden gelmektedir.

Bu mezhebin , Kuzey ve Batı Afrika'da Müslümanların birleşmesi ve saflarının bütünleşmesinde büyük payı bulunmaktadır.Afrikalı Mağrib'in İslami tarihlerindeki medeniyet ve kültür alanlarındaki temelleri , fikri ve ahlaki esaslarıyla birlikte sarsılmaz değerlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

-Maliki Fikhi

-Eşariye itikadi

-Hicri 297 yılında vefat etmiş İmam Ebu'l-Kasım el-cuneyd gibi selef-i salihinin mezhebine uygun olan sunni itikadi.

Batı Afrika ve Fildişi sahilin'de İslam krallıkları birbiri ardına gelmiştir.Bu krallıkları en önemlisi , kralları hac yolculuklarıyla meşhur olan Mali krallığı olup, bunu Songay, Kanem ve Bomu gibi krallıklar takip etmektedir.Bu durum, Miladi XV.yüzyılın ortalarında Batı Afrika Sahillerinde Avrupa donanmaları belirene kadar devam etmiştir. İlk harekete portekiz olmuş , onu Fransa ve britanya izlemiştir.1492 yılında her iki Amerika'nın keşfeden sonra kaynaklarını çalmak ve yağmalamak, çocuklarını , gençlerini , ve genç kızlarını kaçıarak bunların tümünü Amerika'ya giden gemilerine yüklemek için Fildişi Sahili geniş çaplı Avrupa saldırılarına maruz kalmıştır. Aynı şekilde *el-Müslimun fi Garbi Afriqya Tarih ve Hadora* ve diğer kaynakların aktardığına göre, Batı Afrika'da Mali Sultanlığı'nın yerine kurulan İslami Songay sultanlığı kralları bu farizayı yerine getirmişlerdir.Bunları en meşhurları hicri 495 Miladi 1101 yılında Sultan Eskiya Muhammed el-veldir.Devletleri Çad gölü çevresinde olan kanem ve Bornu sultanları hac farizasını üç defa yerine getirmişlerdir.Bazılarıysa, gidiş veya dönüş yolunda vefat etmiş ve Mısır'da defnedilmişlerdir. Nil Sudanı diyarı , Somali , Habeşistan ve genel olarak Doğu Afrika yöneticileri Hicaz diyarına yakın olmaları nedeniyle bu ibadeti görece daha kolay bir şekilde yapabiliyorlardır.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâd, Ahmed Tevfik, *et-Tasavvufu'l-İslâmî Târîhuhû ve Medârisuhû ve Tabî'atuhû ve Eseruhû*, Mektebetu'l-Anclo el-Mısriyye, Kahire, 1970.
- el‘Âcî, Muhammedu'l-Emîn Bambâ, *Fıkhü'l-Mu‘âmelâti'l-Mâliyye fi'l-Edyâni's-Semâviyye*, yey., bsy., 2000.
- el-Âlevî, Âdem ‘Abdullâh, *el-İslâm fi Nayceryâ ve's-Şeyh Osmân Fûdî el-Fulânî*, 2.bs., bsy., Dâr Kanu, 1978.
- Bedîn, Muhammed Ahmed, *el-Fellâta ve'l-Fûlâniyyûn fi's-Sûdân el-Asl ve't-Târîh*, Merkezu'd-Dirâsâti's-Sûdâniyye, Kahire, 1995.
- el-Bekrî, Ebû ‘Ubeyd, *el-Mağrib fi Zikri Bilâdi Afrîkyâ ve'l-Mağrib*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdat, tsz.
- Cubeyrîn, Abdullâh b. Abdurrahmân b. Abdullâh, *Şerhu Kitâbi İ'tikâdi Ehli's-Sunne*, el-Cuhenî, Mâni‘ b. Hammâd, *el-Mevsû'atu'l-Muyessera fi'l-Edyân ve'l-Mezâhibi'l-Mu‘âsıra*, en-Nedvetu'l-‘Âlemiyye li'ş-Şebâbi'l-İslâmî, Riyad, 1989.
- Dictionnaire Glossaire Et Index Biblique*
- Evangile selon Mathieu*
- Ebû Menkâ, el-Emîn, *Rihlâtu'l-Hacc ve Âsârûha'l-İctimâ'iyye ve'l-İktisâdiyye fi Sûdân Vâdi'n-Nîl*, yey., bsy., tsz.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Mâlik Hayâtuhû ve 'Asruhû ve Ârâuhû'l-Fıkhîyye*, 2.bs., Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, Kahire, 1952.
- el-Endelusî, İbn Hazmi'z-Zâhirî, *Cemheratu Ensâbi'l-‘Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-‘İlmiyye, bsy., tsz.
- Hadîs-i Şerif, Buhârî ve Muslim,
- el-Halîfe, Muhammed Sâlim, *el-Hâc Ömer el-Fûtî ve Hareketuhu'l-İslâhiyye*,
- Hasan, Hasan İbrâhîm, *İntişâru'l-İslâm fi'l-Kârrati'l-İfrîkiyye*, 2.bs., Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1963.
- el-Havand, Mes‘ûd, *el-Mevsû‘â et-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*,
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1987.

- İbn Farhûn el-Mâlikî, *Dîbâcu'l-Mezheb fî Ma'rifeti 'Ulemâi A'yâni'l-Mezheb*, Dâru't-Turâs li't-Tab'î ve'n-Neşr, bsy., 2011.
- İbn Hacer el' Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*.
- İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1981.
- İbrâhîm, Abdullâh Abdurrezzâk, *el-Muslimûn ve'l-İsti'mâru'l-Avrûbî li Afrîkyâ*, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Edeb, Kuveyt, 1989.
- el-Kalkaşandî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed, *Subhu'l-A'sâ*, el-Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire, 1913.
- Kehhâle, Ömer Rıdâ, *Mu'cemu Kabâili'l-'Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, Muessesetu'r-Risâle, bsy., 2007.
- Konâdî, Abdurrahmân b. el-Hâc, *el-İslâm ve'l-Muslimûn fî Sâhili'l-'Âc*, yey., bsy., 2004.
- Konâdî, Bamân Ömer, *Menâhîcu'l-Bahsi'l-'İlmî li Tullâbi's-Seneti'l-Ûlâ el-Lîsans*, el-Ma'hadu'l-'Âlemî li Tekvîni'l-Eimmeti ve'd-Du'at fî Afrîkyâ, bsy., tsz.
- Kur'ân-ı Kerîm.
- el-Mâhî, Abdurrahmân Ömer, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye fî'l-Vâki'i ve'l-Mustakbel*, Menşûrâtu Kulliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye bi's-Sûdân, Sudan, 1996.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb fî Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk.: İhsân Abbâs, Dâr Sâdır, Beyrut, 1968.
- Ma'lûf, Luis, Ferdinand, Tutil, *el-Muncid fî'l-Luga ve'l-Edeb ve'l-Ûlûm*, 15. bs., el-Matba'atu'l-Kâsûlîkiyye, Beyrut, 1956.
- Mecmû'a min Muellifîn, *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyetu'l-'Âlemiyye*, Muessetu A'mâli'l-Mevsû'atı li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 1996.
- Meyyâre, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Fâsî, *Şerh Meyyâreti'l-Fâsî 'ala'l-Murşidi'l-Mu'în*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, tsz.
- el-Mısırî, *ESER ADI??*, yey., Kahire, tsz.
- en-Nâsırî, Şeyh Ahmed Hâlid, *el-Istiksâ li Ahbâri Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'l-Kitâb, el-Beydâ, 1997.
- Sâlih, Feyyâd, *el-Vecîz fî Târîhi'l-Mağrib*, 1. bs., Mektebetu'l-Kinânî, Ürdün, 1998.

- Sânâ, Sâlih Abdullâh, *Medhal Kadâya 'l-Muslimîn fî Garbi Afrîkyâ*, Dâru't-Turâsi'l-İslâmî, bsy., tsz.
- es-Sebtî, Kâdî 'ÿyâz, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, tsz.
- es-Seyyid, Abdulazîz Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1969.
- Selâm, Mahmûd, *el-İslâm ve'l-Muslimûn ve't-Takâlîdu'l-Kabeliyye fî Afrîkyâ*, yey., Beyrût, 1998.
- Şâkir, Mahmûd, *Naycîryâ*, 2.bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1971.
- Şelebî, *Mevsû'atu't-Târîhi'l-İslâmî*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1981.
- et-Tayyib, Abdurrahîm Muhammed, *el-Fellâta fî Afrîkyâ ve Musâhamatuhumu't-Tenmeviyye fî's-Sûdân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs, Hartum, 1994.
- Toure, Abdurrahmân, *Dirâsetu'l-Muctama 'i'l-Îfûrî*, yey., bsy., 2010.
- , *el-Medârisul-'Arabiyye fî Sâhili'l-'Âc*, yey., bsy., 2011.
- , *el-Muslimûn fî Sâhili'l-'Âc*, el-Mektebu'l-İslâmî, bsy., tsz..
- , *Şebeketu Kelimeti'l-Hakk, Muslimû Sâhili'l-'Âc*,
- Vatârâ, Dabil, *Târîhu'l-İslâm fî Sâhili'l-'Âc Duhûluhû ve Tedrîcuhû fîh*, yey., Nefu, 2000.
- Yusuf, Fadl, *Verşetu 'Amel 'an Tarîki'l-Hacc fî Garbi Afrîkyâ*, yey., Hartum, tsz.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*,
- Zekî, *Târîhu'd-Duveli'l-İslâmiyyeti's-Sûdâniyye bi Afrîkyâ'l-Garbiyye*,
- ez-Zurkâvî, *Menâkib*, 32,36,38,41.
- ez-Zurkânî, *eş-Şerhu 'ala'l-Muvattâ*, Matba'atu'l-Hayriyye, bsy., 1990.
- Muhammed b. Meram b. Muhammed es-Şehriye. *el-Fıkr et-Terbeviyye inda İmam Malik b. Enes*. Yüksek Lisans Tezi. h. 1432-1433.
- Mustafa Bakrı Tayyip es-Şeyhü'l-Hadi el-Maliki. *İntişarü'l-İslam ve Lüğatü'l-Arabiyye*. 1. Baskı. Nigeria: Darü'l-Kuttabu'l-İlmiyye, 2007.
- Vatara el-Hasan. "el-Müslimün fi-Sahili Hac". *Risalatü'l-ehdas* .Ağustos 2009.
- Behrem b. Abdüllah b. Abdü'l-Aziz. *es-Şamil fî'l-Fıkh el-Malik b. Enes*. 1. Cilt

- .Dimeşk: Merkez Necibu veihi lil-Mahfuzat ve Kidmetü't-Turas, 2008.
- El-Habib b.tahir. *el-Fikhu el-Maliki ve Adiletühü*. 1. Cilt .Beirut: Darü ibn Hazmı, 1998.
- Salih Abdü'r-Rahman el-Ğannevi. *Müdevenetü Fikhü'l-Maliki ve Adiletühü*. 1. Cilt
Beirut: Darü'l-Muessetü Reyyan, 2002.
- Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed ed-Derdir. *Akrabü'l-Masalık li Mezhebi Maliki b. Enes* Nigerya: Darü'l-Mektebetü'l-Eyyüp, 2000.
- El-Kadı Ebu Muhammed Abdü'l-Vehhab el-Bağdadı el-Maliki. *et-Telkin fi'l-Fıkhı Maliki*. 1. Cilt Riyad: Mektebetü'l-Nazarı Mustafa el-Baz, 2007.
- Abdü'r-Rahman Drame. *ed-Davetü fi Qadiva ve Tehediyyetü Muhaasara* Yüksek Lisans Tezi. Uluslararası İmam Enstitüsü Üniversitesi. 2013-2014.